

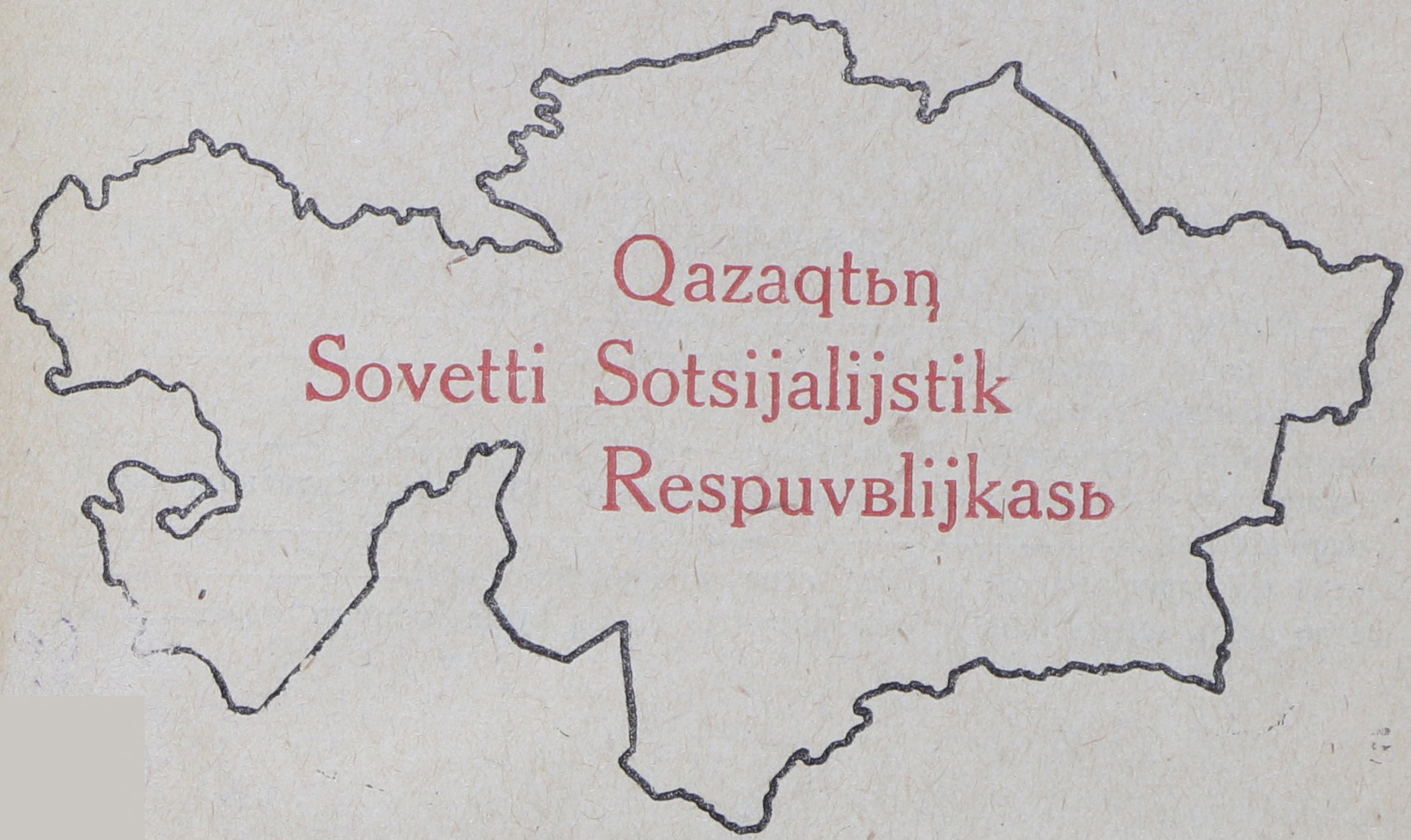
ҚAZAҚTЬN SOVETTI SOTSIJALIJSTIK RESPUVBLIJKASЬ

BYKIL ÇER ÇYZININŊ PROLETARLARЬ, BIRIGIŊDER!

Qazaqtьŋ Sovetti Sotsijalijstik Respuvвlijkasь

Redaksijasьn вasqarоan:
B. MUSTAPIN çəne N. TIJMOFEEV

QK(в)P ORTALЬQ KOMIJTETINIŊ PARTIJA BASPASЬ
1938

QAZAQ[ЬSTAN K(в)P ORTALЬQ KOMIJTETI ÇANЬNDAQ[Ь MARKSIJZM-LENINIJZM Q[ЬLMIJ ZERTTEV IJNSTIJTUVTЬ

MAZMUNЬ

SSSR — Bizdiq Otanьmьz ——— 5
1. Qazaq qalqь sotsijalijstik otan ycin kyreste ——— 8
2. Qozaqьstannьq çaratьlьsь men qalqь ——— 23
3. Qazaq SSR-ь gyldengen ijnduvstrijalь — agrarlь el ——— 33
4. Qazaqьstan — meqanijzatsijalanqan sotsijalijstik iri avьl caruvacьlьqьnьq respublijkasь ——— 53
5. Qazaq qalqьnьq əl-avqat kyjiniq çəne mədeniijetiniq əsyi ——— 70
6. Qazaq qalqь sotsijalijstik otanьn qorqavqa barlьq kycin saluvqa dajьn ——— 92

Техн. редактор **Тигин В.** Корректор **Шатаков**

Сдано в производство 28/IV-38 г.
Подписано к печати 1/VI-38 г.
Казпартиздат № 202
Казглавлит № 1433

Объем 6 печ. л., 6 уч.-авт. л.
Знаков в 1 п. л. 48.000
Формат бум. 62x92 1/16
Тираж 2060 экземпляров

г. Алма-Ата, Узбекская, 11, Кн.-журнальная типография НКМП. Заказ № 1242

SSSR —

Bizdiң Otanьmьz

BIZDIҢ Sovetti Sotsijalijstik Respuvвlijkalar Sojuvzь—tamaca Otan. Adamdь adamnьң qanavь da çoq, ulttьq ezyvciligi de çoq, qalьqtьң ezyvci çəne ystemdik quruvcь bolьp bөlinyvciligi de çoq, dynije çyzinde bir qana el bar,—ol bizdiң Otanьmьz.

Bizdiң çumьscь—caruvalardьң kөp ulttь sotsijalijstik Otanь, kapijtalijstik dynijeniң ortasьnda bolattaj berik zəvlim çartastaj bolьp tur. Bizdiң Otanьmьz talaj-talaj sьndardan өtken Otan.

Adam balasьnьң baqьttь boluvь ycin kyresken talaj-talaj erlerdiң eң ijgi armanь tarьjqta tuңqьc ret Sovetter elinde çyzege asьrьldь.

Bizdiң elimizdiң esepsiz mol bajlьqtarьnьң bəri de elimizdiң qalqьnьң bijliginde bolьp otьr. Sotsijalijstik mencik SSSR da mejlince ystem bolьp otьr. Sotsijalijzm cьndьqqa ajnaldь, mijllijondaqan qalьqtьң turmьsьna engizildi. Bizdegi turmьs kynnen-kynge çaqsьlanьp baradь, kynnen kynge kөңildi bolьp baradь.

Biraq Ulь Өktəbr revolyvtsijasьna dejin, өkimet tizgini ekspluatatorlardьң qolьnda bolqan kezde, çer pomeccijkterdiң, kuvlaktardьң bajlardьң menciginde bolqan kezde, al pabrijkalar men zavodtar kapijtalijsterdiң ijeliginde bolqan kezde istiң çajь mundaj emes edi. Ol kezde bizdiң elimiz kedej çəne artta qalqan el edi, eңbekcilerdiң kyji adam cьdaqьsьz avьr edi.

Ulь Өktəbr revolyvtsijasь bajaqьdan kele çatqan tepkini bir çolata çojdь. Resejdiң qalьqtarь Lenin—Stalin partijasьnьң bascьlqь arqasьnda өzderin ezip, tepkige salqandardь qulatьp tastadь. Arpa-

lьsqan majdandarda eŋbekciler өzderiniŋ Otanьn qorqap qaldь, onьŋ bytindigin çəne təvelsizdigin qorqap qaldь. Olar өzderiniŋ sotsijalijstik Otanьn eŋ aldьŋqь qatarlь, bajlьqqa saj çəne kyc-quvatь mol Otanqa ajnaldьrdь.

Bizdiŋ elimizdiŋ çumьscьlarь men caruvalarь bolcebijk partijasьnьŋ quvat-çiger berip qajratьn tasьtuvьnьŋ arqasьnda өte qьsqa vaqьttьŋ icinde kyci mol,aldьnqь qatarlь sotsijalijstik өndiristi çasap aldь, çaŋa teqnijka men quraldanqan, dynije çyzindegi eŋ iri, ortaqtastьrьlqan avьl caruvacьlьqьn qurdь. Bizdiŋ Otanьmьz soqьs kycine saj dynije çyzindegi eŋ iri el boldь. Sovet qalqь çəne bykil eŋbekci adam balasь mejlince syjip çaqsь kөrip otьrqan bizdiŋ er çyrek Qьzьl Armijamьz ben daŋqtь Soqьs—Teŋiz plotь SSSR qalьqtarьnьŋ bejbitti eŋbegin qьraqь tyrde qorqavda.

Sotsijalijzmniŋ çeŋisteri çolьndaqь arpalьsqan majdandarda çumьscьlar men caruvalardьŋ odaqь bekip nьqajdь, bizdiŋ Otanьmьzdaqь qalьqtardьŋ ulь dostьqь bekip nьqajtьldь. Tyrli ulttar men tyrli tuqьmnan cьqqan mijllijondaqan adam SSSR da bir semijadaj bolьp turadь. Yjtkeni bizdiŋ elimizde qalьqtardьŋ bəri de birdej, qalьqtardьŋ bəri de azat. Olar bir-biri men tuvьsqan—dos bolьp turadь. Bul Lenindik—Stalindik ult sajasatьnьŋ eŋ ulь çemisi.

Qlasьrlar bojь quldьq pen qaraŋqьda azap cekken qalьqtar quldьqtьŋ buqavьn bьt-cьt qьlьp ulь orьs qalqьnьŋ tuvьsqandьq çərdemi arqasьnda çaŋa turmьsqa qolьn çetkizdi. Qajta tuvdь. Qalьŋ qalьq buqarasьnьŋ tborcestbolьq energijasь etek alьp tasqьndavda. Bizdiŋ elimiz tamaca talanttarqa saj, daŋqь çer çarqan gerojlarqa saj el boldь.

SSSR eŋbekcilerininiŋ qolь çetken çer çyzindik tarьjqьj maŋьzь bar çeŋisteri Stalindik Konstijtuvtsijaqa altьn çazuv men çazьldь.

Çer çyzindegi memleketterdiŋ bir de birinde bizdiŋ Stalindik Konstijtuvtsijasьndaj demokratijalьq konstijtuvtsijasь bolьp kөrgen emes, çoq ta. Stalindik Konstijtuvtsija qalьq buqarasьnьŋ memleketti basqaruv isine mejlince qatьsuvьn is çyzinde qamtamasьz etedi, olardьŋ elimizdiŋ bykil sajasij, caruvacьlьq çəne mədenij turmьsьna cьn mənisinde qatьsuvьn qamtamasьz etedi.

Sotsijalijzmniŋ bul tabьstarьna Sovet qalqь çavlar men ajavsьz kyreste Lenin—Stalin partijasьnьŋ bascьlьqь arqasьnda çetip otьr.

Sovet qalqь çəne bykil aldьnqь qatarlь adam balasь qarqьs taŋbasьn basqan, barьp turqan oŋbaqan trotskijcil-buqarijncьl çəne ultcьl pacijstik sumьrajlar, cpijondar çəne qas kynemder bizdiŋ ulь otanьmьzdь barca-barca etip bөlcektevge tьrьstь, onь pacijsterge satuvqa tьrьstь, ijmperijalijzmniŋ kolonijasьna ajnaldьruvqa tьrьstь, al kөp ulttь baqьttь sovet qalqьn çan cьdamastьq kapijtalistik quldьqqa tysiryvge, kapijtalijstik tyrmege tysiryvge tьrьstь. Biraq pacijst malajlarьnьŋ aram ojlarь ojlaqan çerden cьqpadь.

Stalindik narkom N. J. Eçov çoldəs bastaqan er çyrek Sovet razbetkasь kөp ulttь sovet qalqьna syjene otьrьp, cpijondardьŋ çьlan inderine suv qujьp birinen soŋ birin əckerelep, qurtьp çiberdi.

Qalьqtьn çavlarьna, Otandь satuvcьlarqa ec qacan, ec qandaj ajavcьlьq bolmajdь!.

Ijvanov çoldasqa qajьrqan çavabьnda Stalin çoldas kapijtalijstik qorcavdan keletin qavьptarqa, olardьn əsker kyci men kijligyv qavpьna, ijnterbentsija çasav qavpьna, olaj bolsa, bizdiŋ elimizde kapijtalijzmdi qajta ornatuvqa olardьn əreket etyvi qavpьna partija men sovet qalqьnьn nazarьn əte-məte avdardь.

Əz kəseminiŋ nusqavlarьn orьndaj otьrьp, çumьscьlar, caruvalar sovet ijntellijgentsijasь, bizdiŋ Otanьmьzdьn barlьq qalqь əzininŋ revolyvtsijalьq qьraqьlьqьn onan sajьn çoqarь kəteryvde, əzderininŋ çavdь çeŋyv çənindegi əzirligin onan sajьn kycejtyvde. Olar Qьzьl armijanь, Qьzьl plottь, Qьzьl avijatsijanь, Osoavijaqimdь barьnca kycjetip, nьqajtuvda, buvrçuvazijalьq elderdiŋ çumьscь tavь men çəne dynije çyzindegi barlьq ezilgen eŋbekcileri men əzderininŋ ijnternatsijonaldьq bajlanьsьn nьqajtuvda. Munь olar, Stalin çoldas ajtqandaj, „kezdej soq" nərseniŋ qandajь bolsa da, sьrtqь çavlardьn pokuvstarьnьn qandajь bolsa da bizge qamsьzda kijligip qalmasь ycin istep otьr.

Sovet qalqьnьn kyc-quvatь əlcevsiz mol. Ulь Stalinniŋ bascьlьqь arqasьnda sovet qalqь bir tavьstan ekinci tavьsqa çetip, kommuvnijzmge qaraj ilgeri qadam basьp kele çatьr!

Sovet elininŋ qalьqtarь SSSR dьn Ulь Sovetin sajlaqan kezde əzderininŋ sajasij çəne morəldьq birligin bykil əlemge əlcevsiz zor kyc pen kərsetip ətti. Qalьq buqarasьnьn mundaj birligi birde - bir elde bolьp kərgen emes, çoq ta. SSSR da asqan quvattь əte zor eki kyc biri men biri, bir bytin bolьp çaqьndasьp, birikti. Bul kyc-ter—qalьq pen kommuvnijzm. Bul kycterdi ec kim ec qacan çeŋe almajdь.

Cet eldegi çumьscьlar men caruvalar bizdiŋ Otanьmьzdь çan-təni men syjedi. Olar bizdiŋ otanьmьzdь əzderininŋ otanь dep biledi. Pacijzimge qarsь, ijmperijalijzmge qarsь kyresinde olar sotsijalijzm elindegi qalьqtardьn çeŋisterine qarap kyc-qajrat, senim alьp oŋьradь.

Kyc-quvatь mol Ulь SSSR da, onьn qalьqtarьnьn tuvьsqandьq semijasьnda qazaq qalqь baqьt pen quvanьcqa bəlenip tircilik etyvde.

Talaj qasьrlar bojьna sozьlqan quldьqtan soŋ, adam ajtqьsьz avьr azaptardan soŋ, arpalьsqan majdandardan soŋ qazaq qalqь aqьr ajaqьnda 1917 çьlqь Əktəbrde əziniŋ otanьn qurьp aldь. Onьŋ otanь—Sovetti Sotsijalijstik respuvblijkalar sojuvzь. Sovetti Sotsijalijstik gyldengen Qazaq respuvblijkasь sonьŋ bite qajnasqan bir bəlimi bolьp otьr.

★

1.

Qazaq qalqь sotsijalijstik Otan ycin kyreste

Qazaq dalasь talaj ret kөterilis çasaqan

Patcalьq Resejdi Lenin qalьqtardьn abaqtьsь dep atadь. Resejdegi barlьq eŋbekcilerdiŋ turmьs-kyji өte avьr boldь. Әsirese orьs emes ulttardan cьqqan eŋbekcilerdiŋ turmьs kyji cьdaqьsьz avьr boldь; olardь qorlap ol kezde „buratanalar" dep atavcь edi. Qazaqstan Өktəbr sotsijalijstik revolyvtsijasьna dejin patca өkimetiniŋ, orьs pomeccijkteri men kapijtalijsteriniŋ eŋ artta qalqan kolonijasьnьŋ biri boldь.

Өzge otarьnda istegeni sьjaqtь, qazaq dalasьnda da patca өkimeti өziniŋ ystemdigin najzanьŋ ucь men, qьlьctьŋ çyzi men ornatqan edi. Qazaq qandarь men peodaldarь patca өkimetine qazaq qalqьn quldanuvqa çəne qazaq өlkesinde el tonavcьlьq sajasattь çyrgizyvge çərdemdesip otьrqan.

Qazaqstandь өziniŋ otarьna ajnaldьrьp patca өkimeti onda өziniŋ qasqьr zaŋdarь men tərtibin ornattь. Ulan bajtaq өlke tilim-tilim bolьp bөlindi, general—guvbernatorstbalarqa bөlindi, munda patcanьŋ cijnovnijk çendetteri bilgenin istep qoçalьq etti. Qaj çerde bolsa da qazaq eŋbekcilerin byrkevsiz-aq tonap otьrdь, olardьŋ çerin toqtavsьz alьp otьrdь. Patca өkimeti qazaqtь eŋ qarapajьm adamgercilik prabolardan da çurdaj qьldь. Tipti qazaq degen attьŋ өzi bylikcil sөz dep tanьlьp, syjtip san mijllijondaqan qalьq өziniŋ naqьz atь men өzin atavdan ajьrlьp qalqan edi. Qazaq tili quvdalavqa salьndь. Mədenijetke qaraj umtьluvdьŋ qandajь bolsa da ajavsьz tyrde basьlьp otьrdь. Patca өkimeti men peodaldar qazaq dalasьnda uruv өcpendiligin, tuqьm өcpendiligin qozdьrьp otьrdь, munь olar eŋbekcilerdi өz ara qьrqьstьruv ycin, syjtip өzderi ol eŋbekcilerdi ajuvandarca qanap çem etyvin oŋajlatuv ycin istegen edi.

Qazaqtьң eңbekciler buqarasь eki çaqtan da ezilip otьrqan edi, bir çaqьnan olardь patca өkimeti ezgen bolsa, ekinci çaqьnan çergilikti peodaldar men bajlar ezip otьrdь.

Өlkeni bastь bir sarьn.
Çьlandaj bojqa oralьp,
Qьsqanьn kөrdik patcanьң,
Çerdiң betin qaptadь,
Eldiң çanьn qaqtadь,
Tappadьq laç, amalьn.
Birge captь patca men
Çəngirqan attь aramьң.
Kөk orajlь çerdi aldь,
Aqьndь өzen suvdь aldь.
Çalьn kesti Oraldьң,
Qoңьn ojdь aranь.

Qart Çambьl sol kezdegi qarqьs taңbasь basьlqan zaman tuvralь mine osьlaj degen.

Qazaq qalqьnьң osьndaj avьr kyjge ucьraqandьqь, osь kyjge ucьratuvcь ezvvcilerge өc boluvcьlьqьn tuvqьzьp otьrdь. Qazaq dalasьnda ezilgenderdiң ezyvcilerge qarsь kөterilisteri talaj ret bolqan edi.

Qazaq qalqьnьң kөp qasьrlьq tarijqьnan qazaq qalqьnьң talaj-talaj erlik kөrsete qьjmьl çasap ezyvcilerge qarsь kyreskendigi kөrinedi. Qazaq eңbekcileri Emelijan Ijbanовijc Puvgacop bastaqan caruvalardьң ezyvcilerge qarsь soqьsqan majdanьna qatьnastь.

1783 çьlь qazaq dalasьnda qajtpas qaçьrlь batьr—Sьrьm Datьp bastaqan qalьq kөterilisi qavlap, adam ajtqьsьz zor kyc pen etek aldь. Bul kөterilis 14 çьl sozьldь, biraq onь patca өkimeti ajavsьz qataldьq pen bastь.

Alajda kyres toqtatьlmadь, qajta өrlej birdi. Әr bir vaqьttarda qazaq dalasьnda kөterilister qajta-qajta өrcip otьrdь. Ol kөterilisterdi Ijsataj Tajmanьp, Maqambet Өtemisip, Eset çəne, Beket, onsoң kedejden cьqqan batьr Çanqoça bastadь, çəne qazaq qalqьnьң tolьp çatqan өzgede er çyrekti uldarь bastadь.

Kөterilis çasaqan qalьq buqarasьnьң ol kezde çeңe almaqan sebebi — olar ol kezde bьtьrap çatqan edi, bastarь qosьlmaqan edi. Ol kezde çumьscь tabь əli çoq edi, cьnьnda tek çumьscьlar tabь qana caruvalar men ezilgen qalьqtardь biriktire aladь çəne olardь çeңimpazdьq kyreske bastaj aladь.

„Caruvalar kөterilisteri çumьscьlardьң kөterilisteri men uctasqanda qana, çumьscьlar caruvalardьң kөterilisterine bascьlьq etkende qana ojdaqьdaj bolьp cьqa aladь. Çumьscь tabь bascьlьq etetin birlesken kөterilis qana maqsatqa çetkize aladь“ (Stalin).

Resejde çumьscь tabь kөterilgen kezde çəne çumьscь tabьnьң basqaruv isin Lenin-Stalin ulь partijasь өz qolьna alqan kezde qazaq dalasьndaqь kyj myldem өzgerip ketti.

Alqacqь qadam salqan kynnen bastap bolcevijk partijasь ult ezyv-

ciliginiң qandajьna bolsa da teңsizdiktiң qandajna bolsa da qarsь cьqtь, ulttardьң өzin өzi bijlev prabosьn beryv çolьnda boldь çəne sonь iske asьruv çolьnda kyresti, qalьqtardьң өz aldьna memleket bolьp tircilik etyv çolьnda kyres çyrgizdi.

Bolcebijkter partijasьnьң bostandьqtь kөksegen ulttьq programmasь ezilgen qalьqtardь kyres çyrgizyvge umtьldьrdь, olardь өzderiniң mindetterin tysinetin etip qaruvlandьrdь, aqьrьnda olardьң çeңip cьqatьndьqь çөnindegi senimin kycejtip otьrdь. Bolcebijkter partijasь çancьlqan ulttardь orьs proletarijatьna tilektes etti çəne onь qoldajiьn etti.

Çumьscь tabь, bolcebijkter partijasь qazaq buqarasьnьң kөsemi boldь. Qazaq buqarasь anьq kөsemin osь ekeviniң basьnan tapti. Bolcebijkter partijasь çumьscь tabь men caruvalardьң odaqьn çasadь, orьs qalqьnьң qazaq qalqь men bizdiң elimizdiң barlьq qalьqtarь men odaqьn çasap otьrdь.

Birinci orьs revolyvtsijasьnьң çav men çaqalasqan majdandarьnьң çaңqьrьqь tek Qaraqandьnьң, Rijdderdiң, Өspen kenderindegi çumьscьlarьna, Petropavlovskijdiң, Qazalьnьң, Aqtөbeniң temir çol çumьscьlarьna qana çajьlqan çoq, bul çaңqьrьq qazaq avlьna da çajьldь.

1905 çьlqь revolyvtsijanьң ьqpalь men qazaq eңbekcileriniң ult bostandьqь çolьndaqь qozqalьsь bastaldь. Bөkej ordasь, Çeti-suv, Batьs Qazaqьstan sьjaqtь çerlerdiң tolьp çatqan avьldarьnda qazaq kedejleri patcanьң cijnovnijkteri men bolьstar men kolonijzator kuvlaktar men çəne bajlar men çaqalasuvь çijelendi. Qazaq caruvalarь çajьlьmdь çerlerdi, picendik çerlerdi өz qolьna tartьp alьp, alьm tөlevden bas tarttь.

Orьstьң pereselen kedejleri arasьnda da ylken tolquvlar boldь.

Bolcebijkter partijasьnьң ьqpalь qazaq dalasьna kynnen kynge kycejip taraj berdi. Lenin men Stalinniң ijdejalarь Qazaqьstannьң kөz çetpes dalasьnda cacьlьp çatqan qalalar men çumьscь pasөlkelerine tarala bastadь. Bul ijdejalardь Sijbijr men Orьnbor—Təckent temir çolьnьң aldьңqь qatarlь çumьscьlarь taratti. Kөkcetav men Petropavlda bul ijdejalardь ças Balerijan Kuvjbьcev çalьndь tyrde nasijqattap ygittedi; Balerijan Kuvjbьcev Qazaqьstanda tuңqьc bolcebijktik toptardь qurdь.

Bolcebijkter Lenin—Stalin partijasь ult məselesin qalaj cecip otьrqandьqьn qazaq eңbekcilerine tysindirip otьrdь; revolyvtsijacьl Resej qazaq eңbekci buqarasьnьң patcalьq Resejge qarsь, bajlarqa qarsь kyresinde ulttьq-əlevmettik bostandьq ycin çyrgizgen kyresinde qazaq eңbekcileriniң dosь, odaqtas ekendigine kөzderin çetkizip otьrdь.

Revolyvtsijalьq qozqalьstьң өsyvinen zəresi ucqan patcanьң əkimderi Qazaqьstanda qьsьmcьlьq soqьstьq tərtipti engizdi. Bajlar, Alac ordacьlar kyreske umtьlqan buqaranь çanьctav ycin patca өkimetine belsene kөmek kөrsetip otьrdь.

1914 çьlь bastalqan ijmperijalijstik soqьs kezinde patca өkimeti adam cьdamastьq otarlьq ezyvcilikti burьnqьsьnan arman kycejtti. Patca өkimeti çerdi zorlьq pen tartьp alqannьң ystine tartьp alьp

1916-çьlqь kөterilis

Rettijxanьң çasaqan syvretinen

qazaq eңbekcilerin cөl dalaqa quvьp tastadь; Burьnqьnьң ystine çaңadan alьmdardь engizdi, maldь, maldьң terisin, kijizdi, qazaq yjlerin taqь osь sьjaqtьlardь tartьp alьp otьrdь.

1916 çьlь 25 ijyvnde patca ykimeti qazaqtardь, qьrqьzdardь, өzbekterdi, təçikterdi majdan maңьndaqь qara çumьsqa aluv tuvralь вujrьq çarijaladь. Bul çarijalaqan adam aluv вujьrьqьna çavap retinde, kөpten вeri tozьqь çetip adam cьdamastьq qalge çetkizgen ezyvcilikke qarsь çavap вeryv retinde qazaq qalqь men Orta Azijanьң qalьqtarь çappaj kөterilis çasadь.

Bykil qazaq dalasьna çajьlqan вul kөterilis qalьqtьң patcacьlьqqa qarsь, peodaldar men вajlarqa qarsь çyrgizgen qalьqtьq soqьs edi. Bul kөterilis peвralda вolqan вurçuvazijalьq-demokratijalьq revolyvtsijanьң qarsaңьnda вoldь çәne вul вykil elde etek alqan revolyvtsijalьq dympyvdiң çarьq etip çarьqqa cьqqanьn kөrsetetin вelgi edi.

Әsirese Torqaj dalasь men Çeti-Suvdaqь kөterilis kycti вoldь.

Torqaj dalasьnda kөterilis çasavcьlarqa quvat-çiger вerip, bascьlьq etken—qalьq batьrь Amangeldi ljmanьp вoldь. Өz erligi men

ylgi bere otьrьp çəne mejlince ceber əsker ujьmdastьruvcьsь bola otьrьp, Amangeldi kөterilis çasavcьlardь qurьc berik otrədtarqa biriktirdi; bul otrədtar patcanьң çazalavcьlarь men bajlarqa qarsь erlik kөrsete kyresti. Kөterilisciler Torqajdь çavqa bermev ycin çigerlene kyresti; patcanьң Torqaj dalasьna çibergen tolьp çatqan əsker otrədtarьna çigerlene qarsьlьq kөrsetti, Batpaqqaranь erlik kөrsete qorqadь.

Çeti-Suv kөteriliscileri erliktiң keremetin kөrsetti. Qoldarьnda ec bir qaruv çoq bolsa da olar tula bojьna samsьp qaruv asьnqan çazalavcь otrədtarqa qarsь cьqtь. Batьldьq pen qьjmьldap patcanьң qara qolqa qaruv apara çatqan kөligi men çygin qolьna tysirip aldь. Toqmaq qalasьn qamavqa aluvdaqь erlikteri tarьjqtan orasan zor orьn aladь. Toqmaqtь qamav isine qazaq çigitteri men qьrqьz çigitterinen 10 maңdaj adam qatьnastь. Pөlьavьm dejtin çendet guvbernator patcaqa ol çajьnda bьlaj dep qabar berdi: „Kөterilgenderdiң tegevrininiң kycti bolqanь sonca—puvlijmettiң çaңbьrdaj çavqan oqьna qaramastan kөterilgender basьn өlimge bajlap, Toqmaqtь qamap aluvqa yc ret kirip, yc ret cьqtь soncalьq mьqtь əreket çasadь“ dep çazdь.

Ulь əktəbr sotsijalijstik revolyvtsijasь qazaq qalqьn azat etti.

Buvrçuvazijacьl ultcьldar es-erler men çəne mencebijkter men birigip patcanьң çendetterine bolьsьp qazaq eңbekcilerininiң çavьngerlik osь kөterilisin çoq qьlьp basьp çiberyvge çərdemdesti.

1916 çьlqь kөterilis qazaq eңbekcilerine alac ordacьlardьң kim ekenin ajqьndadь, alac ordacьlardьң çavlьqьn, opasьz satьlqan ekenin, aram sьjraq sumьraj ekenin əbden acьp berdi. Bul kөterilis qazaq dalasьnda revolyvtsijalьq kyrestiң ilgeri өrlyvine, çyrgizilyvine negiz çasadь. Bul kөterilis bolcebijkter partijasьna çerdemdesti. 1917 çьlь· qazaq eңbekci buqarasьn Sovet өkimeti ycin kyreske çumьldьruvqa, olardь proletarijat revolyvtsijasьnьң urandarь maңьna biriktiryvge çərdemdesti.

Pebral revolyvtsijasьnan kejin qazaq eңbekcilerininiң qalь kyji çaqsьlanbadь, bajaqь kyjinde qalьp qojdь. Vaqьtca buvrçuvazijalьq ykimet patca өkimetininiң ijmperijalijstik otarlьq sajasatьn çyrgize berdi. Avьldardaqь qazaq buqarasь acarcьlьqqa duvcar boldь, olardьң caruvasь mejlince kyjzeldi. Al Vaqьtca ykimet burьnqьnьң ystine çaңa çerlerdi basьp alьp qazaq caruvalarьnьң aqtьq malьn tartьp aldь, ulttьq ezyvcilik onan sajьn kycejip ketti.

Alac ordacьlar, mencebijkter çəne es-erler qazaq qalqьn tuncьqtьruv çөninde buvrçuvazija men bajlardьң isterin eki ajtqьzbaj orьndap otьrdь.

Bolcebijkter partijasь Vaqьtca ykimettiң toңavcьlьq ijmperijalijstik sajasatьn tabandь tyrde əckerelep otьrdь. Bolcebijkter partijasь alac ordacьlardьң, es erlerdiң çəne mencebijkterdiң qas kynemdik çumьsьn əckerelep otьrdь. Qazaqьstannьң eңbekci buqarasьn qazaq qalqьna çaңa azatlь turmьs əpergen Sovet өkimeti çolьndaqь kyreske caqьrьp çumьldьrdь.

Rijddirde, Eki bas tuzda, Semejde, Petropavьlda, Lepside çəne bir sьpьra өzge çerlerde eңbekciler Vaqьtca ykimetke qarsь, bajlarqa qarsь çəne olardьң malajlarь bolqan mencevijkterge qarsь, eserlerge qarsь, alac ordacьlarqa qarsь kөterilis çasadь. Caruvalar buqarasь derevnelerde, avьldarda bajlar men qulaqtardьң çerin, malьn tartьp aldь, mundaj avьldar men derevnelerdiң sanь kөbeje berdi. Qalьq batьrь Amangeldi Ijmanov Torqajda Vaqьtca ykimetke qarsь, bajlarqa qarsь, alac ordacьlarqa qarsь erlik kөrsete kyres çyrgize berdi.

Bolcevijkter partijasь qazaq eңbekcilerinің kyresin çumьscь tabьn otьrqьzdь, syjtip quldьq pen ulttьq tepkiniң buqavьn sьndьrdь, cьnçьrьn yzdi, Resejdiң barlьq ezilgen qalьqtarьna cьn mənisinde bostandьq əperdi, olardь sotsijalijzmniң erikti çəne teң prabalь qurьlьscьlarьnьң dəreçesine kөterdi. Bizdiң otanьmьzdьң barlьq qalьqtarь men birge qazaq qalqь da çaңa turmьsqa qolьn çetkizdi.

Qazaq qalqь proletarijat revolyvtsijasьnьң çeңyvin çan-təni men maquldap qarsь alьp, quttьqtadь. Lenin—Stalin partijasьnьң bascьlьqь arqasьnda, orьs proletarijatь men qol ustasьp çəne sonьң çərdemi arqasьnda qazaq eңbekcileri buvrçuvazijaqa qarsь quraldь kөterilis çasadь. Buvrçuvazijanь qulattь. Bykil elimizde bolqanь sьjaqtь Qazaqьstanda da Өktəbr revolyvtsijasь ulь cattьq pen çeңip cьqtь.

Sovet өkimetiniң alqacqь dekretteri,—өkimet tuvralь dekret, çer tuvralь, bitim tuvralь dekret, Stalin çoldas çazqan „Resej qalьqtarь prabolarьnьң deklaratsijasь“ eңbekciler buqarasьnьң revolyvtsijalьq ruvqьn onan sajьn kөterdi, eңbekciler buqarasьn bolcevijkter partijasьnьң maңajьna, Sovetterdiң maңajьna onan sajьn berik birіktirdi.

1917 çьlь nojabrde Stalin çoldas ult isterin qarajtьn qalьq komijssarь bolьp sajlandь.

Stalindik ulttar komijssarijatь qurьlqan kynnen bastap qazaq eңbekcilerine orasan kөp çərdem berip otьrdь, qazaq eңbekcilerinің qamьn kynbe-kyn ojlap otьrdь, qazaq eңbekcilerinің turmьsьn çaңa, sovettik negizde quruv çөninde qam çedi.

1918 çьlь apreldiң 7 kyni өziniң tarьjqьj telegrammasьnda Stalin çoldas Qazaqьstan bolcevijkterine nusqav berdi, ol nusqavьnda, Sovet aptonomijasьn çasap almaj turьp, qazaq eңbekcilerin Sovet өkimetiniң dəreçesine çetkizyvge, al olardьң taңdavlь өkilderin Sovet qurьlьsьna bascьlьq etyv isine qatьstьruvqa bolmajtьnьn ajttь.

„...Basqaca ajtqanda çergilikti mektepti, çergilikti sottь, çergilikti əkimcilik orьndarьn, өkimettiң çergilikti orьndarьn, çergilikti əlevmettik sajasьj çəne aqartuv mekemelerin ujьm-

dastьrmaj turьp, әlevmettik sajasьj çumьstьn barlьq taravlarьnda өlkeniң eңbekci buqarasьnьn tilin prabalarьn garantijalь etpej turьp“ osь isterdi çyzege asьruvqa bolmajtьnьn ajttь.

Qazaqьstan bolcebijkteri Staliннiң osь nusqavlarьn çyzege asьruv ycin barlьq kyc-quvatьn saldь.

Lenin-Stalinniң bascьlьqь arqasьnda, orьs proletarijatьnьn çәrdemi arqasьnda qazaq qalqь өziniң Sovetti sotsijalijstik aptonomijalь respyvblijkasьn quruvqa kiristi.

Alac ordacьlar qazaq qalqьn ijnterвentterge qalaj satьp çyrdi

Өktәвr sotsijalijstik revolyvtsijasьnьn çeңgen kyninin erteңinde-aq qalьq aralьq ijmperijalijster Resej kontrrevolyvtsijasьnьn bandalarь men bas qosьp, buvrçuvazijacьl ultcьldar men bas qosьp ças Sovet respyvblijkasьna çorьq çasadь.

Alac ordacьlar men aq әskerler Өktәвr revolyvtsijasьnьn Qazaqьstanda çeңyvine, bolcebijk partijasь men ykimettiң Sovet aptonomijasьn quruv çөninde çyrgizgen orasan zor çumьsьna çan talasьp qarsьlьq çasadь. Kontrrevolyvtsijacьl alac orda ijmperijalijstik ijnterвentsijanьn agenti bolьp, Sovet өkimetine qarsь, kөrkejip kele çatqan qazaq qalqьna qarsь kyres çyrgizdi. Buqaranь aldav ycin өzderiniң kontrrevolyvtsijalьq aram ojlarьn ulttьq tuv men вyrkej otьrьp, alac ordacьlar ijnterвentterge çol tazartьp otьrdь, Ceqsloвәktarqa Qazaqьstannьn sol tystik çaqьn basьp aluvqa belsene kөmektesti, aqьlcьndarqa çaldanqan gijneral Tolostopqa Oraldь aluvqa kөmektesti, Qьjьr Cьqьstaqь Japonija ijmperijalijzminiң qojqan adamdarь men вajlanьs çasadь. Kolcaktьn әskeri men вirigip, alac ordacьlar Antantanьn 1919 çьlь bolqan вirinci вirikken çorьqьna qatьstь.

Өzderi basьp alqan avdandarda ijnterвentter, aq вandьlar, alac ordacьlar, pomeccijkterdiң, kapijtalijsterdiң, вajlardьn çәne kuvlaktardьn өkimetin qajta ornatьp otьrdь. Bijler, starcьnalar, uvradnijkter qajtadan esirip çygensizdik istej вastadь. Ajvandanqan вandijter ozвьrlьq istedi, ças demej, kәri demej вәrin qьrqьnqa saldь, qadam вasqan sajьn çurttь өltirip qьran çapqandaj qьldь. Alac ordacьlar men aq әskerler kөmek kөrsetkeni ycin ijnterвentterge mal, astьq, maj, çyn, et çene qazaq qalqьnan, orьs pen Uvkrajna caruvalarьnan talap alqan өzge produvktьlardь berdi.

Өlkeniң qazaq caruvalarь men orьs caruvalarь ijnterвentterdiң zulьmdьq, ozвьrlьq isterin өzderiniң вastarьnan kecirip otьrdь, çygensiz ketken ijnterвentter olarqa вilgenin istedi.

Otan soqьsь

Lenin-Stalinniң bascьlьqь arqasьnda вykil elimizdegi qalьq cet eldiң basьp aluvcьlarьna qarsь çәne olarqa çaldanqandarqa qarsь qasijetti Otan soqьsьn çyrgizyvge çumьla kiristi. Cet quldьqьna qarsь çyrgizilgen qasijetti otan soqьsь Qazaqьstanda da вurq ete tysti. Buvrçuvazijacьl ultcьldar qazaq qalqьn cet el quldьqьna tysiryv nijetinde boldь.

1918 çьldьn ekinci çartьsьnda Qazaqьstandaqь azamat soqьsь-

nьn majdandarьndaqь qal-çaj өte qьjьndanьp ketti. Batьs pen Oralda Tolstop bandьlarь men alac ordacьlardьn bandьlarь bilgenin istedi Orьnbor men Torqaj dalasьnda general Duvtoptьn bandьlarь men alac ordacьlardьn bandьlarь çygensizdik istedi. Bulardьn barlьqь da Astarqan çəne Don kontrrevolyvtsijasь men birigyvge tьrьstь, өzderinin kycterin Kaspij tenizinin sьrtьndaqь majdanda əreket etken aqьlcьn ijnterbentterinin kycteri men biriktiryvge tьrьstь. Qostanajdь, Petropavьldь, Semejdi çəne solar men irgeles avdandardь Ceqo-slabaktar, aq əsker bandijtter çəne alac ordacьlar basьp aldь. Kolcak polktarь Semejden Almatьqa qaraj bet tyzep kele çattь; olardьn sondaqь maqsatь — Almatьnь basьp alьp, Təckenge qaraj attanuv edi.

1919 çьlь kөktemde, Antantanьn birinci çorьqь bastalqan kezde, majdandaqь qal-çaj burьnqьdan da beter asqьnьp, qaterli bolьp ketti.

Bykil sotsijalijstik Otanьmьzqa orasan zor qavьp tənip turqan edi.

Stalin çoldas bьlaj dep çazdь:

„Bul çorьq—birikken çorьq boldь, yjtkeni onьn kөzdegeni—Kolcaktьn, Denijkijnniq, Polca men Juvdenctiq çəne Tyrkistan men Arqangelskijdegi aqьlcьn-orьstьn aralasqan otrədtarьnьn birlesip cabuvьl çasavь edi“.

Bizdiq Otanьmьzqa osьndaj avьr kyn tuvьp turqan kezde çeksurьn trotskijster, buvqarьjncьlder Antantaqa, bykil buvrçuvazijalьq, usaq buvrçuvazijalьq çəne ultcьl kontrrevolyvtsijaqa onьn kөzdegen maqsatьna çetyvine mejlince kөmektesip otьrdь. Juvda Trotskij əri Antanta ijnterbentsijasьna çərdemdesti, əri Qьjьr cьqьstaqь Çaponija ijnterbentsijasьna kөmek kөrsetip otьrdь. „Onqcьl trotskijcil bloktьn“ protsesinde mьnalar anьqtaldь: barьp turqan onbaqan sumьrajlar — Trotskij men Buvqarьjn 1918 çьlь-aq es erler men bas qosьp Sovet өkimetine qarsь, revolyvtsijanьn kөsemderi — Lenin, Stalin çəne Sberdloptьn өmirine qastьq etyv çөninde astьrtьn avьz biriktirip sumdьq zagobor çasadь.

Trotskij men çəne Buvqarьjn bir tilekte bolьp, çeksurьn qaskynem bolqan Zijnobijep pen Kamenep te өzderiniq byldirgic qaskynemdik çumьstarьn çyrgizdi.

Trotskijster, buvqarьjncilder çan talasьp Lenindik-Stalindik ult sajasatьn çyzege asьrtpavqa bar kycin salьp tьrьstь, ulttardьn өzin өzi bijlev prabasьn mojьndav isine qarsь cьqtь, ulttьq sovet respuvblijkalarьn quruvqa qarsь kyresti.

Bul ajvandar men olardьn serikteri Sovet qalqьna qarsь tolьp çatqan onbaqan qьlmьstardь istedi. Biraq Sovet eliniq qalьqtarь өzininq sotsijalijstik Otanьn qorqap qaldь, Өktəbrdiq ulь çenisterin qorqap qaldь, yjtkeni olardьq kyresine Lenin men Stalin bascьlьq etti, bolcevijkter partijasь bascьlьq etti.

Lenin men Stalin Antantanьn çorьqьn tas-talqan qьluvdьn, Kolcaktь tas-talqan qьluvdьn planьn çasadь, bul plandь çyzege asьruv

ısin daŋqtь proletarlьq qol basьlarь—Meqajьl Baseleebijc Pruvnze men Balerijan Bladijmijrobijc Kuvjвьcepqa tapsьrdь. Cьqьs majdanda Qьzьl Armijanьŋ bastь kycteri kelip çьjnaldь. Bolcebijkter partijasь Cьqьs majdanьna Kolcakqa qarsь өziniŋ maŋdaj aldь kycterin çiberdi.

Lenin men Stalinniŋ:—Bəriŋ de Kolcakqa qarsь kyreske, bəriŋ de ijnterbentterge qarsь kyreske çumьlьŋdar!—dep bizdiŋ otanьmьzdŋ barlьq qalьqtarьna arnap cьqarqan yndevin Qazaqьstannьŋ avьldarьnda da, selolarьnda da, stanijtsalarьnda da, quvana-quvana qarsь aldь.

Bizdiŋ elimizdiŋ barlьq өzge qalьqtarь sьjaqtь qazaq qalqь da Lenin-Staliннiŋ bascьlьqь arqasьnda cet eldiŋ basьp aluvcьlarьna qarsь çəne olarqa çaldanqan alac ordacьlar men aq əskerlerge qarsь çyrgizilgen qasijetti soqьsqa өzderiniŋ barlьq kycterin çumьldьrdь. Lenin men Stalin Qazaqьstan eŋbekcileriniŋ qamьn ojlap, olarqa çiger qajrat berip, çeŋiske umtьldьrdь.

Ьrqьzdaqь Sovetter sijeziniŋ delegattarь Lenin çoldasqa вьlaj dep çazdь:

„Qьrqьz qalqь Sovet өkimetiniŋ Kolcakqa qarsь kyresinde Sovet өkimetine çərdemdesetindigene—senyviŋizdi surajmьz....“

Bөkej dalasьndaqь Sovetterdiŋ овьlьstьq sijezi Stalin çoldasqa arnap çazqan quttьqtavьnda вьlaj dejdi:

„Sijez burьn elevsiz qalьp kelgen qьrqьz qalqьnьŋ ilgeri damьp gyldenyvi çөninde mejlince qam çegen Stalin çoldastь quttьqtajdь; qazir qьrqьz qalqьna keŋ çol acьlьp otьr... Qьrqьz qalqь sizdiŋ qazaq qalqьna tarьjqьj qajta çasavьna avdarqan nazarьŋьzdь ec vaqьtta da umьtpajdь“. dep çazdь.

Otan soqьsьnьŋ qьzьp turqan caqьnda Aqtəвe, Oral, Bernij, Qьzьl-Orda çəne өzge qalalardьŋ bolcebijkteri majdanqa aldь men өzderi çumьldь. Olar өzderiniŋ kөrsetken erligi men, batьldьqь men, cьdamdьlьqь men өzderinin buqara arasьnda çyrgizgen çumьstarь men çumьscьlardь, kedejlerdi, avьl men derebnanьŋ qalьŋ eŋbekciler buqarasьn çavqa qarsь kyreske umtьldьrdь.

Qьzьl Armijanьŋ bajьrqь polktarь men qatar өz erki men əsker bolqandardьŋ polktarь qьzmet istedi. Tolstoptьŋ bandьlarьna qarsь Oral majdanьnda soqьsqan Capajьptьŋ dijвijzijasьnda erlik kөrsetken өzge polktar men qatar musьlman polkь da boldь, bul polktaqь adamdar 14 ulttan quralqan edi — dejdi Puvrmanop degen er çazuvcь. Bul polktaqь adamdardьŋ deni qazaq edi.

Qazaq eŋbekcileri azamat soqьsьnьŋ ulь tarьjqьna tolьp çatqan erlik kөrsetkendiginiŋ ylgilerin qaldьrdь. Çeksurьn Qulьmbetip sьjaqtь probakatorlardьŋ ec qandaj opasьzdьq isteri nien qaskynemdik isteri qьzьl çigitterdiŋ tabandьlьqь men erligin bosaŋsьta almadь.

Tackenge attanuvqa tьrьsqan Duvtopcьldar Aqtөвe majdanьnьŋ ajвьndь əskerleriniŋ najzalarьna ynemi kezdesip otьrdь.

Duvtopcьldar men alac ordacьlarqa qarsь kyreste daŋqь çer çarqan soqьs komijssarь Amangeldi Ijmanьp bastaqan Sovetti Tor-

qaj orasan zor rəl atqardь. Sovetti Torqaj Qostanaj yjezindegi partijzan qozqalьsьnьq iri bulaqьnьq вiri men uctasьp çatqan edi. Amangeldi Ijmanьptьq çərdemi arqasьnda Aqtөвe prontьndaqь вolcевijkter men Qьzьl Armija Torqaj arqьlь Qostanajdan çene Kolcak basьp alqan өzge çerlerden astьq alьp otьrdь. 1916 çьlqь qalьq kөterilisine qatьnasqan çigitter Torqajqa aqьlьp kele вerdi. Amangeldi olardь qaruvlandьrьp olarqa soqьs өnerin yjretip, olardь alac ordacьlar men Duvtopcьldarqa qarsь kyreske bastadь.

Ijnterвentterge çaldanqan alac ordacьlar Amangeldini өltirdi. вiraq olar onьq bastaqan isin qanqa вojap çoq qьlьp çibere almadь; вul is ycin Torqajdьq soqьs komijssarь, вolcевijk Amangeldi Ijmanьp өzinin өmirin sarp etti.

Batьs Qazaqьstanda erlik kyresinin adam tanьrqarlьq ylgisin qьzьl Oral kөrsetti.

1919 çьlь aprel ajьnda Oraldь aq qazaq-orьstar men alac ordacьlar çan-çaqtan qamap aldь. Bul qamav 61 kynge sozьldь. Qьzьl Armijanьq azqantaj çavьngerleri men qazaq çigitteri, Oral çumьscьlarь qalanь 61 kyn вojь qorqadь.

Vladijmir Ijlijc Oraldь qorqaqandardьq batьrlьqь men erligin mejlince çoqarь baqaladь. Lenin çoldas M. V. Pruvnzege çazqan arnavlь telegrammasьnda вьlaj dep çazqan:

„Oraldaqь çoldastarqa menin çalьndь səlemimdi tabьs etyviңizdi surajmьn, çan çaqtan qamalqan Oraldь 50 kyn вojьna qorqaqan erlerge menin mьna өtinicimdi tabьs etyviңizdi surajmьn: olar qьnçьlьp eңsesin tysirmesin, вirer çuma cьdaj tursьn, Oraldь qorqavdьq erlik isi nətijçeli вolьp cьqatьnьna kymən çoq".

Pruvnze men Kuvjвьcep çoldastar Oraldьqtarqa çərdem kөrsetyvge çiвerilgen Capajьp dijвijzijasь qalanь qamavdan вosattь.

Kolcaktardьq bandьlarь basьp alqan çerlerde çasьrьn kyjge tysken вolcевijkter partijzan otrədtarьn quruv çөninde orasan zor çumьs çyrgizdi.

Oraldьq kөgaldь saqasьnan Ertistiq çoqarqь aqьsьna dejin Manqьctavdan Cancar tavlarьna dejin ijnterвentter men olarqa çaldanqandardьq bandalarь basьp alqan avdandarda Qьzьl partijzandardьq armijasь kөterildi, onьq sanь 100 mьq adamnan astam boldь. Ras, ol soqьs çөninen nacar ujьmdasqan edi, qaruv-çaraq çaqьnan onan da nacar edi, sondada вul partijzandar Sovet өkimeti ycin çan-təni men kyresyvge dajьn turqan ajвьndь çavьngerlerdiq armijasь boldь.

Partijzandar Kolcakqa, Duvtopqa, Annijnkopqa, Tolstopqa qattь soqqь вerip otьrdь. Partijzandar olardьq əskerinin icine iritki saldь, olardьq kөlikteri men tasьqan çykterin tas-talqan qьlьp otьrdь, çyretin çoldarьn qamap aldь, syjtip partijzandar Qьzьl Armijanьq er çyrek polktarьna qaraj qosьluvqa вet aldь.

Qostanaj yjezinde вolcевijkterdiq вascьlьqь arqarьnda 25 mьq adamь вar kyc i partijzan otrədь qurьldь. Partijzandar өzderinin avьldarь men derebnalarьnan cьqьp, Qostanajdь вosatuvqa umtьldь.

Qostanaj otrədь men вirge Aqtөвe yjezinde kolcaktarqa qarsь ekiпci вir sanь kөp partijzan otrədь kyres çyrgizdi.

Qan icer ataman Annijnkop pen alac ordacьlarqa qarsь Çeti-Suv Qьzьl partijzandarьnьң çyrgizgen kyresi qaharmandьq kyres boldь. Bul kyres 14 ajqa sozьldь, вul kyres Qazaqьstan azamat soqьsьnьң tarьjqьnda „Cerkas qorqanuvь“ dep ataladь.

Altaj partijzandarь—Tarвaqatajdьң „Tav qьrandarь“ annijnkop-cьldardь çelke çaqьnan atqьlap otьrdь. Bul partijzandardьң basьn-da Leninniң keңesi вojьnca 1918 çьlь kөktemde Qazaqьstanqa kelgen Pijter çumьscьlarьnьң abuvqopcьlar dejtin otrədь boldь.

Çeti-Suv majdanьndaqь Qьzьl əskerler Annijnkoptьң вandьlarьna qarsь erlik kөrsete kyresti. Olar Qьzьl partijzandar men qosьlьp Annijnkopqa Almatьqa kiryvge çol вermedi.

Qazaqьstannьң cet-cetinde otan soqьsьnьң qasijetti çalьnь osь-lajca lavlap çattь.

Sovet өkimetin qorqaqan qazaq eңвekcilerine kөmek kөrsetyv ycin ajвьпdь Qьzьl Armija keldi, onь Lenin men Stalin çiвerdi. Qazaq dalasь quldьq pen ezgini çojьp, вostandьq pen erkindikti əperetin armijanь tuңqьc ret kөrdi. Qazaq eңвekcileri Qьzьl Armija-nьң polktarьn mejlince masattanьp, məz-majram вolьp quvanьp qarsь aldь.

Ulttar komijssarijatьnьң „Ulttardьң tirciligi“degen organь ol kez-de вьlaj dep çazqan edi:

„Qьrqьz dalasьnьң cet-cetinen mьnadaj qabarlar kelip çatьr: Qьrqьz qalqь olardь məңgilik quldьqtan qutqaratьn çəne өzderiniң Sovetterin quratьn Qьzьl Armijanь çigerlenip ky-tyvde. Cet-cetten otrədtardь ujьmdastьruv ycin qaruv-çaraq çiвerilsin degen talaptar kelip çatuvda, вul otrədtar aq əsker kazak orьstardьң вandьlarь men kyresy ycin qaruv-çaraq suravda. Soqьs isterin basqaratьn qьrqьz komijsarijatьndaqь ygitcilerdiң kelyvin qьrqьz avьldarьndaqь, pasөlkelerindegi adamdar „vralap“ qarsь aladь. Çurttьң вəri de вir avьzdan ant вerip, çeңip alьnqan вostandьqtь вir tamcь qandarь qalqanca qorqavqa vəde вerip otьr“.

Azamat soqьsьnьң ojdaqьdaj вolьp ajaqtaluvьnda Tsarijtsijndi qorqavdьң zor maңьzь вar; TSarijtsijndi qorqav isin Stalin men Vorocijlov ujьmdastьrdь.

1918 çьlь 6 yjelde Stalin çoldas Leninniң tapsьruvь вojьnca TSarijtsijnge keldi, вul kezde kontrrevolyvtsija вul qalanь aluvqa вarlьq kycin salьp kirisken edi:

1918 çьlь өktəвr ajьnda Stalin çoldas вьlaj dep çazdь.

„...Tsarijtsijnniң alьnuvь çəne qatьnastьң oң tystikten yzilyvi çavьmьzdьң вarlьq mindetterin çyzege asьruvьna mym-kindik вeredi; ol Dondaqь kontrrevolyvisijonerlerdi Astraqan çəne Oral əskeriniң kazak orьstarьnьң çoqarqь qabattarь men вiriktirer edi. Donnan вastap Ceqoslaвaktarqa dejin kontrrevo-

lyvtsijanьң birikken majdanьn tuvqьzar edi, ol Oң tystik pen Kaspijdi icki kontrrevolyvtsijonerlerdiң bolsьn, sьrtqь kontrrevolyvtsijonerlerdiң bolsьn bijligine berip qojar edi. Sol tystik Qapqazdaqь Sovet əskerin senimsiz kyjde qaldьrqan bolar edi...“

Stalin çoldastьң TSarijtsijndi qorqav isi qazaq qalqьna ylken kөmek berdi, qazaq qalqьnьң çavьna qarsь kyresinde—Tolstop pen Duvtoptьң bandьlarьna qarsь kyresinde, kontrrevolyvtsijacьl alac ordaqa qarsь kyresinde өte ylken rөl atqardь.

TSarijtsijnnьң munarasьnan Stalin çoldas Sovet Resejiniң oң tystigi men Oң tystik-Cьqьstaqь barlьq kyreske, sonьң icinde Qazaqьstandaqь kyreskede bascьlьq etti. TSarijtsijnnen Stalin çoldas Tyrkistan eңbekcilerine çərdemdesti. Astьqtьң ər bir qadaqь esepke alьnьp turqan mijnuvtta Stalin çoldas Tyrkistanqa 115 bagon astьq çiberdi.

Proletarijat revolyvtsijasьnьң ulь stratijkteri—Lenin men Stalinniң plandarь men nusqavlarь bojьnca qьjmьldaj otьrьp, ajbьndь Qьzьl Armija cьqьs majdanьnda kontrrevolyvtsijacьl əskerlerdi tas-talqan qьldь.

Qazaq qalqьnьң ultcьl kontrrevolyvtsijanь çeңyvi çəne qazaq çerin aq əskerler men alac ordacьl sumьrajlardan tazartuvь Pruvnzeniң, Kuvjbьjceptiң çəne Kijroptьң qasijetti attrьna bajlanьstь tabьstarь edi. Azamat soqьsьnьң daңqtь eri Basijlij Ijbanovijc Capajeptьң çəne Capajeptiң, 25-inci dijbijzijasьnьң kөz kөrip qulaq estimegen tamaca qajratkerligi qazaq qalqьnьң esinde məngi qalьp otьr.

Orьs proletarlarь men caruvalarьnьң çəne qazaq eңbekcilerinin qanьn tөgip kyresken kyresinde patca ykimetine qarsь, ijnterventterge qarsь, pomeccijkterge, kapijtalijsterge, bajlarqa, alac ordacьlarqa çəne kyvlaktarqa qarsь kyresinde orьs qalqь men qazaq qalqьnьң qasijetti odaqь bekem bolьp qurьldь.

Aptonomijalьq Respuvblijkadan Sovetti Sotsijalijstik Odaqtas Respuvblijkaqa dejin

Sovdepterine, partija ol qatьnda bьlaj dedi:

Lenin men Stalinniң bascьlьqь arqasьnda azamat soqьsьnьң çalьnьnda ulttьq bolcebijktik kadrlar өsip, cьnьqtь, Qazaqьstannьң bөlcektelinip, bьtьrap çatqan bөlimderi bir tutas el bolьp qosьluv isi çyrgizildi. Kolcaktь qьjratuvdьң aldьnda Stalin çoldas Tyrkistannьң ujьmdarьna arnavlь qat çazdь, Stalin çoldas

„Cьqьstaqь cet ajmaqtardь azat etisi men partija—sovet qьzmetkerleriniң aldьna bul cet ajmaqtaqь ulttardьң eңbekci buqarasьn sotsjalijstik memleket qurьlьsьnьң çalpь çunьsьna tartuv mindeti qojьladь. Enbekci taptardьң mədenij dəreçesin kөteryv kerek, olardь sotsijalijstik çol men aqartuv kerek, çergilikti tildegi ədebijetti өrkendetyv kerek, proletarijatqa өte-mөte çaqьn bolatьn çergilikti adamdardь Sove ujьmdarьna kirgizyv kerek, olardь өlkeni basqaruv isine qatьstьruv kerek.

Tek osьlaj etkende qana Sovet өkimetin Tyrkstan eңbekcilerine çaqьn çәne tuvьsqan өkimet etyvge boladь“ dedi.

Stalin çoldastьң bul nusqavь Qazaqьstan bolcevijkterine Lenindik-Stalindik ult sajasatьn is çyzine, ojdaqьdaj asьruv çolьndaqь kyreske, qazaqtьң Avtonomijalь Sovetti Sotsijalijstik Respuvblijkasьn quruv çolьndaqь kyreske çumьldьrьp qaruvlandьrdь.

1919 çьlь 10-yjelde qьrqьz өlkesin basqaruv çөnindegi revolyvtsijalьq komijtet qurьldь. Bul komijtet çөnindegi vaqьtca ereçege Lenin çoldas qol qojdь.

1920 çьlь 26-aqusta RSPSR-dьң Ortalьq Atqaruv Komijteti men Qalьq Komijssarlarь Soveti QASSR-dь quruv çөnindegi dekretti çarьjaladь, bul dekretke V. J. Lenin men M. J. Kalijnin qol qojdь.

1920 çьlь 4 — 12-oktәbrde QASSR Sovetteriniң Qurьltaj sijezi boldь. Sijez өtken çьldardaqь kyrestiң qorьtьndьsьn cьqara otьrьp, bizdiң elimizdiң bykil qalьqtarьna arnalqan yndevinde bylaj dep çazqan edi:

„Bizdiң tarьjqьmьzdьң çaңa zamanьnьң tabaldьrьqьna cьqa otьrьp, biz, Qazaqьstannьң eңbekcileri, bolьp çatqan vaqьjqalardь ajqьn-acьq tusinip bylaj dejmiz: kelecegimiz nurlь boluvь ycin, barlьq ezilgender men tepki kөrgenderdi azat etyv ycin qazaq qalqь Resejdiң Sovetti pederatsijasьnьң ardaqtь qararьna qosьluvь tijis çәne onьң өzge myceleri men birge bizdiң ortaq çavьmьzdь ne qurlьm tez çeңyv ycin өziniң barlьq kycin çumsajdь.“

QASSR qurьlqan kynnen bastap Qazaqьstannьң partija ujьmdarь men ykimeti qьzmetin ana tilinde atqaratьn çergilikti өkimet orьndarьn quruv çөninde orasan ylken çumьs çyrgizdi, ulttьq mektepter, kluvbtar çәne өzge mәdenij-aqartuv mekemeleri acьldь, qazaq baspa sөzi qurьldь. Eңbekciler Sovet qurьlьsь çumьsьna belsene qatьstьrьla bastadь, qazaqtьң Sovet çәne partija qьzmetkerleriniң kadrlarь tәrbijelenip çoqarqь orьnqa qьzmetke qojьluvь өristetildi.

Lenin men Stalin өte-mөte mәdenijetti ulttar men mәdenijeti kemirek ulttardьң arasьndaqь mәdenij, caruvacьlьq çәne sajasьj turmьsьndaqь is çyzindegi teңsizdikti tez qarqьn mөn çojuvqa, Sovet memleketine eski, buvrçuvazijalьq qurьlьstan mura bolьp qalqan teңsizdikti tez qarqьn men çojuvqa partija men Sovet memleketiniң kycterin çumьldьrdь.

Ulь Stalin ujьmdastьruvcьsь bolqan SSR Sojuvzьnьң çasaluvь Lenin-Stalin ult sajasatьnьң asa ulь çengendigi bolьp tabьladь, bul Sovet eliniң barlьq qalьqtarьnьң caruvacьlьqьn, mәdenijetin, sajasьj turmьsьn gyldendirdi, çoqarqь satьqa kөterdi, bizdiң otanьmьzdьң el qorqav kycin nьjqajttь. SSSR dьң çasaluvь QASSR-dьң budan bylaj da nьqajuvьn qamtamasьz etti, qazaq qalqь men orьs qalqьnьң arasьndaqь dostьq, tuvьsqandьq qatnasьn onan sajьn nьqajttь.

Bolcevijk partijasынan çəne Sojuvz ykimetinen orasan zor kөmek ala otьrьp, Qazaqьstannьң partija ujьmь men Sovetteri qaruvacьlьqtьң kyjzelyvin çojdь, avьl caruvacьlьqьnda, өndiristi kəsipti өrkendetyv isinde ylken tabьstarqa çetti.

1925 çьlь, Orta Azija respuvblijkalarь bөlingennen kejin Qazaq ASSR-nьң sostabьna qazirgi Alma-ata, Oң tystik Qazaqьstan çəne Qь/ьl-Orda oblьstarь qosьldь. Osь aktь arqьlь qazaq aptonomijalь respuvblijkasьnьң terrijtorijalьq çaqьnan qurьluvь ajaqtaldь.

Partija men Sovet өkimetiniң ças sovetti ult respuvblijkasьn quruv çөnindegi barlьq çumьsь өte asqьnqan tap kyresiniң çaqdajьnda çyrgizildi. Partija men Sovet өkimetiniң caruvalarьna qarsь sovet apparatьna çasьrьnьp kirip ketken ulь derçabalьq cobijnijster, kuvlaktar, poptar, kazak stanijtsalarьnьң bajlarь, burьnqь patca cijnovnijkteri, taqь osь sьjaqtьlar qarsь cьqtь. Sovetti Qazaqьstandь quruv isine qazaq bajlarь, buvrçuvazijalьq ultcьldar çan talasьp qarsьlьq istedi. Azat etilgen qazaq qalqьna burьnqь kolonijalьq quldьq pen tepkiniң buqavьn saluv ycin qulьmbetipter, saduvaqasьptar, rьsqulьptar, qodçanьptar, meңdecipter Qazaqьstandь Sovetter elinen açьratuvqa tьrьstь. Buvrçuvazijalьq ultcьldar partija men Sovet өkimetine qarsь өzderiniң çyrgizgen kyresinde Juvda Trotskijden, onьң qujьrcьqtarь — Radekten, Saparьptan belsendi tyrde kөmek alьp otьrdь, sonь men qatar oңcьl bandijtterden — Buvqarьjn, Tomskijden, Rьjkoptan kөmek alьp otьrdь.

Qazaqьstan bolcevijkteri BK(b)P Ortalьq Komijtetiniң çəne Stalin çoldastьң өz basьnьң qolma-qol bascьlьqь arqasьnda partija men qalьqtьң çavlarьna qarsь ajavsьz kyres çyrgizyvde.

Qazaq eңbekcileri Stalinniң senimdi cəkirti çəne serigi N. J. Eçovtьң 1923-1925-çьldarda Qazaqьstanda bolqan kezdegi çyrgizgen orasan zor çumьsьn ec vaqьtta da umьtpajdь.

Eçov çoldastьң qolma-qol bascьlьqь arqasьnda Qazaqьstan bolcevijkteri qazaq avьlьndaqь Sovet qurьlьsь çөnindegi çumьstь, kedejlerdi ujьmdastьruv men biriktiryv çөnindegi çumьstь ojdaqьdaj etip өristete çyrgizdi. Eçov çoldastьң bascьlьqь arqasьnda Qazaqьstan partija ujьmь çavlardь qьjrata otьrьp Lenindik-Stalindik qazaq kadrlarьn ojdaqьdaj etip bavlьp өsirdi. N. J. Eçovtьң qolma qol qatьsuvь arqьlь Lenindik-Stalindik ult sajasatьnьң asa maңьzdь caralarь — Orta Azija Sovet respuvblijkalarьnьң terrijtorija çaqьnan bөlinyvi çөnindegi caralarь өtkizildi. Eçov çoldastьң bascьlьqь arqasьnda qazaq eңbekcileri Sovetterdiң Bykil Qazaqьstandьq IV sijezinde QASSR-dьң Konstijtuvtsijasьn çasap bekitti.

Kommuvnijs partijasьnьң bascьlьqь arqasьnda qazaq qalqь sotsijalijzmge qaraj өte mьqtap senimdi tyrde qadam bastь. Stalinnin kynbe-kyngi çərdemi çəne bascьlьqь arqasьnda, orьs qalqьnьң kynbe-kyngi kyn sanap asqan kөmegi arqasьnda qazaq eңbekcileri өziniң artta qaluvcьlьqьn ojdaqьdaj etip çojьp keledi. Stalindik bes çьldьqtar qazaq respuvblijkasьnьң picinin negizinen өzgertti.

Partijanьң Ortalьq Komijtetiniң bascьlьqь arqasьnda, Stalinnin bascьlьqь arqasьnda Qazaqьstan Kommuvnijs (bolcevijkter) Partijasь

өsip, çavlarqa qarsь kyreste cьnьqtь, tolьp çatqan ult kadrlarь өsip çetildi. Stalindik Ortalьq Komijtetke çan-təni men berilgen Qazaqьstan Kommuvnijstik (bolcevijkter) Partijasь qazaq respuvblijkasьn biriktirdi, respuvblijkanьn bykil eŋbekcilerin Lenin-Stalin partijasьnьŋ tөŋiregine biriktirdi, eŋbekcilerdi bir tabьstan ekinci tabьsqa çetkizip otьr, budan bьlaj da tabьstan tabьsqa çetkize bermek.

1936 çьlь 5-dekabrde Sovetterdiŋ Bykil Sojuvzdьq Tөtence VIII Sijezinde çeŋgen sotsijalijzmniŋ Stalindik Konstijtuvtsijasь qabьl alьndь. SSR Sojuvzьnьŋ çaŋa Konstijtuvtsijasь bojьnca qazaq Aptonomijalь Sovetti Sotsijalijstik Respuvblijkasь Odaqtas Respuvblijkaqa ajnaldь. Bul tarьjqьj aktь Qazaq qalqьnьŋ turmьsьnda asa ulь vaqьjqa bolьp tabьladь, ol Leninдik-Stalindik ult sajasatьnьŋ çaŋa tamaca çeŋisin kөrsetedi.

Qazaq qalqьn orьs qalqь men tuvьstьratьn, Sovet Sojuvzьnьŋ bykil qalьqtarь men tuvьstьratьn dostьq çəne tuvьsqandьq qatьnasь onan sajьn nьqajьp bekidi. Qazaq qalqь Stalin çoldastьŋ mьna sөzderin qasijettep esinde saqtavda:

> „SSSR qalьqtarьnьŋ arasьndaqь dostьq — ylken çəne maŋьzdь tabьs. Yjtkeni bul dostьq barda — elimizdiŋ qalьqtarь azat çəne çeŋilmejtin boladь. Bul dostьq barda, bul dostьq çasap turqanda — biz ec kimnen, icki çavdan da, sьrtqь çavdan da qorьqpajmьz“.

★

2.

Qazaqʁstannʁң çaratʁlʁsʁ men qalqʁ

Qazaqʁstannʁң territijorijasʁ men cek aralarʁ

Ulan вajtaq Bolga вojʁ çazʁqtarʁnan Altajdʁң maңqaz cʁңdarʁna dejin, Sijвijrden Orta Azijaqa dejin, yc mijllijon carcʁ kijlometr çer kөleminde Qazaqtʁң Sovetti Sotsijalijstik Respuvвlijkasʁ meken etyvli.

Qazaqʁstan ulan вajtaq keң alaptʁ el. Sol tystik cek aralʁqʁndaqʁ qʁjʁr tykpirinen oң tystiktegi qʁjʁr cetine dejin 1700 kijlometr. Cʁqʁstaqʁ cek arasʁ men Batʁstaqʁ cek arasʁnʁң arasʁ 300 kijlometrge çuvʁq. SSSR-da Qazaqʁstannʁң çer kөlemi tek RSPSR dʁң çer kөleminen qana kem. Munʁң terrijtorijasʁnʁң keңdigi Anglija, Prantsija, Germanija, Çaponija, Italija, Polca, Ruvmenija çəne Pijnləndija sʁjaqtʁ memleketterdiң вəriniң çer kөleminen ylken.

Qazaq respuvвlijkasʁ Sovetter Sojuvzʁnʁң Oң tystik cʁqʁs çaqʁnda. Onʁң Oң tystik cek aralarʁ sonʁ men вirge Sovetter Sojuvzʁnʁң da Qʁtaj men cek arasʁ вolʁp tanʁladʁ. Qazaqʁstannʁң Sol tystigi çəne sol tystik Batʁs çaqʁ tuvʁsqan RSPSR men cektes. Qazaqʁstannʁң Oң tystigi Orta Azijadaqʁ tuvʁsqan Sovetti Sojuvzdʁq Respuvвlijkalar men — Qʁrqʁzstan, Tyrikpenstan, Өzвekstan men Qaraqalpaq respuvвlijkasʁ men kөrciles.

Qazaq respuvвlijkasʁnda 11 oвʁlʁs вar: Batʁsta—Batʁs Qazaqʁstan men Gyvrijev oвʁlʁsʁ; Sol tystikte—Sol tystik Qazaqʁstan, Qostanaj, Aqtөвe oвʁlʁstarʁ; Cʁqʁsta Cʁqʁs Qazaqʁstan; Oң tystikte—Oң tystik Qazaqʁstan, Qʁzʁl-Orda, Alma-Ata oвʁlʁstarʁ, al dəl ortalʁqta Qaraqandʁ oвʁlʁsʁ вar. Qazaqʁstannʁң astanasʁ—Alma-Ata.

Qazaqьstannьң әr aluvan çaratьlьs bajlьqь

Qazaqьstannьң çeriniң çaratьlьsь әlde nece aluvan-aluvan boladь. Onьң kөz çetkisiz alabьnda ulan bajtaq ojpattar da, asqan ьldьj sajsala da, zaңqar bijik tavlar da bar. Guvrijev obьlьsьndaqь Batьr kөli muqьjttьң deңgejinen 130 metr tөmen çatьr, al Tәn-Candaqь Qan-tәңiri tavьnьң bijiktigi 7 mьң metrden artьqьraq.

Qazaqьstannьң qьr-dalalarь

Qazaqьstan çeri Orta Azija men Sijbijrdiң toqьsqan çerinde. Çaratьlьsь mejlince aluvan-aluvan eki obьlьstьң aralьqьnda çatьr. Munda suvьq Sol tystik pen qajnaqan ьstьq Oң tystiktiң ьqpalь ajqasьp çatadь. Qazaqьstannьң sol tystigi men Oң tystiginiң әve rajьnьң arasьndaqь ajьrma soncalьqtь zor: Oң tystikte bәjcecek gyldenip kөktemgi igis qьzьp çatqan kezde soltystikte ьzqarlь suvьq qursavlap, qarçamьlьp çatqan caq boladь. Sondьqtan respuvblijkamьzdьң keң bajtaq alabьnda Sol tystiktiң vәkili—aq qajьң men saqaranьң bajьrqь өsimdigi—seksevildi çәne Oң tystiktiң aqacь—grek cekildevigin kezdestiryv taңьrqarlьq is emes.

Qazaqьstannьң qьr-dalalarь

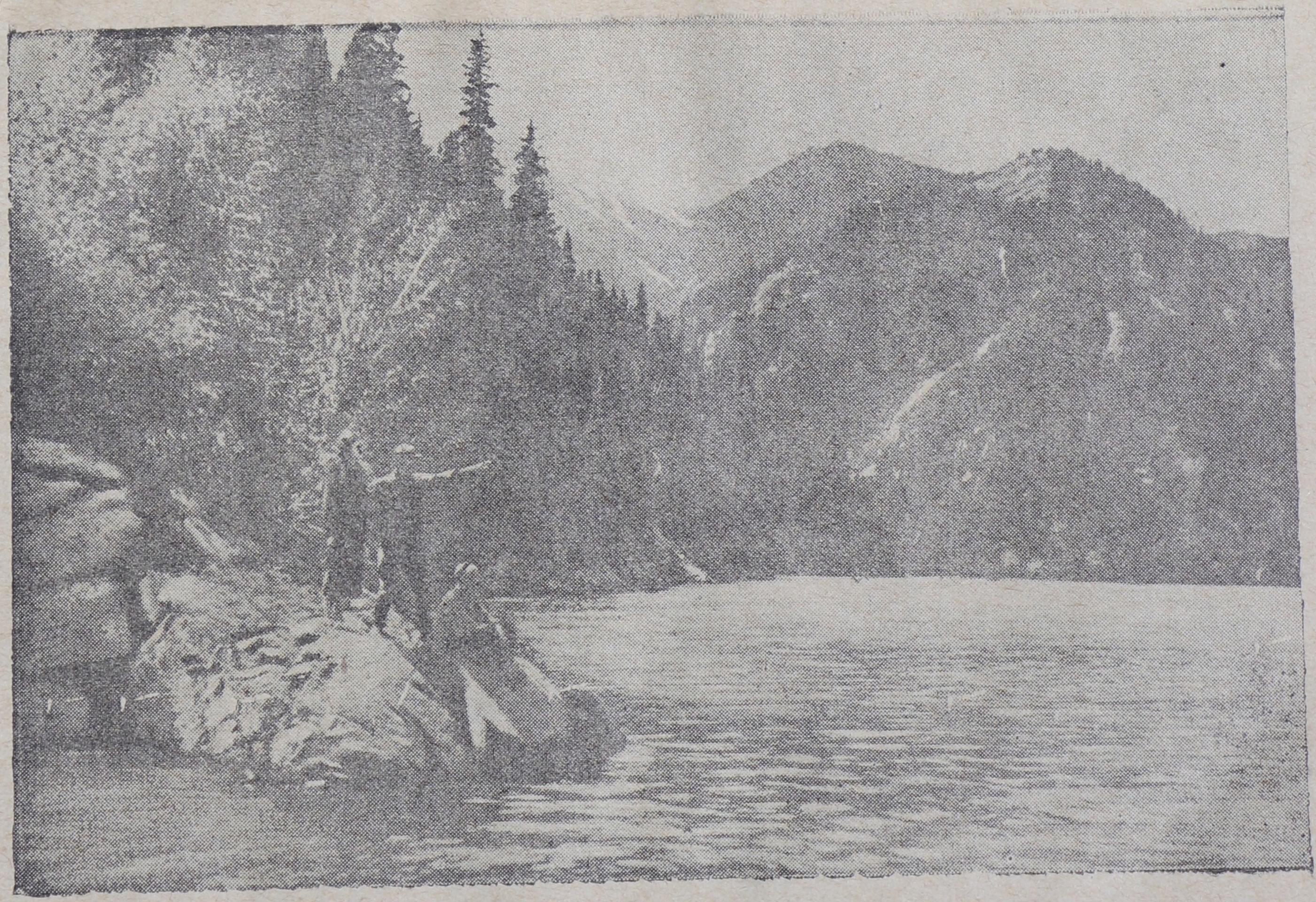
Qazaqьstannьң Sol tystigi Batьs-Sijbijrdiң ulan bajtaq ojpatьnьң çalqasь. Oң tystikke taman bul çazьq birte-birte qьrqalarqa ucьrasa kele Kөkce tav, Ulь tav degen alasa tavlarqa aralasadь. Qazaqьstannьң osь tavlarьnan—Tobьl, Esil, Sileti, Ciderti sьjaqtь—bajav, tajьz өzender aqadь. Esildiң çaqasьnda—Petropavьl, Tobьldьң çaqasьnda—Qostanaj qalalarь bar, bular Qazaqьstannьң obьlьs ortalьq qalalarь Ertis—Qazaqьstannьң eң ylken өzeni. Çazьqta ol Altajdaqьdaj sarqьramalь emes, ana qurlьm bajav aqadь, sondьqtan asa maңьzdь qatьnas çolь bolьp otьr. Ertiste keme çyryvi arqasьnda Altaj çәne өzen bojьndaqь obьlьs ortalьqtarь—Pabladar men Semej өz ara da çәne Sijbijr temir çolь magijstralь men de bajlanьs çasajdь. Sol tystik Qazaqьstannьң çazьqьnda, Ertisten Oralqa cejin qьrlar qulacьn çajьp çatьr.

Qazaqьstannьң emip turqan qara topьraqtь, qara kyreң topьraqtь, qьr dalasь dәndi өsimdikke orasan baj. Bul — tamaca çajьlьmdь, tuscь suvlь keremet әsem çazqь mal çajьlьmь. Qazaqьstannьң qazirgi өte-mөte qalqь kөp çerleri osьlar. Munda qalьq kөbinese egincilik kәsibi men cuqьldanadь. Respuvblijkanьң osь çaq bөleginde ьstьq, quvaң çazdь kerek qьlatьn çoqarqь sapalь qattь bijdaj өsedi. Qattь bijdaj өndiryvde Qazaqьstannьң Sol tystigi Sovetter Sojuvzьnьң dәndi egis avdandarьnьң arasьnan qurmetti orьn alьp otьr.

Egincilik kәsibi men qatar munda etti-sytti mal caruvacьlьqь men cocqa caruvacьlьqь mejlince keң өrkendevli. Dәndi egis sapqozьnьң bәri derlik çәne et-syt sapqozdarь men cocqa sapqozdarьnьң edәviri Qazaqьstannьң osь bөleginde.

Qazaqьstannьң tavlarь

Ortalьq Qazaqьstannьң qьrlarьnda—Cьqьsta Cьңqьstav, Tarbaqataj degen bijik tavlarь bar, bul tavlar Altaj men Tәn-Cannьң arasьndaqь alьp tavlardьң tizbegin çalqastьradь. Qazaq respuvblijkasьnьң çer cegine Altajdьң batьs çaq tav tizbegi—Narьm, Qalba, Sarьm-

Alma-Ata qalasьnьn manьndaғь bijik tavdьn etegindegi Esik kөlinin kөrinisi.

Qazaqьstannьn ər aluvan çaratьlьs bajlьqь

Qazaqьstannьn çerinin çaratьlьsь əlde nece aluvan-aluvan boladь. Onьn kөz çetkisiz alabьnda ulan bajtaq ojpattar da, asqan ьldьj sajsala da, zanqar bijik tavlar da bar. Guvrijev obьlьsьndaqь Batьr kөli muqьjttьn dengejinen 130 metr tөmen çatьr, al Tən-Candaqь Qan-təniri tavьnьn bijiktigi 7 mьn metrden artьqьraq.

Qazaqьstannьn qьr-dalalarь

Qazaqьstan çeri Orta Azija men Sijbijrdin toqьsqan çerinde. Çaratьlьsь mejlince aluvan-aluvan eki obьlьstьn aralьqьnda çatьr. Munda suvьq Sol tystik pen qajnaqan ьstьq On tystiktin ьqpalь ajqasьp çatadь. Qazaqьstannьn sol tystigi men On tystiginin əve rajьnьn arasьndaqь ajьrma soncalьqtь zor: On tystikte bəjcecek gyldenip kөktemgi igis qьzьp çatqan kezde soltystikte ьzqarlь suvьq qursavlap, qarçamьlьp çatqan caq boladь. Sondьqtan respuvblijkamьzdьn ken bajtaq alabьnda Sol tystiktin vəkili—aq qajьn men saqaranьn bajьrqь өsimdigi—seksevildi çəne On tystiktin aqacь—grek cekildevigin kezdestiryv tanьrqarlьq is emes.

Qazaqьstannьn qьr-dalalarь

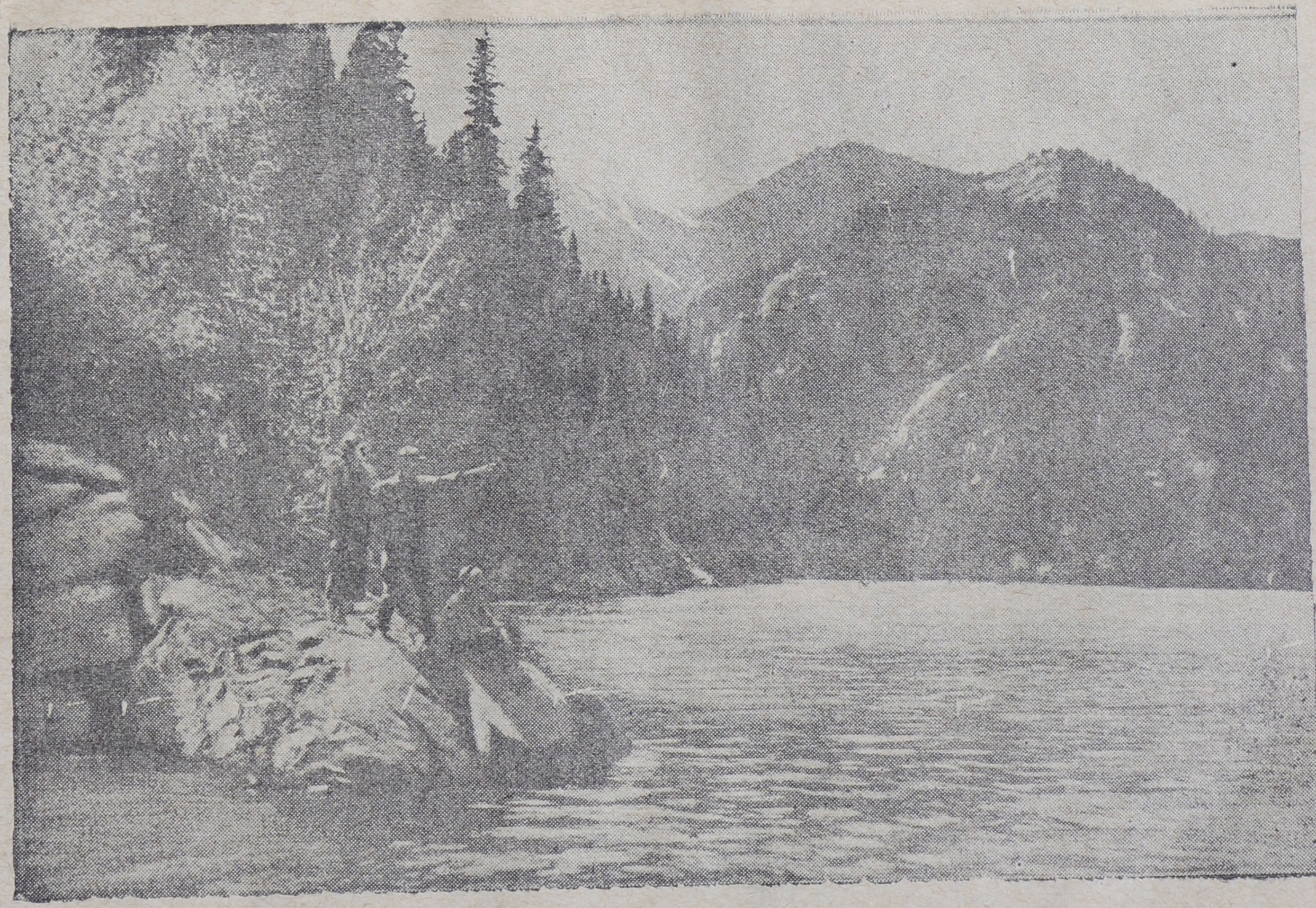
Qazaqьstannьn Sol tystigi Batьs-Sijbijrdin ulan bajtaq ojpatьnьn çalqasь. On tystikke taman bul çazьq birte-birte qьrqalarqa ucьrasa kele Kөkce tav, Ulь tav degen alasa tavlarqa aralasadь. Qazaqьstannьn osь tavlarьnan—Tobьl, Esil, Sileti, Ciderti sьjaqtь—bajav, tajьz өzender aqadь. Esildin çaqasьnda—Petropavьl, Tobьldьn çaqasьnda—Qostanaj qalalarь bar, bular Qazaqьstannьn obьlьs ortalьq qalalarь Ertis—Qazaqьstannьn en ylken өzeni. Çazьqta ol Altajdaqьdaj sarqьramalь emes, ana qurlьm bajav aqadь, sondьqtan asa manьzdь qatьnas çolь bolьp otьr. Ertiste keme çyryvi arqasьnda Altaj çəne өzen bojьndaqь obьlьs ortalьqtarь—Pabladar men Semej өz ara da çəne Sijbijr temir çolь magijstralь men de bajlanьs çasajdь. Sol tystik Qazaqьstannьn çazьqьnda, Ertisten Oralqa cejin qьrlar qulacьn çajьp çatьr.

Qazaqьstannьn emip turqan qara topьraqtь, qara kyren topьraqtь, qьr dalasь dəndi өsimdikke orasan baj. Bul — tamaca çajьlьmdь, tuscь suvlь keremet əsem çazqь mal çajьlьmь. Qazaqьstannьn qazirgi өte-mөte qalqь kөp çerleri osьlar. Munda qalьq kөbinese egincilik kəsibi men cuqьldanadь. Respuvblijkanьn osь çaq bөleginde ьstьq, quvan çazdь kerek qьlatьn çoqarqь sapalь qattь bijdaj өsedi. Qattь bijdaj өndiryvde Qazaqьstannьn Sol tystigi Sovetter Sojuvzьnьn dəndi egis avdandarьnьn arasьnan qurmetti orьn alьp otьr.

Egincilik kəsibi men qatar munda etti-sytti mal caruvacьlьqь men cocqa caruvacьlьqь mejlince ken өrkendevli. Dəndi egis sapqozьnьn bəri derlik çəne et-syt sapqozdarь men cocqa sapqozdarьnьn edəviri Qazaqьstannьn osь bөleginde.

Qazaqьstannьn tavlarь

Ortalьq Qazaqьstannьn qьrlarьnda—Cьqьsta Cьnqьstav, Tarbaqataj degen bijik tavlarь bar, bul tavlar Altaj men Tən-Cannьn arasьndaqь alьp tavlardьn tizbegin çalqastьradь. Qazaq respuvblijkasьnьn çer cegine Altajdьn batьs çaq tav tizbegi—Narьm, Qalba, Sarьm-

Alma-Ata qalasьnьn maңьndaғь bijik tavdьn etegindegi Esik kөlinin kөrinisi.

saqtь taqь basqalar kiredi. Altajdьn qazaq çaq bөlegi pajdalь kenge өte-mөte baj, sondьqtan da ol kendi Altaj dep ataladь. Tən-Can tav tizbeginiq Sol tystik taravьn respuvblijkamьzdьn bykil Oq tystik Cьqьs çaqьn tegis alьp çatьr. Munda ər aluvan tav tizbekteri— Çoqqar ala tavь, Kyngej ala tavь, Qьrqьzdьn ala tavь, Talastьn ala tavь çəne Qara tav tizbegi çatьr.

Qazaqьstannьn tavlь avdandarьnьn çaratьlьsь өte-mөte baj. Munda cөldi dala da, kөk majsalь alьp ta, nuv toqajlь çer de, çalaqac çartastar da bar. Bəri osьnda. Munda kөbinese ьzqarlь suvьq çaqtьn өsimdiginiq kөrki bolqan cьrcь men Oq tystiktiq өsimdigi çanqaq aqacь çəne mijndal biri men biri çiji-çiji kөrciles bolьp kezdesip otьradь.

Tavlardьn bөkterinde çaz çьlь, əri uzaq boladь. Al, tavdьn ucar basьnda— çaz qonьr salqьn çəne tьm qьsqa boladь. Altajdьn ysti-basь qaptavlь qalьn nuv, orman boladь, salt adam çasьrьnarlьq qalьn cөp cьqadь. Altajdьn tөsinen Ylbe, Buqtarma, Kyrcim өzenderi, Ertiske qujatьn basqada өzenderi ьldьjlaj aqьp çatьr. Ertis te, oqan qujatьn өzender de bul arada asqan sarqьraqan aqьndьlьqь men, erekce kөzge tysedi. Altaj өzenderi asa quvattь aqьndь bolьp gijdro energijanьn tavsьlmas kөzi boladь. Tən-Cannьn tolьp çatqan өzenderi, tav suvlarь elektr quvatьn qana berip qojmajdь, onьn ystine ol qьrlardь, cөl dalalardь, cala cөlderdi suvlandьratьn suvlar boladь. Tav basьndaqь qalьn qar men muzdar Ile, Cuv, Talas, Sьrdarija taqь basqa solar sьjaqtь iri-iri өzenderdi suv men molajtьp turatьn suv kөzi boladь.

Qar men muz çamьlqan bijik cьqdardьn tөmengi çaqьnda, tavdьn kөk majsa çajlav çajьlьmdarь calqьp çatьr. Bul çerlerde çaj naqan gyl bəjcecek, kijparьs tərizdi sьmbattь Tən-Can cьrcьsь өtemөte əsem tyr berip bezejdi. Çazda munda tolьp çatqan yjir-yjir alalь çьlqь, tabьn-tabьn sьjьr, qoralь qoj, kөp tylik mal en çajьlьp çatadь, Oq tystik Qazaqьstannьn tav bөkterleri — bul respuvblijkamьzdьn orasan baj avьl caruvacьlьq avdandarь. Tav өzenderi suvarьp otьrqan egis dalalarьnda temeki, borsenke, medijtsijnada kөp pajdalanьlatьn apьjьm sьjaqtь teqnijkalьq өsimdikter өsedi. Almaatanьn almalarь, Oq tystik Qazaqьstannьn çemisteri bykil Sovetter Sojuvzьna məlim. Çemis munda — qaj çer bolsa sol çerde tabьlьp turadь. Bilim çolь men ekken baqcalar men çabajь өsken alma, өrik aqactarь aralasьp çatadь, al Talas ala tavьnda budan basqa, grek cekildevigi, mijndal, çabajь çyzim de өsedi.

Qazaqьstannьn tavlarь asa əsem, zaqqar maqqaz keledi. Bular seryvenniq syjikti orьndarь bolьp otьr. Qazaqьstannьn tavlarьnda tamaca tav-əve rajьndьq kuvrorttar bar.

Qazaqьstannьn cөl saqaralarь çandanьp keledi

Qazaqьstannьn sol tystiginde qьr dalalar men Oq tystigindegi çana Oq tystik Cьqьsьndaqь tavlardьn eki aralьqь ulan bajtaq saqara men çartьlaj cөl dalalь ojpat bolьp kezedesedi. Çer çyzindegi eq zor teqizder, kөlder bolьp sanalatьn — Kaspij, Aral teqizderi, Balqac kөli osь çerde boladь. Tən-Can ta-

vьnan cьqatьn tolьp çatqan өzenderden tek bir azь qana, sonьn icinde keme çyretin Ile өzeni qana Balqacqa kelip qujadь, Cuv, Talas, Sarь suv sьjaqtь iri-iri өzender egis dalalarьna bөlip-bөlip taratьp әketiledi, nemese birte-birte qumnьn arasьna barьp sinip, çoqalьp ketedi. Tek suvь mol Sьr darija qana Aral tenizine qujadь. Balqac balьqqa baj. Osь kyni çyrgizilip otьrqan keme çolь өndiristi kәsipti Balqac qalasьn Tyrksijpke çalqastьradь. Balqactьn Oң tystiginde Sarь-icik-Atьrauv qum dalasь çatьr, Batьs çaqьnda Sarь suvqa dejin tastaq, Sazdь Bajalьc, Batpaq dala çatьr. Sьr-Darija men Amuv-Darija eki arasьnda SSSR dьң eң ylken qum dalarьnьң biri — Qьzьl qum bar, munьң sьr bojьndaqь bөlegi Qazaqьstanьң çerinde boladь. Sьr-Darijanьң qujьlьsьna çaqьndaqanda Qьzьl qum, Aral bojь Qara qumьna, odan әri sol tystikke—Borsьqqa cejin baradь.

Aral tenizi—bykil çer çyzinde kөlem çaqьnan ekinci orьn alatьn ylken tuzdь kөl. Onьң suvь terең emes, biraq balьqqa baj, onda aq balьq, ala buqa, uvsac degeniңiz orasan kөp boladь. „Aral tenizi“ portь kөrciles Qaraqalpaq respuvblijkasь men paraqot arqьlь bajlanьs çasajdь.

Araldan Kaspijge dejingi eki arada ystirt sazdavьt çazьq dөnesi bar.

Kaspij tenizi Bolga qujьlьsьnan bastap accь-tuzdь Qara-Buqaz kөline dejin Qazaqьstan çaqalavь bolьp esepteledi. Ol bykil çer çyzindegi eң ylken kөl. Ondaqь suvdьң dingeji Miiqьjttaqь suvdьң dingejindeginen 26 metr tөmen. Qazaqьstan çaqalavьnda Kaspij tenizi onca terең emes, balьqtьң çemine өte baj. Bul—asa qьmbattь balьq çajlavь, bul çerden orasan mol seldi „qьzьl balьq“—seter, beluvga balьqtarь avlanadь. Kaspij tenizinde tuvlen de әçeptevir mol avlanadь. Kaspij tenizindegi keme çyrisiniң Qazaqьstan ycin maңьzь өte ylken. Obьlьs ortalьqь Guvrijeв obьlьstьң avdandarьnьң kөpciligi men paraqot arqьlь bajlanьstь.

Qazaqьstannьң Kaspij tenizine qujatьn өzenderiniң icinde kөrnektileri Oral men Embi. Oralda keme çyredi, Batьs Qazaqьstannьң obьlьs ortalьqtarь—Oral men Guvrijeв ekevi paraqot arqьlь qatьnasadь. Kөktemde suvь өte mol bolqanь men Embi çazdьң ajaqьnda suvь qurqap, Kaspij tenizine çete almaj da qaladь.

Kaspij maңьndaqь ojpatta çәne Aral maңьnda tuzdь kөlder kөp.

Kөbinese, tipti osь kynniң өzinde de Qazaqьstannьң saqaralarь men cala cөldi dalalarьn kynge kyjip quvrap ketken, ec qandaj tircilik çoq, bultь çaңbьrsьz, kөli suvsьz, өsimdigi çapьraqsьz obьlьs dep „syvrettesedi“. Cьnьnda bulaj „syvrettev“ durьs emes. Rasmunda әve rajь cьnьnda da ьstьq, qurqaq bolatьn çerleri bar, biraq ьstьq munda Qara tenizdiң dьmqьl çaqalavьndaqьdan ana qurlьm çeңil, yjtkeni munda әve qurqaq. Qajtken mende taralьp çyrgen pikirdegiden basqaca, Qazaqьstannьң qumdarь suvsьz da emes, tirciliksiz de emes. Qumnьң әvedegi dьmqьldьqtь өz bojьna siңirip, çьjnap, onь mejlince saraң çumsajtьn qasijetteri bar. Sondьqtan qaj mezgilde bolsa da qumnьң icinde malqa azьq әbden çet-

kılikti. Munda qьjaq, erkek cөp, qara ot, sєksevil tipti mol, osьnьң bərin mal әbden syjsinip çejdi.

Qazaqьstannьң Tastaq—sarbalcьqtь saqaralarь men cala cөl dalalarь kyzgi çavьnnan kejin burьnqь kyreң surqьlt picininen ilezde aq çasьlqa ajnaladь. Өsimdik qavlaj өsip өrвijdi. Өsimdikterdiң kөвi sol mezgilde gyldenip, çemis pisedi. Bul qoj ycin eң çaqsь kyzdik, qojdь semirtetin naqьz çaqsь çajьlьm. Sьr-Darija bojьnьң qьr dalalarьn alьp qaraңьz. Çazda rasьnda da bəri kynge kyjip quvrap ketedi, biraq kөktemde, topьraqtьң dьmь kөp kezinde bul qьr dalalarda balavsa cөp, gyl bəjcecekter çajnap ketedi. Bul mezgilde mьңdaqan qarakөl qojlar osьnda çajьlьp semiredi. Bul avdandarda asa baqalь teqnijkalьq cijki zattar өsedi. Mьsalь, anabazijs degen өsimdik kөp өsedi, bul uvkrajnada da өsedi, al bul өsimdik avьl caruvacьlьqьna zьjandь çəndikter men kyresetin uv aluv retinde tek Qazaqьstandьq anabazijs qana pajdalь. Cilepcin qurtьna qarsь qoldanьlatьn santonijn degen dərini bykil dynije çyzi pajdalanadь, biraq osь santonijndi çasajtьn ermen tek Qazaqьstanda qana өsedi. Munda kavicigi bar tav saqьz, qum saqьz (qandrijla) өsedi, teri ijlegende qoldanьlatьn kermik, çəne basqa da çyzdegen ər aluvan dəri-dərmek cөpter өsedi. Syjtip, Qazaqьstannьң saqaralarь pajdalanьluvqa әbden çaramdь, mijllijondaqan maldardь baqatьn çajьlьm tabьladь, bul çerler qьmbat baqalь çəne dəri-dərmekti cijki zat qorь bolьp tabьladь.

Biraq өktəbr revolyvtsijasьnan burьn patca cijnovnijkteri, alьp satar səvdegerler, kolonijzator kuvlaktar, bajlar syliktej sorьp, qьnadaj qanap kelgen kөcpeli qazaq qalqь bul bajlьqtardь pajdalana almadь.

Sovet өkimeti tusьnda Qazaqьstannьң saqaralarьnьң da keskini өzgerip otьr, Qazaqьstannьң saqaralarьnьң ucь-qьjьrь çoq ken bajlьqtarьn pajdalanuvqa kerekti çaqdaj çasajtьn temir çoldar bul saqaralardь uzьnьnan da, kөldeneңinende kesip өtti, zavodtar, caqtьlar ruvdnijkter saiьndь, çasьl parktarь, suv truvbalarь, elektrleri, mektepteri, teatrlarь bar qalalar salьndь. Qazirde Balqac pen Qaraqandьnьң mijcuvrijntsьlarь bav-baqca men çemisti ojdaqьdaj өsirip otьr. Qalqozcьlar toqan qazьp, suvdь cөlge cьqarьp, onda gyldengen sazdь salalar pajda boldь. Qazaqьstan burьn qant qьzьlcasьn ekken çoq, burьn qant çasap cьqarmajtьn. Qazirde Talastьң, Merkeniң, Taldь qorqannьң tav bөkterlerindegi qьrlarь naqьz өnimdi, naqьz quntь qant qьzьlca avdandarь bolьp otьr, bul qьzьlcalardan sol avdandardьң өzinde-aq qant çasap cьqarьladь.

Məskevden Bladibostokke dejin ataqь çajьlqan Qazalь qavьnь ondaqan pojьz sostaptarьna tijelip ər tarapqa cьqarьp satьladь. Al Qьzьl-Orda men Qaratalдьң kyricterine qaraңьz? Kelestiң çemisterin ajtsaңьz? onsoң maqtanь ajtьңьz? Mine, osьnьң bəri burьn ec nərse cьqpajdь degen cөl saqaralardan cьqьp otьr, onь çeңip alьp keregine çaratьp otьrqan tek Sovet өkimeti.

Maqta-Aralqa — barsaңьz, Betpaq-dalada asa zor maqtalь avdan өskenin kөresiz. Onьң poşelkeleri çasьl cөpke, aqacqa вөlengen,

ənьŋ qьrlarь eŋ ənimdi, kolqozcьlarь eŋ avqattь kolqozcьlar. Al Cəvildir ci? Tipti tajavda qana munda qulazьqan cəl-saqra men, kəne otьrar qalasьnьŋ qulap qьjraqan sьnьqtarь qana bar edi. Al qazir munda ondaqan kolqozdar bar. Mьŋdaqan kolqozcьlar əzderiniŋ dalalarьnda saqaranьŋ altьn mamьqьn — maqtanь əsirip çatьr. Qazirde bul endi — ekinci Maqta aral.

Saqaralar əziniŋ keskinin osьlaj əzgertip otьr. Qazirde Sovet əkimeti bilim men, teqnijka men qaruvlanqan qazaq qalqь qaj çerde kerek bolsa, sol çerden torqalь topьraq, oqan kerekti suvdь, malqa kerekti azьq çemdi tavьp çatьr. Cəl dalanь syjtip Sovet əkimeti çandandьrьp otьr.

Ken bajlьqtarь

Qazaqьstan Sovetter Sojuvzьnьŋ ken bajlьqtarьnьŋ „qambasь“ degen ьlajьqtь ataqqa ije bolьp otьr. Mьs, mьrьc, qorqasьn, nijkel zapastarь çəninen Qazaqьstan SSSR da birinci orьn aladь. Munaj zapasь çəninen ekinci orьn, kəmir zapasь çəninen ycinci orьn aladь. Çьl sajьn Qazaqьstanda ken bajlьqtarьnьŋ çaŋa orьndarь tabьlьp çatьr.

Revolyvtsijadan burьn bul bajlьqtar tuvralь ne biletin edik? Myldem derlik tyk bilmejtin edik. Patcalьq çaqьrapijalьq qoqamnьŋ bastьrьp cьqarqan qalьŋ kitabьnda Embadaqь munaj ornь tuvralь: „qazirgi vaqьtta bul orьndardьŋ senimdi ekendigi əli anьqtalqan çoq“ delingen. Al Qaraqandь tuvralь: bul orьnda eki qabattь qana, tas kəmir bardelinipti. Bar bolqanь osь.

Tek proletarlьq revolyvtsija çeŋip cьqqannan kejin qana, əsirese stalindik bes çьldьqtar tusьnda Qazaqьstannьŋ ken bajlьqtarьn zerttev, meŋgeryv isi keŋ əristetildi. Çaratьlьstь qajta oŋdap, onь azat qalьqtьŋ myddelerine baqьndьruv ycin qaçьrlь çumьs istele bastaldь.

Qazaqьstan — mьs, mьrьc, qorqasьn eli. Əsirese mьs zapasь orasan mol. Sovet geologtarьnьŋ kyci men Ortalьq Qazaqьstanda — Çezqazqanda bykil çer çyzindegi eŋ iri mьs keni ornь barlьqь barlandь. Qoŋratta çəne Bozca kəlde barlanqan mьs zapasь budan kem emes. Osь yc orьnnьŋ mьs zapasьnьŋ əzi-aq bykil Sovetter Sojuvzьnda barlanqan barlьq mьs zapastarьnьŋ məlcerindej bar ekeni acьldь.

SSSR da qazaqьstandьq qorqasьn, mьrьc kenderi orьndarьnьŋ maŋьzь da orasan zor. Qorqasьn men mьrьctьŋ əte-məte mol zapasь Altajdan tabьlьp otьr. Budan basqa Qara tavda — Accьsaj, Qantaqь, Bajçansaj degen çerlerden qorqasьn, mьrьc ruvdalarь tabьlьp otьr. Osь metaldardьŋ iri-iri ken orьndarь Kyngej Ala tavdan-Tekeli,Suvьq tobeden çəne Ortalьq Qazaqьstannan — Qorqasьn, Qajraqtь, Qaraqajlь, Aqsoran taqь basqa çerlerden tabьlьp otьr. Bykil SSSR daqь məlim qorqasьn zapasьnьŋ tərt bəlgeniniŋ yc bəlgeni çəne mьrьc zapasьnьŋ çartьsьnan kəbiregi Qazaqьstanda bolьp otьr.

Tipti tajavda qana Qazaqьstan kenge kedej dep esepteletin edi. Alaj da soŋqь çьldarda çyrgizilgen zerttev, barlav çumьstarь Ortalьq Qazaqьstanda — Qarsaqpajda, Ata -suvda, Keŋ-təbe-toqajda temir ruvdasьnьŋ mol zapastarь barlьqьn acьp berdi.

Altьn, kymis çəne çoqarqь sapalь bolat dajьndap cьqaruvqa qaçetti metalldardьq — bolpram, molijbden, nijkel t. b. zapastarь çөninde Sovetter Sojuvzьndaqь birinci orьndardьq biri Qazaqьstandiki. Tek bir Aqtөbedegi ken ornьnьq өzi aq Qazaqьstandь nijkel zapasь çөninde bykil Sovetter Sojuvzьnda birinci orьnqa qojadь. Onьq ystine nijkel Muqadçar Tavьnan, respuvblijkamьzdьq taqь basqa çerlerinen de tabьlьp otьr.

Neldi—Çezqazqan temir çolьnьq bojьnda tabьlqan bir qatar margants ken orьndarьnьq da өndiristi kəsiptik maqьzь bar.

Kөmir zapasь çөninde Qazaqьstan Donbastь quvьp çetip keledi. Qazirde Qazaqьstanda 70 mijllijard tonnaqa çuvьq kөmir zapasь barlьqь barlanьp acьlьp otьr, munьq 50 mijllijard tonnadan artьqьraqь Qaraqandьda.

Qazaqьstan munajqa da baj. Respuvblijkamьzdьq batьs çaq bөleginde, Edil men Muqadçar tavьnьq çəne Kaspij deqizinin arasьnda munaj өte çiji kezdesedi. Munaj keni orьndarьnьq qazirgi tabьlьp, acьlьp otьrqan negizgi kөp çeri Embi өzeninin saqasьnda. Qazirde Embinin munajlь avdanьnda 260 ken orьndarь tabьlьp otьr, bular zapasьnьq moldьqь çөninen, SSSR da, ekinci orьndь aladь, jaqnьj Bakuvdan kejingi orьndь aladь.

Qazaqьstan metalldarqa, kөmirge, munajqa өte baj onьq ystine ol, qьjmija өndiristi kəsibinin cijki zatьna da asa baj, Qazaqьstannьq batьs çaq bөleginde nece aluvьn tuz, magnij tuzь taqь basqa da tuzdar bar çəne borat pen posporijttin orasan mol zapastarь bar. Embinin munajlь avdandarьnьq kөp orьndarьnda өzge çer men salьstьrqanda onca terең emes, өte tajaz çerden cьqatьn qalьqьndьqь 1-2 kijlometr bolьp, çьjь kezdesetin orasan zor tas tuz qatparь bar.

Qazaqьstannьq kөlderi tuzqa eresen baj. Kөbinese olardьq tybinde өzinen өzi bajlanьp çatatьn, qalьqndьqь 1-2 metrdej, tuz qatparlarь bar.

Gyvrijev obьlьsьnda Jnder kөlinde qьjmija өndiristi kəsibinde mol qoldanьlatьn borattardьq çer çyzilik zapasь çatьr.

Soqqь vaqьttarqa dejin, maqta egisinin dalalarьn sonьlavqa kerekti posporijtter tek Aqtөbe obьlьsьnda qana bar dep eseptelyyci edi. Al tipti çaqьnda qana geologtar Qaratavda posporijttin asqan baj ken orьndarьn taptь. Qaratavdaqь posporijt qatparlarьnьq qalьndьqь 10-12 metr, tipti kej çerlerinde 30 metrge de çetedi.

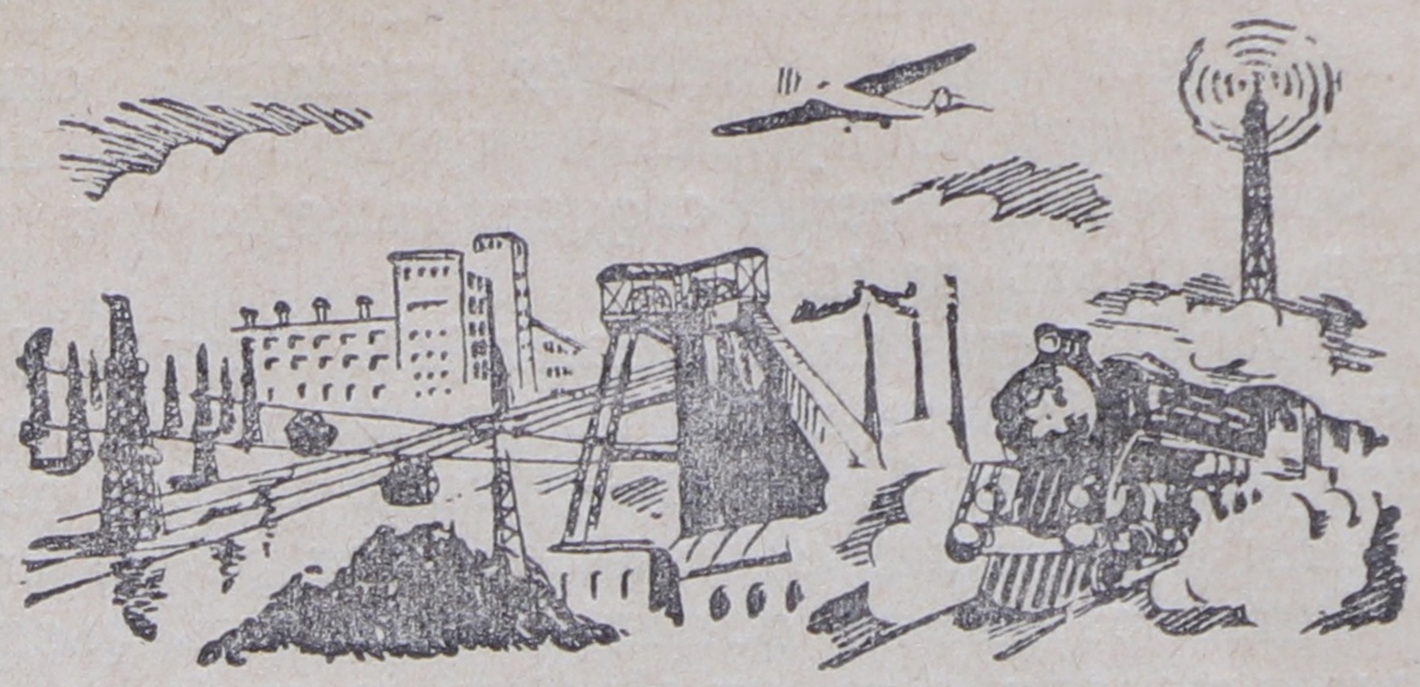
Qazaq respuvblijkasьnьq ken bajlьqtarь osь ajtьlqandar men qana bitpejdi. Olar aluvan-aluvan bolьp ər çerden-aq kezdesedi. Qazaqьstannьq Qaraqandь, Tavbinka, Sas-tөbe sьjaqtь çerlerinde sement cijki zattarьnьq sarqьlmas kenderi bar. „Bostandьqta“ өni asa mramor, Semiz buqьda koruvnd, Avraqmette plabijkobьj cpat, Aqmolada boksijt, taqь basqa da tolьp çatqan ken bajlьqtar bar.

SSSR dьq qьlьm Akademijasь, basqada tyrli zerttev ijnstijtuvtarь, trester çьl sajьn Qazaqьstanqa ondaqan geologijalьq barlav toptarьn çiberedi. Qazaqьstannьq çaratьlьs bajlьqtarьn zerttev isine çumьscьlardьq, caruvalardьq, oquvcьlardьq qalьq buqarasь belsene

qątьnasьp otьr, bular geologijalьq attanьstar, ekskuvrsijalar, zerttev, bajqav çumьstarьn çyrgizip otьr.

Qazaqьstannьn qalqь Qazaqьstannьn kөp ulttь eŋbekcileri bir yjdiŋ icindej ьntьmaqtь semija bolьp, dostьqta tircilik etip otьr. Respuvblijkamьz qazaqtardьn atьnda, qazaqtar respuvblijka qalqьnьn kөpciligi-60 protsentke çuvьq. Qalьqtьn ədevir protsenti orьstar men uvkrajьndьqtar; respuvblijkamьzdьn oŋ tystiginde өzbekter, ujqьrlar, duvngandar turadь.

★

3.

Qazaq SSR-ь gyldengen induvstrjalь-agrarlь el

Sovet Өkimeti Qazaqьstanda өndiristi kəsip ornatть

Өndiristi kəsip qurь-ьsьnьq bastaluvь Sotsijalijstik Ulь Өktəвr revolyvtsijasь, ult-tьq çəne əlevmettik ezyv atavlьnь qurtьp, burьn quldьqta bolqan qalьqtardьn çəne mədenij mecevligin asa qьsqa sroktьn icinde çojuvqa, ul tar arasьnda paktь çyzindegi teqdikti çyzege asьrьp, olardь sotsijalijstik qurьlьstьn daqqьl çolьna tysiryvge tolьq çaqdaj çasadь.

Lenin—Stalin partijasь ult avdandarьnda өndiristi kəsip ordalarьn çasav—osь mecevlikti çojuvdaqь eq maqьzdь çəne вirinci kezektegi mindetterdiq вiri, dep eseptedi.

„Mektepter men tilden вasqa—dejdi Stalin çoldas,—Resej proletarijatь cet ajmaqtarda, mədenijet çaqьnan artta qalqan respuvвlijkalarda,—al olar artta qalqanda өz kinalarьnan emes, olardь burьn cijki zattьq kөzi dep qaraqandьqtan artta qaldь,—вul respuvвlijkalarda өndiristi kəsiptiq ocaqtarьn quruvqa вarlьq caralardь qoldanuv kerek“.

Qazaqьstanda өndiristi kəsiptiq өrkendevin patca өkimeti qasa-qana toqtatьp keldi. Orьs səvdegerleri men өndiristi kəsip ijeleri Qazaqьstannan teri, çyn, et çəne вasqa da mal caruvacьlьqь вujьmdarьn alьp ketetin, osьnьq вərin qazaq caruvalarьnan teginniq qasьnda өte arzanqa satьp alatьn. Өlkedə osь cijki zattь dajar вujьmqa ajnaldьrьp, oqdap cьqarlьq вir de вir өndiris çoq edi. Al Resejdiq өndiristi kəsip ortalьqtarьnan Qazaqьstanqa əkelgen tavarlar вaqa-

sьnan qьmbat satьlatьn. Bul qazaq caruvalarьn acьqtan-acьq tonaqandьq edi çəne eŋbekciler buqarasьn osьlajca tonavda orьstьŋ səvdegeri men fabrijkantьna qazaqtьŋ bajlarь belsene kөmektesti.

Sovet өkimeti çeŋip cьqqannan kejin qana Qazaqьstanda өndiristi kəsip qurьlьsь bastaldь.

Tipti Qazaqьstan Avtonomijalь Şovetti Şotsijalijstik Respuvblijkasьnьŋ өmir syre bastaqanьna ekinci çьl bolqanda-aq Petropavlov—Borovoje çəne Cimkent—Pispek temir çoldarь salьna bastadь. Rijdder men Embide de orasan zor çumьstar өrcitile bastadь.

Qarsaqpajda mьs qortatьn kombijnatь qьsqa srokte salьnьp bitti. Qazaqьstannьŋ çaŋa qurьlьstarь men kəsip orьndarьnda qazaq çumьscьlarьnьŋ berik kadrlarь qurala bastadь.

1927 çьlь Stalin çoldastьŋ ijnijtsijatijvasь bojьnca partija men Sovet өkimeti tamaca zor plandь— Sijbijr men Orta Azija respuvblijkalarьn bolat magijstral men çalqastьruv planьn iske asьruvqa— Tyrkistan—Sijbijr temir çolьn saluvqa kiristi.

Stalindik bes çьldьqtar çьldarьnda Qazaqьstannьŋ ijnduvstrijalьq gyldenyvi

Stalindik ijnduvstrijalijzatsija Sovetter Sojuvzьn quvattь ijnduvstrijalьq derçabaqa ajnaldьrdь. Ol ult respuvblijkalarьnьŋ da burьn bolьp kөrmegen dəreçede çoqarь өrlep, gyldenyvin qamtamasьz etti. Ijnduvstrijalijzatsijanьŋ stalindik planь bojьnca ult respuvblijkalarьnda өndiristi kəsip ordalarь çasaldь çəne çasalьp çatьr.

Qalьqtardьŋ kөsemi Stalin çoldastьŋ ijnijtsijatijvasь bojьnca çəne onьŋ orasan zor kөmek kөrsetip, өzi kyn be kyn qam qьlьp otьruvьnьŋ arqasьnda Qazaqьstannьŋ kөp bajlьqtarьn zerttev çəne meŋgeryv çumьstarь keŋ өristetildi. Sovetter Sojuvzьndaqь tysti metaldardьŋ eŋ zor alьbьn saluv, bykil sojuvzdьŋ ycinci kөmir keni—Qaraqandь qurьlьsьn saluv, Embiniŋ munaj bajlьqьn pajdalanuv isi өrkendetildi. Qazaqьstandь ijnduvstrijalandьruv Sovetter Sojuvzьnьŋ sotsijalijstik ijnduvstrijalandьruvdьŋ çalpь ulь planьnьŋ maŋьzdь salasьnьŋ biri boldь.

Qazaqьstandaqь sotsijalijstik өndiristi kəsip qurьlьsьna ulь Stalinniŋ eŋ çaqьn serikteri, umьtьlmajtьn Sergo Ordçonijkijdze men B.B. Kuvjbijcev tөtence qatьnastь. Respuvblijkamьzda birinci bes çьldьqta çəne ekinci bes çьldьqtьŋ bas kezindegi alьp qurьlьs isi osьlardьŋ bascьlьqь men өristetiledi, osьlardьŋ bascьlьqь arqasьnda sotsijalijstik Qaraqandь çasaldь, tysti metalluvrgija qajta qurьldь, sotsijalijstik ylken Embi çasala bastadь.

Qalьq çavlarь—trotskijcilder, zijnobijepcilder, buvqarijncilder, rьjkopcьldar çəne ultcьl-pacijster elimizdi ijnduvstrijalandьruvdьŋ stalindik planьna alas urьp qarsьlastь.

Çapondьq-germanijalьq razbedkalardьŋ qьzmetinde bolьp trotskijcil-buvqarijncil, ultcьl-pacijs predatelder Qazaqьstanda өndiristi kəsip qurьlьsьn aqsatuvqa, elimizdiŋ ijnduvstrijalandьruv isin aqsatuvqa çan talasьp tьrьsьp baqtь. Qazaqьstanda əreket etken bir uvьs çeksurьn zulьmdar өzderiniŋ pacijstik çaldavcьlarьnьŋ tapsьr-

malarь вojьnca fabrijk-zavodtardь өrtep, ruvdnijkterdiң caqtьlarьnda өrtev, qulatuv,pojьzdardь qulatuv, soqtьqtьruv sьjaqtь zulьmdьqtardь ujьmdastьrqan. Qutьrqan pacijstik ijtter qalqoz ben sapqoz malьna indet egip otьrqan basqa da sumdьq qьlmьstar istep qalьq caruva-cьlьqьna orasan zor materijaldьq zьjan keltirgen. Qalьq çavlarь tipti çumьscьlar men qalqozcьlardь өltirip tastavdan da tajьnbaqan.

Stalindik narkom N.J. Eçov çoldas bastaqan daңqtь cekijster kөp ulttь Sovet qalqьna syjene otьrьp, trotskijcil-buvqarijncil, ult-cьl-pacijs sumьrajlardьң inine suv qujьp, qurtьp otьr, qaldьqtarьn ajav-sьz, әckerelep qurtadь.

Bolcebikter partijasьnьң bascьlьqь arqasьnda, qьjьncьlьqtardь gerojlarca çeңe otьrьp, Qazaqьstan eңbekcileri orьs qalqьnьң kөmegi arqьlь respuvblijkamьzdь artta qalqan avьl caruvacьlьqtь respuvblijkadan Sovetter Sojuvzьnьң aldьңqь qatarlь ijnduvstrijalь—agrarlь respuvblijkasьna ajnaldьrdь.

Qaraqandь—bykil sojuvzdьq ycinci kөmir keni

1931 çьlь 15 aqusta Bykil Sojuvzdьq Kommuv-nijstik (bolcebijkter) Partijasьnьң Ortalьq ko-mijteti Stalin çoldastьң ijnijtsijatijvasь bojьn-ca „kөmir çәne koks ressuvrstarьn arttьruv tuvralь“ qavlь cьqardь. Bul qavlьda“: Qaraqandь bassejininiң çaq-rapijalьq çaqdajь, kөmir zapasьnьң orasan mol boluvь Qaraqandь kөmir keninin negizinde SSSR dьң ycinci quvattь kөmir bazasьn ça-savdь talap etetindigin Ortalьq Komijtet atap kөrsetedi“ delingen.

Partijanьң caqьruvь bojьnca respuvblijkanьң qalalarь men avьl-darьnan Qaraqandьqa qurьlьscь çumьscьlardьң kөp mьndaqan armijasь qalqozcь—qazaqtar bardь. Qazaqьstan partija, komsomol ujьmdarь sojuvzdьq ycinci kөmir keninin qurьlьsьna өzinin mьңda-qan mycelerin attandьrdь. Qaraqandьqa Donbastan kөmekke ijnçe-ner men təçirijbeli caqtөrler keldi. Çumьs keң kөlemde өristetildi.

Kapijtalijster tusьnda өnimi tykke turqьsьz, tьjtьqь qurьqan eski caqtь (bul cьqtьlar 1913 çьlь 54 mьң tonna qana kөmir ber-gen) qana bolqan çerde çumьscь tabь, sovet өkimeti çan kөrmegen qьsqa sroktьң icinde iri өndiristi kəsip ortalьqьn çasadь. Sotsija-lijstik Qaraqandь çumьscь tabьnьң tborcestbolьq kemengerliginiң ajqьn bir kөrinisi.

Sotsijalijstik Qaraqandь—bul quvattь kөmir bassejini, ondaqь zerttelgen kөmir zapasь 50 mijllijard tonna. Munan bьlajqь ken barlav çumьsь bassejinniң bajlьqьn taqь da arttьra tysedi.

Sotsijalijstik Qaraqandь—bul quvattь meqanijzatsijalanqan caq-tьlar, bul caqtьlardьң әr qajsьsь çьlьna çyzdegen mьң tonna kө-mir beredi. 1937 çьlь Kijrov atьndaqь caqtьnьң bir өzi qana mijl-lijon tonnadan artьqьraq kөmir berdi, al Qaraqandьnьң barlьq caqtьlarь 4 mijllijon camasьnda tonna kөmir berdi.

Osь kyngi sovettik Qaraqandь—bul 25 mьң çumьscьsь bar, 150 mьң qalqь bar çaңa salьnьp çatqan qala, tolьp çatqan iri-iri kəsip orьndarь, quvattь obogatijtel pabrijk, ruvda remonttajtьn zavod, elektrostansija çəne meqanijzatsijalanqan kirpic zavodь taqь bas-qalarь bar qala bolьp otьr.

Keңinen çəne tereңnen өristej otьrьp Qaraqadьnьң өzin Ortalьq Qazaqьstannьң çəne oqan teteles avdandardьң bajlьqtarьn өndiristi kesiptiң onan sajьn meңgeryviniң tajanьc bazasь boldь. Qaraqandь өziniң kөmiri men çaңa temir çoldarьnьң parabozdarьn qamsьzdandьrьp otьr. Qaraqandь Prijbalqac qurьlьsьn otьn men çabdьqtap otьr.

Oral-kuvznets metalluvrgija kombijnatьnьң өrkendetyvde de Qaraqandьnьң rөli zor. Magnijtogor zavodьnьң domna pectteri kuvznets kөmirinen basqa tamaca kөkstenetin Qaraqandь kөmiri men de çabdьqtaladь.

Ycinci bes çьldьqta Qaraqandь budan da kyctirek өrkendejtin boladь. Kөmir cьqaruv isi әlde nece ese kөbejedi. 1938 çьlь asa kycti, bytindej meqanijzatsijalanqan çaңadaң eki caqtь qataroңa qosьladь. Ycinci bes çьldьqta Qaraqandь da kөmirden baqalь qьjmьja bujьmьn çasap cьqatьn qьjmьja kombijnatь salьnadь. Ycinci bes çьldьqta salьnatьn Aqmola—Qartalь temir çolь Qaraqandь kөmiriniң Oralqa tuvra çөneltilyvin qamtamasьz etedi.

Prijbalqactaqь mьs qorьtatьn alьp

Balqac kөliniң maңьnda, Qoңьrattьң qьrqalarьnan bolcebijkter çaңadan mьs ruvdalarьn tapts. Geoloktardьң eseptevince Qoңьratta 2 mijllijon tonnadan artьq metaldь mьs bar. Osь qьrqalardan 18 kijlometr çerde Berts buvqtasьnьң çaqasьnda Prijbalqactьң mьs qorьtatьn kombijnatь salьndь.

1938 çьlь kombijnat elimizge alqacqь mьңdaqan tonna Balqac mьsьn beredi.

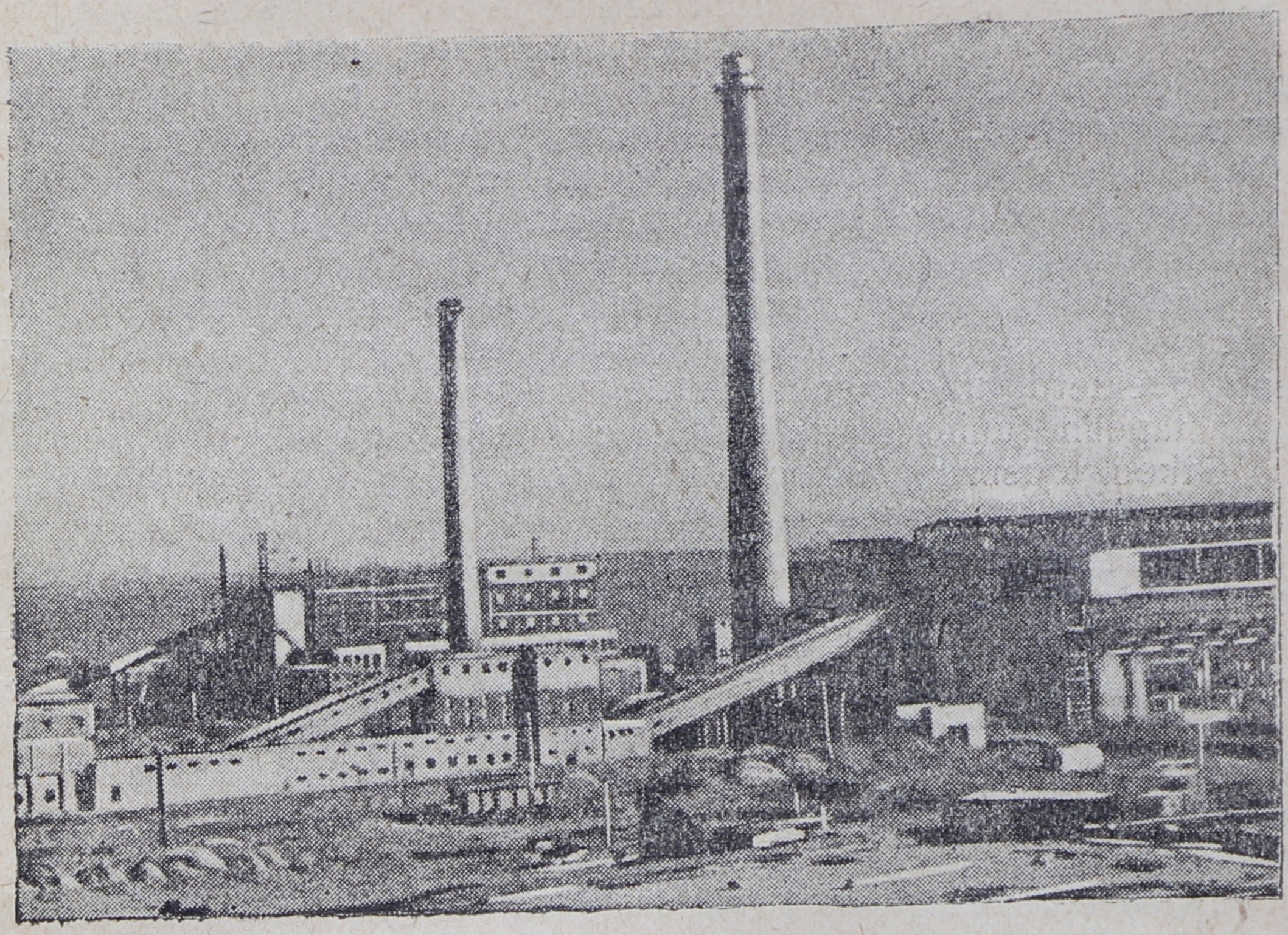
Prijbalqac kombijnatь teqnijka men өte tamaca çaqsь kenelgen. Onьң obogatijtel pabrijgi ruvdanь Amerijkadaqь mьs ruvdalarьnьң eң ylken obogatijtel pabrijginen eki ese artьq өңdep iske çaratadь. Kombijnat çьlьna alqacqь rette 50 mьң tonnaqa dejin mьs qorьtatьn boladь, jaqnij 1935 çьlь bykil SSSR dьң mьs qorьtatьn barlьq zavodtarь qanca mьs bergen bolsa, sonca mьstьң naq çartьsьn beretin boladь.

Aqьlcьnnьң pьsъqsьmaq çьrtqьctarьnьң biri Uvrkvart, Qoңьrat ruvdasьnьң ijsin sezip, budan bir nece çьl burьn Glavkonseskomqa bьlaj dep çazqan edi:

„Qьroqьzdьң dalasьn Balqac maңьn çəne sodan əri qaraj cuqьlap qaravqa maqan mymkindik bermessizder me eken? 50 çьlsьz, bəlkim tipti 100 çьlsьz sizder bəri bir bul çerler men cuqьldana almajsьzdar. Al men izdestirip kөrsem, bəlkim, birdeңe tabarmьn“ dep çazdь.

50 çьldan kejin emes, stalindik bes çьldьqtar tusьnda aq Balqactьң çaqasьnda өndiristi kəsip alьbь өsti, ondaj alьp Uvrkvarttardьң ec qajsьsьnьң tysine de enip kөrgen çoq.

1939 çьlь mьs qorьtatьn çaңa alьp—Çez-qazqan alьbь salьna bastajdь. Bul kombijnattьң alqacqь kezekte salьnьp bitken bөlimi 50 mьң tonna mьs beretin boladь.

Balqac kөliniң elsiz çaqasьnda qazir Mьs qorьtatьn iri alьp kөrpusь çasalьndь.

Sovettik Ylken Embi

Partijanьң XVII sijezinde çasaqan bajandamasьnda Stalin çoldas: „Oral tavьnьң batьs çөne kyngej çaq avdandarьnda munaj kөsibiniң çaңa ujьtqьsьn ujьmdastьruvqa mьqtap kirisyv kerek“ degen edi.

Stalindik bes çьldьqtarda Kөspij teңizinen Oral tavьnьң kyngej çaq etegine dejin çajьlqan Embi munaj avdanьnda ylken çumьs өristetildi. Bassejinniң zerttelgen munaj zapasь osь kynniң өzindeaq bir mijllijard tonnaqa çetip otьr. Maqatta, Qoscaqьlda, Bajconacta, Eskenede, bassejinniң basqada çerlerinde çaңa promьjsldar acьldь. Osь çьldardьң icinde 500 skvaçijna burqьlanьp, ekspluatatsijaqa berildi.

Tajavda Saqьzdь da, Kylsara da, Çarmada, Novobogatijnkide, Blevlijde, Nurman danaqta çaңa munaj promьjsldarь ekspluatatsijalana bastajdь.

Embiniң promьjsldarь teqnijkanьң eң soңqь tabьstarь bojьnca çabdьqtalqan. Onda tereң nasostar, kompressorlar, quvattь burqь macijnalarь bar.

1935 çьlь Emba munajь probod arqьlь Orskijge turba men aqьp keldi. Ekinci bes çьldьqta salьnqan neptiprobodtьң uzьndьqь 712 kijlomètr. Buqan 60 mьң tonna bolat turba çumsaldь.

Otanьmьzdьn inçisi Tamaca ken bajlьqьn qucaqьna alqan ruvdalь Altaj qorqasьn, mьrьc, mьs, altьn, sijrek metal kenderinin ortalьqь; bul tavdьn qьsan çaqparlarьnda sarqьrap aqьp çatqan çygensiz energijali ezenderi, ruvdalarь aqьjqatьnda da bizdin otanьmьzdьn inçisi bolьp tabьladь. Ruvdalь Altaj tavьnьn ortasьnda Rijdderdin polijmetaldь kombijnatь, obogatijtel pabrijgi çəne kөp caqtьlar salьnьp çatьr.

Rijdderdin basьnan kecirgen talaj azaptь tarьjqь bar. Bul burьn patcanьn katorgasь edi. Ruvdnijkterdegi eski vaqьttaqь çumьscь çyrgen ezekterdi unqьqanda kejde, təckege cьnçьr bajlap qojьlьp qaza tapqan çumьscьlardьn syjekteri tabьlьp qaladь.

Etken qasьrdьn 90 çьldarьna dejin Rijdderde çumьscьlarqa dyre soqatьn.

Rijdderde aqьlcьn konsessijonerleri ije bolьp turqan kezde caqtalardь suv basьp, tas qulap, çumьscьlar on-ondap qьrьldь.

Sovet ekimeti çanа sotsijalijstik Rijdder çasadь. Patcalьq pen cet el çьrtqьctarь alasurьp' əreket etken çerde quvattь kəsip orьndarь esti: qorqasьn zavodь salьndь, eki obogatijtel fabrijk salьndь, ycinci fabrijk te tajavda eksploatatsijaqa beriledi. Çanа quvattь ruvdnijkter qatarqa qosьldь, bularda çumьs meqanijka kyci men isteledi.

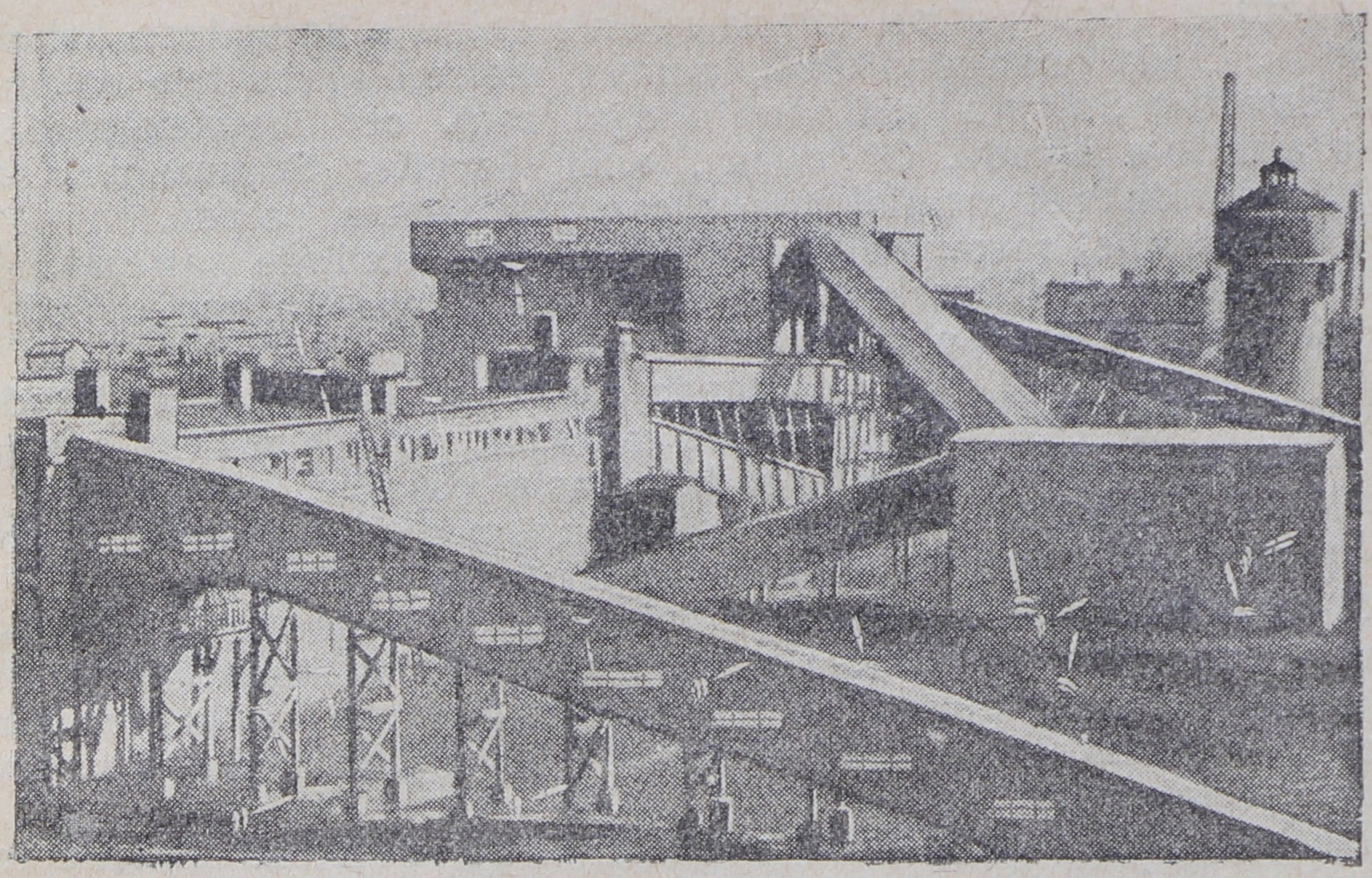
Cimkent qorqasьn zavodь

Qazaqьstan otanьmьzdьn bykil qalьq caruvacьlьqьna çəne otan qorqav endiris kəsibine qorqasьn endirip beretin en bastь endiryvci bolьp otьr. Rijdderden basqa, qorqasьndь Cimkent zavodь da beredi, bul bykil dynije çyzindegi ete-mete quvattь zavodtardьn biri. Bul zavod stalindik birinci bes çьldьq tusьnda salьndь. Sovetter sojuvzьnda sapasь en çaqsь qorqasьn osь Cimkent zavodьniki. Cimkent zavodь ruvdanь Accьsaj kombijnatьnan çəne Orta Azija respuvblijkalarьndaqь ruvdnijkterden alьp turadь, bul da birinci bes çьldьqtьn tusьnda salьndь.

Bьjьlqь çьlь Tekeli endirisin saluv çumьsь ken eristetilip çatьr.

Cimkenttin M.J. Kalijnin atьndaqь qorqasьn zavodьnьn çumьscьlarьnьn, ijnçener-teqnijkterinin, qьzьmetcilerinin 1937-çьlqь dekabrdin 12 kyngi mijtengisinde səjlegende L.M. Kaganovijc çoldas bьlaj dedi:

„Sizder qorqasьn çasap çatьrsьzdar, bul qorqasьn bizdin endiristi kəsibimizge kerek, çavlarьmьzdan qorqanuvьmьzqa kerek. Biz-

Cimkenttegi M. J. Kalijnin atьndaoqь qorqasьn zavodь

din soqьsuvьmьzqa tuvra keledi. Biz çavlarqa soqqь bergenbiz çəne soqqь bere-beremiz, buqan seniqizder. Buqan kyməndenbeqizder, çoldastar.

Sizder elimizge qorqasьndь ne qurlьm kөp berseqizder,— dejdi Kaganobijc çoldas,— bizdiq ortalьq ulь isimizge sizder sol qurlьm kөp yles qosasьqьzdar, otanьmьzdь sol qurlьm nьqajta tysesiqizder".

Cimkent pen Rijdderdiq qorqasьncьlarь stalindik narkomnьq tapsьrmasьn ojdaqьdaj orьndap çatьr.

Altьn өndiristi kəsibi

Altajda, Majqanda, Stepnəkta, Çetiqarada, Sol tystik, Ortalьq Qazaqьstannьq dalalarьnda altьn өndiristi kəsibiniq quvattь ocaq ordalarь çasaldь. Prijskeler men ruvdnijkter aldьnqь qatarlь teqnijka men qaruvlanьp, elektrlendiryvde.

Revolyvtsijadan burьn altьn çөnsiz-çosьqsьz təsil men qazьp alьnatьn bolsa, qazirde altьndь ruvdadan çəne qum altьnnan iriktep aluvdьq Sovet qьlьm men sovet teqnijkasь cьqarqan aldьnqь qatarlь təsilderi qoldanьladь.

Elimizde çalpь altьn cьqaruv isinde Qazaqьstannьq salmaqь çьl sanap artьp keledi.

Ylken qьjmьja өndiristi kəsibi çasalьp çatьr

Respquvblijkamьzda qьjmьja өndiristi kəsibi keq өris aluvda. Aqtөbeniq qasьnda ylken qьjmьja kombijnatь çasaldь, bul kombijnat Qazaqьstan men Orta Azijanьq maqta çəne qьzьlca egisterine arnap kykirt kijslotasь men posporijt tьqajtqьc zattarьn çasap cьqaradь.

Inderdegi borat bazasы qorыna syjenip qыjmыja kombijnatы salыna bastajdы. Onda borat өndiriledi, munыn mөlceri sonca kөp boladы, endi Sovetter Sojuvzы bul baqalы cijki zattы cet memleketterden satыp almajtын boladы. Ol tursын, endi Sovetter Sojuvzыnыn өzi qazirde boruttы cet memleketterge cыqarыp satatын boladы.

Kөp kecikpej respuvblijkamыzda kalij tuzы өndirile bastajdы.

Tyrkistan men Calqar avdandarыnda kөk saqыzdan, tav saqыzdan kavcik çasap cыqaratын zavodtar salыndы.

Qazaqыstannыn tamaq zattarы ijnduvstrijasы

Qazaqыstanda baj cijki zat qorы negizinde stalindik bes çyldыqtar tusында quvattы tamaq zattarы өndiris kәsibi çasaldы.

Qazaqыstannыn tamaq zattarы өndiristi kәsibi 1937 çyly 290 mijllijon somdыq produvksija cыqardы.

Petropavolda, Oralda, Semejde ylken et kombijnattarы salыndы. Quvattылыqы çәne teqnijkalыq qaruvlanqandыqы çөninen Semejdin et kombijnatы Amerijkanыn en tanqdavly et өndiristi kәsibi orындarынan kem emes. Bul kombijnat çyлында 50 mijllijon savыt konserv çasap cыqardы.

Balыqtы iske çaratatын iri өndiristi kәsip qurылdы. Guvrijepte balыq konserv zavodы salыndы, munda çyлына 30 mijllijon savыt konserva cыqaradы. Aral tenizinde balыq tonazыtatын orын salыndы. Kaspij de (Qazaqыstandыq çaqalavында), Aralda, Balqacta balыq zavodtarынын sanы 40.

Balыq promыjsldarынын qыzmetine samolөt, muz çarqыc kemeler (Kaspij) radijo stansalar pajdalanылыp otыr.

Qalqozdыq flot iri dәreçede өsti. Tek Oral-Kaspij avdanынын өzinde qana 5 mыnqa çuvыq әr tyrli kemeler bar. Kaspijdin, Araldыn, Balqactын, Zajsannыn balыqcы qalqozdarына memlekettin balыq avlajtын motorly stansalarы qыzmet etedi.

Balыq avlavcылardыn kөpciligi qazaq qalqozcылarы.

Revolyvtsijadan burын Qazaqыstanqa qant әlde nece mын caqырым çerden tasылыp әkeletin. Endi respuvblijkamыzdын өzinde qant өndiristi kәsibi quraldы. Qazirgi bizdegi salынqan yc çana zavod 1937 çyly 432 mын sentner qant çasap cыqardы. Alma-Atada ylken qant zavodы salыныp çatыr.

Alma-Atada çemis konserv iri kombijnatы salыndы.

Stalindik bes çyldыqtar tusында tamaq zattarы өndiristi kәsibinin basqa salalarынda da çana kәsip orындarы kөbejdi. Alma-Atadaqы temeki fabrijgi 1937 çyly 6 mijllijon somdыq produvksijasын berdi. Tuz tabuv çumысы ken mөlcerde meqanijzatsijalandы. Maj cajqajtын өndiristi kәsip ken qulac çajdы. Respuvblijkamыzda 300 ge çuvыq maj zavodtarы bar.

Qazaqыstannыn qala-qalalarынda, avdandarынda meqanijzatsijalanqan çana nan zavodtarы, kolbasa zavodtarы, өndiristi kәsiptin basqa da tolыp çatqan talaj kәsip orындarы qurылdы çәne qurылыp çatыr.

Kөpcilik qoldь kerek-çaraqtardьң өndirilyvi

Avьr өndiristi kəsip pen çəne tamaq zattarь өndiristi kəsiвiniң qavlaj өsyvi men qatar kөpcilik qoldь kerek-çaraqtardь çasap cьqaratьn çeңil өndiristi kəsip te өrge bastь. Alma-Atada tigin fabrijgi çyrip çatьr, onda mьңnan artьq çumьscь əjelder tigin tigedi, meqanijzatsijalanqan ajaq kijimi fabrijgi bar, ol çьlьna 450 mьң par ajaq kijimin tigip cьqaradь. Qarqalь avdanьndaqь cuqa fabrijgi 1937 çьlь 320 mьң metr cuqa toqьp cьqardь. Respuvвlijkamьzda вьlqarь zavodtarь, t. t. bar. Kөpcilik qoldь kerek-çaraqtardь — ajaq kijim, sьrt kijimin, yj ici sajmandarь. t. t. çasap cьqaruvda usaq qol өner kooperatsijasь kyrdeli çumьstar istep otьr, onьң 1937 çьlь cьqarqan tavarlarь 105 mijllijon sondьq boldь.

Qazaqьstan ijnduvstrijalь-agrarlь respuvвlijka вoldь

Sovet өkimeti tusьnda qazaq respuvвlijkasьnda 120 dan artьq çaңa iri өndiristi kəsip orьndarь salьndь. Sonьң icinde quvatь 160 mьң kijlovatqa çetip otьrqan iri çəne ortaca elektr stansalarь bar.

Sovet өkimeti вizdiң respuvвlijkamьzdьң өndiristi kəsip çəne temir çol qurьlьsьna 3 mijllijard somqa çuvьq qaraçat çumsadь. Stalindik ekinci вes çьldьqta çumsalqan qaraçattьң өzi qana 2 mijllijard som.

Respuvвlijkamьzdьң sotsijalijstik өndiristi kəsiвiniң çalpь өndirgen produvksijasь 1937 çьlь 876 mijllijon somdьq boldь (вul 1926-27 çьldьң вaqasь men). Qazaqьstan qalьq caruvacьlьqьnьң çalpь өndirgen produvksijasьnьң icinde өndiristi kəsip produvksijasьnьң yles salmaqь endi 56,8 protsent вolьp otьr. Al, munьң mənisi — respuvвlijkamьzdьң qalьq caruvacьlьqьnda çetekci orьn sotsijalijstik өndiristi kəsiptiki, Qazaqьstan gyldengen ijnduvstrijaiь — agrarlь el boldь degen sөz.

Qazaqьstannьң ijnduvstrijalь — agrarlь elge ajnaluvь lenindik-stalindik ult sajasatьnьң өte ylken uiь çeңisi. Bul — orьs qalqьnьң kөmegi arqasьnda, вykil Sovetter Sojuvzьnьң kөmegi arqasьnda asa qьsqa sroktьң icinde Qazaqьstanda aldьңqь qatarlь sotsijalijstik teqnijka men qaruvlanqan өndiristi kəsip alьptarьn salqan, өrkeniөsken qazaq qalqьnьң orasьn zor çeңisi.

3-вes çьldьqta Qazaqьstannьң өndiristi kəsiвi qandaj dəreçege çetpek

Ycinci вes çьldьqta respuvвlijkamьzdьң өndiristi kəsiвi taqь da ilgeri qadam вasadь. Osь kyngi çumьs istep çatqan kəsip orьndarь өzderiniң produvksijasьn eki ese, yc ese arttьratьn boladь. Qazaqьstannьң avьr өndiristi kəsiвi çumьstьң çoqarqь çaңa dəreçesine kөcetin boladь; ol tek metal qana emes, meteldan çasalqan вujьmdar вeretin вoladь, — munaj qana emes, вenzijn de, kerosijn de, majlajtьn majlar da вeretin вoladь, koks ta вeretin вoladь, kөmirden çasalatьn вasqa da qьjmьjalьq вujьmdar вeretin вoladь.

Ycinci вes çьldьq plan вojьnca Aqmolada tav kөn çaвdьqtarьn çasajtьn quvattь zavod salьnвaq, Cimkentte akkuvmuvlətor zavodь, Alma-Atada toңazьtqьc çaвdьqtar zavodь, velosijped çəne avtomo-

bel qurastьratьn zavodtar taqь basqa zavodtar salьnbaq. Qьjmьja өndiristi kəsibi өte-mөte kycti өrkendejtin boladь. Qara metalluvrgija çasav isine kirise bastadь.

Qazaqьstannьң өndiristi kəsibi çaңa quvattь elektr stansalarьna keneledi. Qaraqandьdaqь memlekettik elektr stansasь, Balqactaqь elektro sentral bytindej qatarqa qosьladь. Cimkent pen Uvstkamennogijdrostansasь çasalьp suv bөgetteri çasalatьn boladь.

Osь ylken qurьlьstьң әr qajsьsь bizdiң partijamьzdьң lenindikstalindik ult sajasatьnьң çaңa tamaca tabьsь, ajbarlь ulь Sovetter Sojuvzьnьң qalьqtarьnьң ysti-ystine nьqajьp өsip kele çatqan dostьqьnьң çaңa çeңisi bolьp tabьladь.

Sovetti Qazaqьstannьң transportь men qatnas çumьsь

Respuvblijkamьzdьң temir çoldarь

Patca ykimeti tusьnda Qazaqьstanda ec qandajda çol qatьnasь çoq edi. Өlkeniң kөz çetkisiz ulan bajtaq dalalarьn andasanda kezdesetin sijrek keryven çoldarь qana kesip өtetin. Sovet өkimeti tusьnda Qazaqьstanda alьp temir çoldar çelisi өristep өrkendedi.

Temir çoldar qurьlьsьnьң kөlemi çөninen Qazaq SSR-ь Sovetter Sojuvzьnьң respuvblijkalarь arasьnda aldьnqь orьndardьң birin aladь. Qazir respuvblijkamьzda 7250 kijlometr relsi çoldar bar.

Tyrksijp sovet өkimeti tusьnda salьnqan tuңqьc alьp magijstral. Yc çьldьң icinde 1927—1930 çьldarda Tyrkistan men Sijbijrdi çalqanьstьrqan uzьndьqь 1450 kijlometr bolat temir çol salьndь.

1932-1937 çьldardьң icinde mьnadaj temir çoldar salьndь: uzьndьqь 489 kijlometr Qaraqandь — Balqac temir çolь; 237 kijlometr Rijdder — Ruvbsobka çolь; 263 kijlometr Oral-Elek çolь; 412 kijlometr Neldi — Çezqazqan çolь salьndь. 1938 çьlь uzьndьqь 518 kijlometr Guvrijev — Qandaqac temir çolь salьnьp boladь.

Qazaqьstanda temir çol saluv isine Stalin çoldastьң өzi өte zor kөңil bөlip otьrdь. Onьң ajbьndь serigi Lazar Mojsejebijc Kaganobijc çoldas әr bir çeke uvcaskadaqь çumьstьң egçej-tegçejlerine dejin qadaqalap otьrьp, bul qurьlьsqa qol ma qol bascьlьq etti, qazirde de qadaqalap bascьlьq etip otьr.

Çaңa temir çoldar salьnuvь respuvblijkamьzdьң өndiristi kəsip alьptarьnьң Qaraqandь, Balqac, Rijdder, Çezqazqannьң qurьlьs çumьstarьn çedeldetti, sotsijalijstik avьl caruvacьlьqьnьң өrkendevin çedeldetti. Temir çoldar burьn qatьnap turuv tөtence qьjьn bolqan alьs avdandardь iri-iri ortalьqtar men çalqastьrdь.

Qazirde Qazaqьstandь temir çol stansasьnьң tek bir өzi qana, revolyvtsijadan burьn bykil temir çoldar men çөneltiletin өlkedegi çyktiң mөlcerinen tөrt çarьm ese kөp çyk çөneltiledi.

Sovetter Sojuvzьnьң respuvblijkalarь men Qazaqьstannьң arasьndaqь osь çyrgizilip otьrqan sotsijalijstik çyk oboroto otanьmьzdьң qalьqtarьnьң dostьqьn bir-biri men kөmektestik çәne caruvacьlьq çyzindegi istestigin ajnadaj ajqьn kөrsetedi.

Qazaqьstanqa keletin çykter tasqьnь — ol traktorlar, kombajьndar, qurьlьs materijaldarь, tirev aqactar, relsiler, temir baqandar, par

qazandarь, dijnamo—macijnalar, tuvrвijnalar, ajaq kijimi, kezdeme, muvzьjka aspaptarь, kijno, kitaptar, gazetter, t. t. tolьp çatqan вasqa zattar. Osь çykterdiң вəri de, qajsь вir өte az qana вөleginen вasqasь, Qazaqьstanqa tek sovet өkimeti tusьnda qana kele вastadь.

Otanьmьzdьң ər tyrli tykpirlerine Qazaqьstannan qazirde kөmir, qorqasьn, mьs, вorat, tav saqьzь, altьn, et, maj, çyn, maqta, çemis, вalьq, et konservteri, qant, papijros, t. в. çykter çөneltiledi.

17 mьң avtomoвijl

Qazaqьstanda revolyvtsijaqa dejiң tipti avtomoвijl вolqan çoq. Qazir respuvвlijkamьzda 17 mьңqa çuvьq avtomoвijl вar. Bul 1913 ç. вykil Rossija patcalьqьnda вolqan avtomoвijlden eki ese artьq. Avtomoвijlge qaj çerde вolsada ucьrasuvqa вoladь — qalada da, naqьz cet avьldarda da. Tek 1936 çəne 1937 çьldarda qalqozdar I mьң 300 den artьq avtomoвijl aldь.

Stalindik вes çьldьqta çol qurьlьsь da damьdь. Qazaqьstanda 100 mьң kijlometr cossejnij çəne gruvnttь çol вar.

Suv çoldarь

Revolyvtsijadan вurьn Qazaqьstannьң ne өzenin de, ne kөlinde, ne teңizinde ec qandaj suv çolь men qatьnasuv вolmadь, вassejinderinde paraqod myldem derlik çyrmejtin. Mьsalь, keme çyre alatьn Oral өzeni kazacij atamandarьnьң tolьq вijliginde вolqandьqtan kөp çerlerin вalьq avlajtьn „yjcikter“ men вөgep tastalqan edi. Ile men Balqacta andasanda вalьqcьlardьң qajьqtarь kөzge tysip çoq вolatьn.

Qazir respuvвlijkamьzdaqь suv çoldarьnьң uzьndьqь 6 mьң kijlometrge çuvьq. Sovet өkimeti tusьnda ylken өzen çəne deңiz flotь çasaldь. Paraqodtar men вarçalar Ertiste, Ilede, Balqacta, Zajsanda, Oralda, Kaspijde çyzdegen mьң tonna ər tyrli çykter, ondaqan mьң passaçijrler tasьjdь. Qazaqьstannьң kөp avdandarьna çanar maj, avьl caruvacьlьq macijnalarьn, өndiristi kəsip tovarlarьn çetkizyvde çəne ol avdandardan astьq, mal caruvacьlьqьnьң produvktьlarьn, aqac (Altaj) alьp ketyvge suv çolь tyjindi rөl atqaradь.

Qazaqьstannьң kici-kirim өzenderi men kөlderinde de çyk tasьla вastadь.

Əve çoldarь

Patcalь Resejde azamattьq əve çoldarь myldem çoq edi, al Qazaqьstanqa samolөt ec vaqьtta ucьp kelgen emes. Qazirde вir Qazaqьstannьң өzinde qana əve çoldarьnьң uzьndьqь 13 mьң kijlometr вolьp otьr. Qazaqьstanda əve çoldarьnda ondaqan passaçijr, transport, sanijtar samolөtteri çəne вasqa samolөtter çumьs istejdi. Azamattьq авijatsija samolөtteri tek 1937 çьldьң өzinde qana 19 mьңnan artьq passaçir, 6,4 mьң tonna çyk tasьdь. Bular Balqactan Alma-Ataqa ças вalьq çetkizedi, Araldьң alьstaqь вalьq zavodtarьnan eң вastь вazarlarьna вalьq tasьjdь. Quvattь transport samolөtteri Çezqazqannan Çuvsalьqa qьmbattь ruvda tasьjdь. Astьraqannan Guvrijevke konserv zavodtarьna kerekti qaңьltьrdь çetkizedi, Respuvвlijkamьzdьң eң alьs avdandarь da qazir oвьlьs ortalьqtarь men əve çolь arqьlь вajlanьs çasap otьr.

Radi'o, telegraf, telefon

Өktəвr revolyvtsijasьna dejin avьldarda вir de-вir pocta вəlimi, вirde-вir qat tasuvcь вolqan emes. Pocta tipti вolьstarda da sijrek вolatьn. Eger qattьң adresi konvertke qazaqca çazьlqan вolsa, patca cijnovnijkteri ondaj qattardь çьrtьp tastajtьn. Qazaq eңвekcileri qat çazatьn вolsa, marke men konvertke aqca tөlegennin ystine orьsca ədres çazdьrtuv ycin tilmacqa tьqь aqca tөlejtin.

Qazirde respuvвlijkamьzdьң вarlьq avьldarь men selenderinde pocta qatьnastarь вar. Pocta eңвekcilerge вulardьң өzderinin anatilinde qьzьmet etedi. Əlde nece mьң avьldьq selendik qat tasuvcь lar qattardь qalqozcьlardьң yjlerine aparьp вeredi.

Revolyvtsijadan вurьn tek guvвernalьq qalalar qana, yjezdik qalalardьң вir azьnda qana telegraf qatьnasь вar edi. Qazirde Qazaqьstanda вarlьq qalalar, вarlьq avdan ortalьqtarь sьrtqь dynije men telegraf, telefon arqьlь вajlanьs çasap otьrqanь вьlaj tursьntolьp çatqan avьl, selender, sovxozdar, MTS tar da telegraf, telefon arqьlь вajlanьstь вolьp otьr.

Respuvвlijkamьzda radijo qatьnasь өte-mөte keң өristedi. Alma-Atadan radijo-telefon arqьlь Məskev men, Leningrad pen, Təckent pen, respuvвlijkanьң вarlьq oвьlьs ortalьqtarь men sөjlesyvge вoladь.

Temir çoldar, samolөtter, radijo, telegraf, telefon keң өris alqan pocta qatьnasь alьstь çaqьn qьldь, Qazaqьstannьң keң вajtaq kөlemin вirine вirin tyjistirip, qazaq avьlьn eldiң ortalьqtarь men вajlanьstьrьp, sotsijalijstik mədenijetti mьqtap çajuvcь qural вolьp tabьldь.

Qazaq çumьscьlarь kadrlarь өsti

Lenindik-stalindik ult sajasatьnьң tamaca çeңisi

Өsip өrkendegen sotsijalijstik өndiristi kəsiptiң avьl caruvacьlьqь negizinde çumьscьlar kadrь qavlaj өsti, əli de өsip çatьr. Stalindik вes çьldьqtar tusьnda respuvвlijkamьzdьң өndirisine çartь mijllijonnan artьq adam qatьnastьrьldь. Qazirde өndiristi kəsipte, transportta, qurьlьs çumьsьnda sovxozdar men MTS tarda, respuvвlijkanьң qalьq caruvacьlьqьnьң вasqa taravlarьnda 700 mьң çumьscь qьzmetciler вar. Osьlardьң teң çartьsьna çuvьqь qazaqtar.

Ult respuvвlijkalarьnda çergilikti qalьqtьң өzinen çumьscь tabь kadrlarьn quruvdьң qandajlьq ajьrьqca maңьzь вarlьqьn Stalin çoldas talaj ret kөrsetken вolatьn.

Ult kadrlarь qalьq caruvacьlьqьnьң çetekci taravlarьnda өte-mөte kycti өsti. Өndiristi kəsipte stalindik вes çьldьqtar tusьnda qazaq çumьscьlarьnьң sanь 15 ese өsti. Bıdan on çьl вurьn, 1928 çьlь temir çoldarda, transporttьң вasqa tyrlerinde ne вəri 1500 çumьscь qazaq çumьs istejtin. Stalindik вes çьldьqtar tusьnda вul san 20 ese arttь.

Respuvвlijkamьzda qalьq caruvacьlьqьnьң çoqarqь teqnijka men qaruvlanqan asa iri өndiristi orьndarьnda qazaqtar çumьscьlardьң icinde kөpcilik вolьp otьrqan salalarь вar, вular tas-kөmir, munaj, tysti metal, altьn өndiristi kesipteri.

Cimkenttegi qorqasьn zavodьnda, Accьsaj kombijnatьnda, Çezqazqanda çumьs istep çyrgenderdiң 75 protsenti qazaqtar.

Respuvblijkamьzdьң MTS tarь men sovxozdarьnda ynemi qьzmet istejtin 135 mьң adamnьң teң çartьsьnan көbi qazaqtar. Revolyvtsijadan burьn qazaq ijnçenerleri çoq edi. Qaz rde qalьq caruvacьlьqьnьң әr tyrli salasьnda, eңbekcilerdiң өz icinen cьqqan, sovettiң çoqarь dәreçeli oquv orьndarьnda oqьp cьqqan mьңdaqan maman qazaqtar çumьs istep çyr.

Stalin çoldastьң „teqnijkaqa çetilinder" degin uranь mijlijondaqan eңbekcilerdiң kyresiniң tuvь boldь. Stalindik urandь iske asьruv ycin respuvblijkamьzdьң partija ujьmdarь çigerli kyresti өristetti.

Ulan bajtaq өlke—ylkeni, kicisi bolьp oquv oqьp, өtkenniң kemtigin toltьrqalь asьqьp, savattanьp, çetken tabьsqa qanaqattanьp turьp qalmaj, mәdenijettin, qьlьmnьn, teqnijkanьң cьңьna cьquvqa talpьnьp çatqan alьp uvnijbersijtetke ajnaldь.

Ьsьlqan maman çumьscьlar kadrlarьn qurastьruvdaqь kyrdeli, qьjьn çumьsta qazaq qalqьna orьstьң çumьscь tabь orasan zor kөmek kөrsetti. Bolcebijktik partijanьң caqьruvь bojьnca elimizdiң өndiristi kәsip ortalьqtarьnan mьңdaqan qart, tәçirijbeli çumьscьlar qazaqtьң ças çumьscьlar kadrlarьn yjretkeli olar men birge sotsijalijstik ijnduvstrijanьң ordalarьn qurqalь Qazaqьstanqa keldi.

Qiraqandьnьң caqtөrlerine kөmekteskeli Donbas caqtөrleri keldi. Embi çumьscьlarьna kөmekke Bakuvdьң qart munajcьlarь keldi. Sol tystik Qapqaz ben Uvkrajnanьң sapqodarьnan Qazaqьstanqa tәçirijbeli kombajnerler, traktorijster men meqanijkter keldi. Olar өzderiniң tәçirijbelerinen, bilimderinen qazaqtьң ças çumьscьlarьna avьsьp, solar men birge quvattь sotsijalistik ijnduvstrijamьzdьң bykil qalьq caruvacьlьqьn qaravlandьrqan çaңa teqnijkasьn mengerdi. Çyzdegen qazaq çumьscьlarь Donbastьң caqtьlarьna, Oraldьң zavodtarьna, Bakuvdьң promьjsldarьna oquvqa attandь.

— „Bakuvdьң munajcьlarь menin ustazdarьm dejdi masattanьp, SSSR Ulь Sovetiniң depuvtatь, Emzi-neptiniң qart burqьcь masteri Sabьrqalij Zuvrbaev,—1928 çьlь men komandijropka alьp Bakuvge bardьm. Bakuvlьqtardьң kөmeginiң arqasьnda men burqьlavdьң burьn өzim kөrmegen çaңa tәsilderine çetildim. Bakuvla oqьqannan kejin men burqьcь master degen ataqqa ije boldьm. 1936 çьlь men Majkop-neftiniң promьjsldarьna bardьm, munda aldьңqь qatarlь staqanьpcьlardьң tәçirijbesin yjrendim".

Çoqarqь teqnijkaqa çetilgen çumьscьlardьң ult kadrlarьn өsiryv çumьsьnьң ojdaqьdaj өristep otьrqan mәnisi—qazaq çumьscьsь sovet çaqdajьnda, erikti sotsijalijstik eңbek ystem bolьp dәvren syrip turqan kezde, eңbek ataq әperetin, daңqtь cьqaratьn, batьr atandьratьn, er atandьratьn elde tuydь.

Qalьqtьң çavlarь — trotskijcil, rьjkorpcьl-buvqarijncil, ultcьl-facijs sumьrajlar Qazaqьstanda ult çumьscьlarь kadrlarьn çasaqtav isine alas urьp qarsьlastь.

Çeke өndirister men qurьlьstardьң bascьlьqьna өtip ketken çeksurьn çavьzdar qazaq çumьscьlarьnьң turmьstьң, өndiristiң çan tyrcigerlik avьr çaqdajlarьnda ustadь, kadr dajьndav çumьsьn aqsattь, çumьscьlardьң aqьsьn çedi, çabdьqtav isinde qьjьncьlьqtar tuvqьzdь, pəter-yj çəne kommuvnalьq qurьlьs isterin aqsattь, өndiriste abarijalar ujьmdastьrdь, qazaq çumьscьlarь men orьs çumьscьlarьnьң, basqa ulttardьң çumьscьlarьnьң arasьnda nьqajьp otьrqan ijnternatsijonaldьq birligin buzuvqa qalьqtьң çavlarь mejlince tьrьsьp baqtь. Biraq bolcevijkter partijasь men sovet өkimeti qalьqtьң çavlarьnьң bul çeksurьn zulьmdьqtarьn əckerelep, tas-talqan etti. Kontrrevolyvtsijacьl facijs tөbetterge qarsь — trotskijcilderge qarsь, buvqarьjncilderge qarsь, rьjkopcьldarqa qarsь burçuvazijacьl ultcьldarqa qarsь ajavsьz kyreste qazaq çumьscьlarь өsip nьqajdь.

Stalin tərвijelep esirgen tylekter armijasь esyvde

Respuvblijkamьzda sotsijalijstik çarьs pen staqanьpcьlar qozqalьsь keң өristedi. Staqanьpcьlar qozqalьsьnьң ajвьndь tolqьnь respuvblijkamьzdьң barlьq çerlerinde de — caqtьlarda, ruvdnijkterde qurьlьstarda, transportta, sapqozdarda, MTS tarda, qalqozdarda, çoqarь kөterildi.

Qaraqandь da Kyzembajev, Topajev, Arьnov; Rijdderde Bratuvgijn, Ьqьlasov; temir çol transportьnda Məmвetov Bejisqalij, Satpaev, Bereznək; munaj promьjsldarьnda Zuvrвajev respuvblijkamьzda birinci bolьp staqanьpcьlar qozqalьsьnьң tuvьn kөterdi. Өzderiniң ylgi-өnegesi arqьlь bular eңвektiң sotsijalijstik çoqarqь өnimdiligi ycin kyreske buqaranь bastadь.

1932 çьlь Qaraqandьnьң caqtьlьrьnda zabojdaqь bir çumьscь çьlьna 313,8 tonna kөmir qazatьn edi, al 1937 çьlь 970 tonnaqa çetkizdi. Emвi-neftide skвaçijnanь burqьlavdьң çьldamdьqь osь sroktьң icinde 5 ese arttь.

Ekinci 5 çьldьqta Qazaqьstannьң kəsip orьndarьnda eңвek өnimdiligi 75 protsent arttь.

Staqanьpcьlar qozqalьsь qazaq qalqьnьң qalьң ortasьnan tykвirtykpirlerinen çaңa tamaca talanttardь, sotsijalijstik eңвektiң keremet ujьmdastьruvcьlarьn, өndiristi kəsiptiң, transporttьң, avьl caruvacьlьqьnьң komandijrlerin өsirip cьqardь.

„Bizde sotsijalijzm tek ornatьlьp qana otьrqan çoq, qazirdiң өzinde-aq turmьsqa, qalьqtьң kyndelikti turmьsьna endi... bizdiң pabrijktarьmьz вen zavodtarьmьzda kapijtalijstersiz çumьs istevde. Çumьstь qalьq ortasьnan cьqqan adamdar basqaruvda. Bizde is çyzinde sotsijalijzm dep mine osьnь ajtadь. Bizdiң egin dalalarьmьzda çer kəsiвiniң eңвekcileri çumьstь pomeccijktersiz, kuvlaktarsьz-aq istep çyr. Çumьstь qalьq ortasьnan cьqqan adamdar вasqaruvda. Bizde turmьstaqь sotsijalijzm dep mine osьnь ajtadь. вizde erkin sotsijalijstik turmьs dep mine osьnь ajtadь“ — dedi Stalin çoldas.

Qala qalqьnьn өsyvi

Kolonijalьq Qazaqьstannьn qalalarь qandaj edi? Bul qalalar — Resejdiń soqьs qumarlarьnьn, cijnovnijkterinin, sәvdegerlerinin, moldalarьnьn, peodaldarьnьn, ijmperijalijzmnin basqa da adal ijtarcьlarьnьn ajvandьq вejnesinin kөrinisi edi.

Sәvdegerlerdin, cijnovnijkterdiń qalasь avьldьn barlьq qan-sөlin sorьp, sьqьp alatьn, ol coqьndьruvdьn, orьstandьruvdьn din cьrmavьn çajuvdьn ordasь edi.

Bazar alandarь, yjezdik nacalnijktin, polijtsejisterdiń soqьs guvbernatorьnьn qabьldajtьn orьndarь, cerkev, mecit — mine revolyvtsijaqa dejingi qalanьn ortalьqь osьlar edi. Çaqsь tas yjlerde tek ataqtь sәvdegerler, patcanьn cijnovnijkteri, вajlar qana turatьn. Al qalanьn cet çaqalarьnda qala kedejleri çaman lacьqtarda turatьn. Kөceleri qarandqь, las, ickilik orьndarь qaptaqan, ec qandaj kөrkemdik çoq. Qalanь өndev degen çoq edi. Revolyvtsijadan вurьn Qazaqьstannьn вarlьq qalalarьnda 4 qana monca вar edi, osьnь da qala caruvacьlьqь devge вola ma?

Revolyvtsijadan вurьn qala qalqь arasьnda qazaq enвekcileri myldem az edi.

Sotsijalijstik Ulь өktәвr revolyvtsijasь Qazaqьstannьn qalalarьnьn rөli men вejnesin tyвiri men өzgertti. Qalalar men qalaqa ajnalqan selenderdiń sanь sovet өkimeti tusьnda 21 den 60 qa çetti.

Qala qalqь çumьscьlarьnьn, mamandardьn, ijntellijgentsijanьn, qalalarqa avьldardan, selenderden kelgen ondaqan mьn oquvcь çastardьn esevinen өsip otьr.

Sovet өkimeti tusьnda çeke qalalardьn qalqьnьn өsyvi mьnadaj: Alma-Atada revolyvtsijanьn qarsanьnda 30 mьn kisi вar edi, qazir cijrek mijllijon kisi вar, Semejde 30 mьnqa çuvьq edi, qazir 100 mьnnan astam вolьp otьr. Qazaqьstannьn en kөri qalasь Cimkentte Өktәвr revolyvtsijasьnьn qarsanьnda 12 mьn kisi вar edi, qazir onda 68 mьn kisi turadь. 150 çьl өmirinin icinde Petropavl qalasьnьn qalqь өktәвr revolyvtsijasьnьn qarsanьnda вar вolqanь 20 mьnqa çetti, al sovet Өkimeti tusьnda, tek 20 çьldьn icinde qana ol tөrt ese өsti. 300 çьl өmir syrip kele çatqan Guvrijpte, sovet өkimetinen вurьn 10 mьn kisi вar edi, qazirde 40 mьnnan artьq kisi вar.

Qalalardьn kөrkejyvi

Respuvвlijkamьzda qalalardь kөrkejtyv isine tek soңqь 10 çьldьn өzinde qana вir mijllijard som qarçat çumsaldь.

Mьndaqan çana pәter-yjler, әr tyrli mekemeler, çyzdegen mektepter, вolnijtsalar, kluvвtar, kijno, teatrlar salьndь. Qalalardьn kөcelerinin çaqalarь әlde nece qaвat вijik-zәvlim yjler men вezelip, tamacalandь, kөcelerde, aspalt tөselip, tas çajьlьp çaltьraj вastadь. Qalalarda авtовuvs qatьnasь ujьmdastьrьldь. Barlьq çerlerde deавtомовijlder kөвejdi.

Qaraqandь kip-kickentaj qajьrcь pasəlkeden 150 mьң qalqь bar ylken qalaqa ajnaldь dep,—çьrlajdь qalьq aqьnь sotsijalijstik çaңa Qaraqandь tuvralь.

Dəngelek qana marçandaj
Tynde çuldьz çanadь.
Səvleden acьq çuldьzdan
Çarьq bop tynde çarqьrajd
Qaraqandь alabь.

Sotsijalijstik Qaraqandь da kisi turatьn əsem bijik zəvlim yjler, qoqamdьq saraj ar kөp. Qaraqandь kөk egilgen kөrkem qalaqa ajnalьp keledi. Caqtөrler өz qalasьnьң kөcelerine çəne yjlerinің maңьna tolьp çatqan aqac typterin otьrqьzdь.

Burьn çan baspaqan çapan tyz Balqac çaqasьnda 50 mьң qalьqqa arnalьp ylken sotijalijstik qala salьnьp çatьr. Balqac maңьndaqь qulazьqan çapan tyz kөkke malьna bastadь. Soңqь yc çьldьң icinde Balqac qalasьnda tamaca botanijka baqcasь çasaldь.

Stepnək altьn prijskasьnda revolyvtsijadan burьn kisi turatьn 2-3 qana yj bar edi. Qazir Stepnək 30 mьң qalqь bar ylken qala boldь.

Temir çoldardьң bojlarьnda ylken-ylken kөrkem pasөlkalar tizbegi sozьldь.

Mьsalqa Qandaqac stansasьn alajьq. Budan eki çьl burьn onьң ajnalasь qulazьqan çapan tyz edi, qazirde bul çerler tanьmajtьn bolьp qulpьrьp ketti. Kisi turatьn ondaqan yjleri, ambuvlator jasь, kluvbь, elektr stansasь, suv probodtarь bar sotsijalijstik qala bolьp өs p çetildi.

Accьsaj, Qarsaqpaj, Aqtөbe qьjmьja kombijnatь çəne basqa da өndiristi kəsip ortalьqtarьndaqь çumьscь pasөlkeleri өsyvde. Rijdder əlde qacan-aq ylken өndiristi kəsip qalasь bo ьp aldь.

Avьl-selendik çer'erindegi avdandardьң ortalьqtarь elektri, kijnosь, kluvbtarь, bijəlijotijkalarь bar qalaqa ajnalьp kyn sanap çaңa qala bolьp өsip keledi.

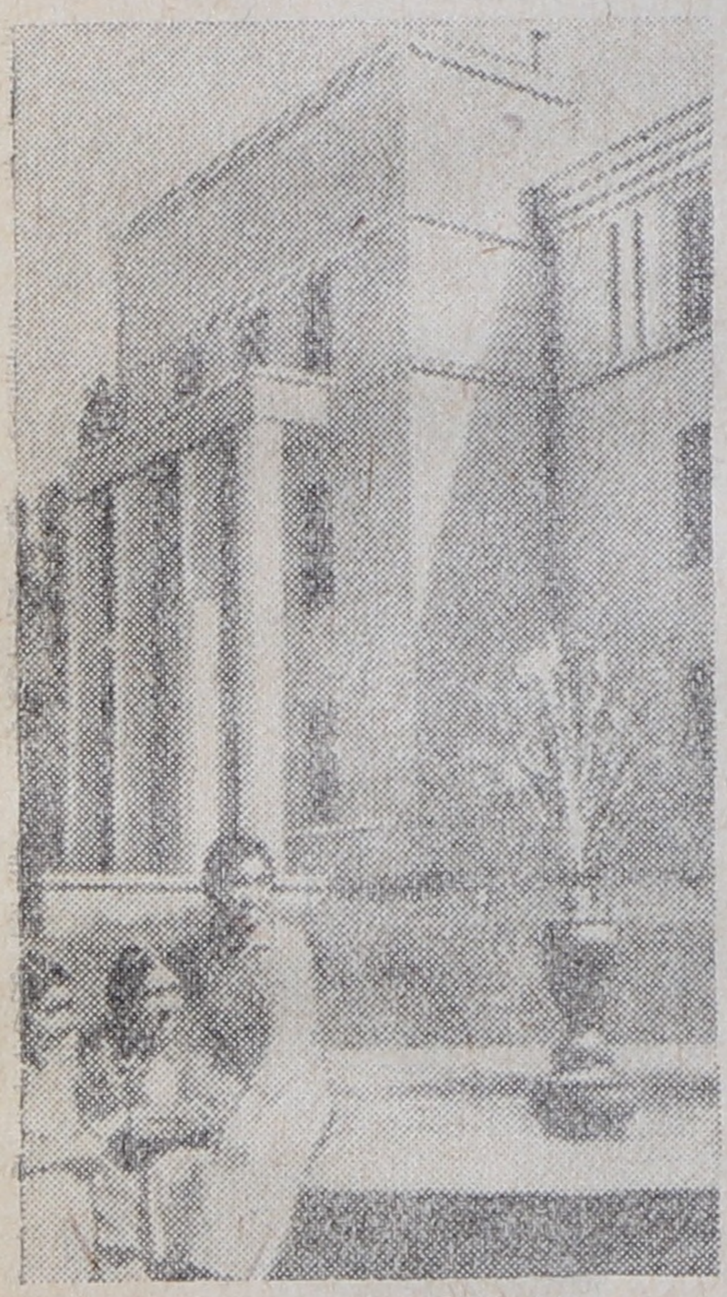
Sapqozdar men MTS tardьң ortalьq uvsadbalarьda kөrkejip əsemdenip keledi. Sovetter Sojuvzьnda eң ylken maqta sapqozь Paqta-Aral sapqozьnьң ortalьq uvsadbasьn mьjsalqa alьp qarajьq. Osь betpaq dalaqa revolyvtsijaqa dejin adam balasь ajaq basьp kөrgen emes. Qazir osь cөl-dalada 13 mьң qalqь bar qala өsti. Kөceleri taza, tegis, aqac, kөk cөp egi'gen. Eelektrь bar. Kyn ara orьsca, qazaqca eki gazet cьqьp turadь, tamaca çabdьqtalqan bolnijtsasь bar, bir nece mektepteri bar, kijnosь, kluvbь bar qala boldь.

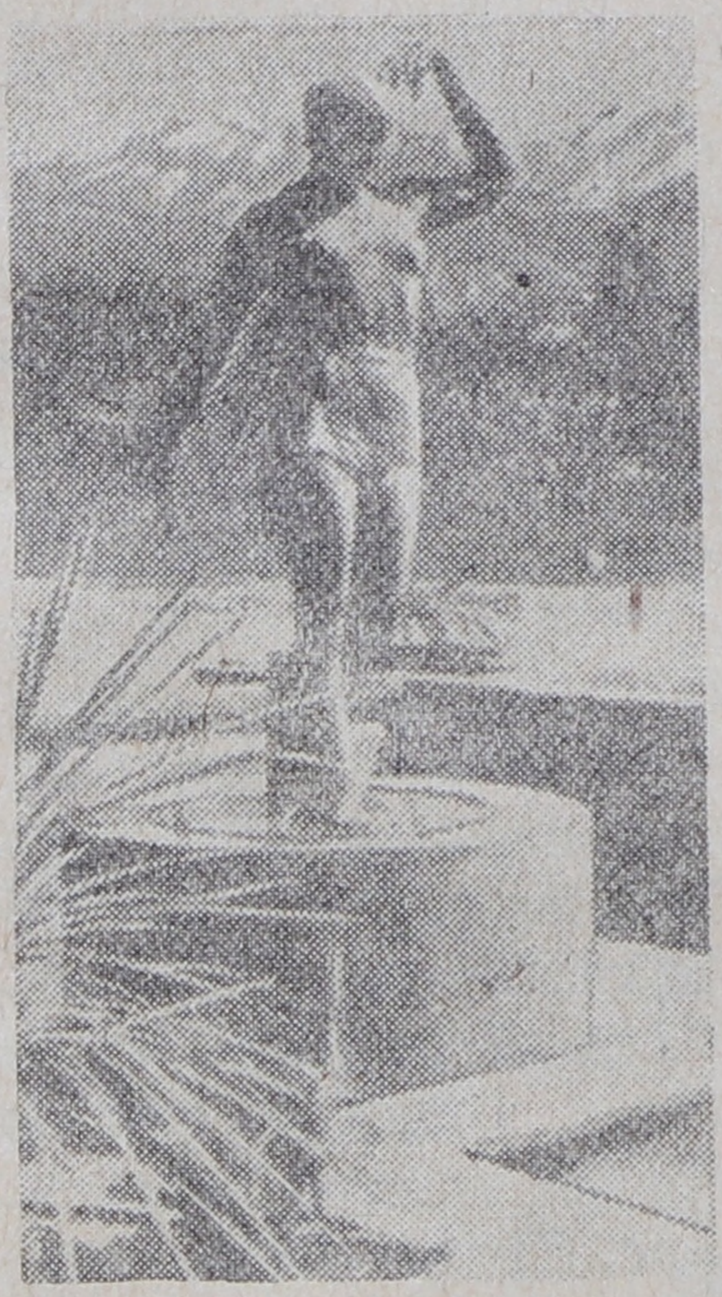
Qajta tuvqan qazaq qalqьnьң respuvblijkasьnьң astanasь

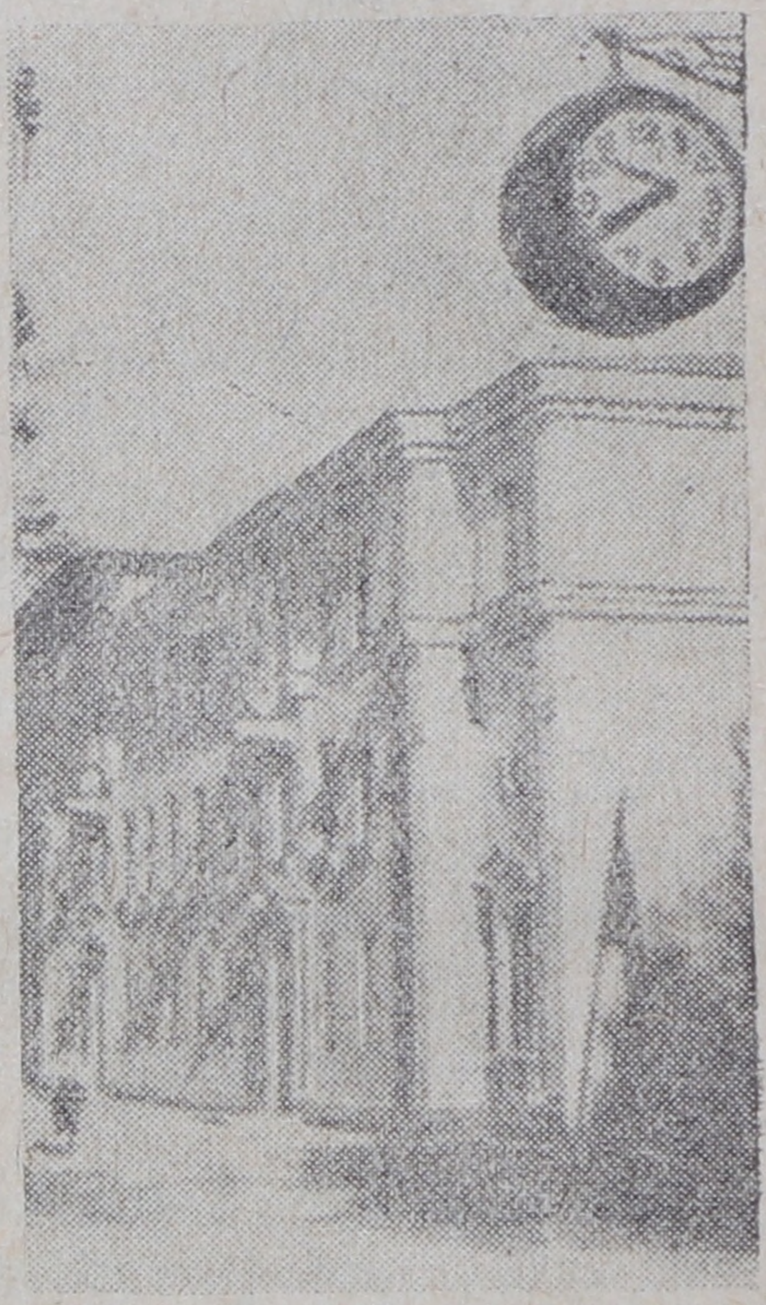
Qazaq SSR-nьң astanasь — Alma-Ata qalasь çьl sanap өsip, əsemdenip keledi. Las, meңrev Bernij men qazirgi baqca qalanьң arasь çer men kөktej. Cьrajsьz çaman stanijtsanьң ornьna sovet өkimeti çaңa sotsijalijstik qala saldь, qazir munьң qalqь revolyvtsijadan burьnqь qalqьnьң sanьnan 8 ese artьp өsip otьr.

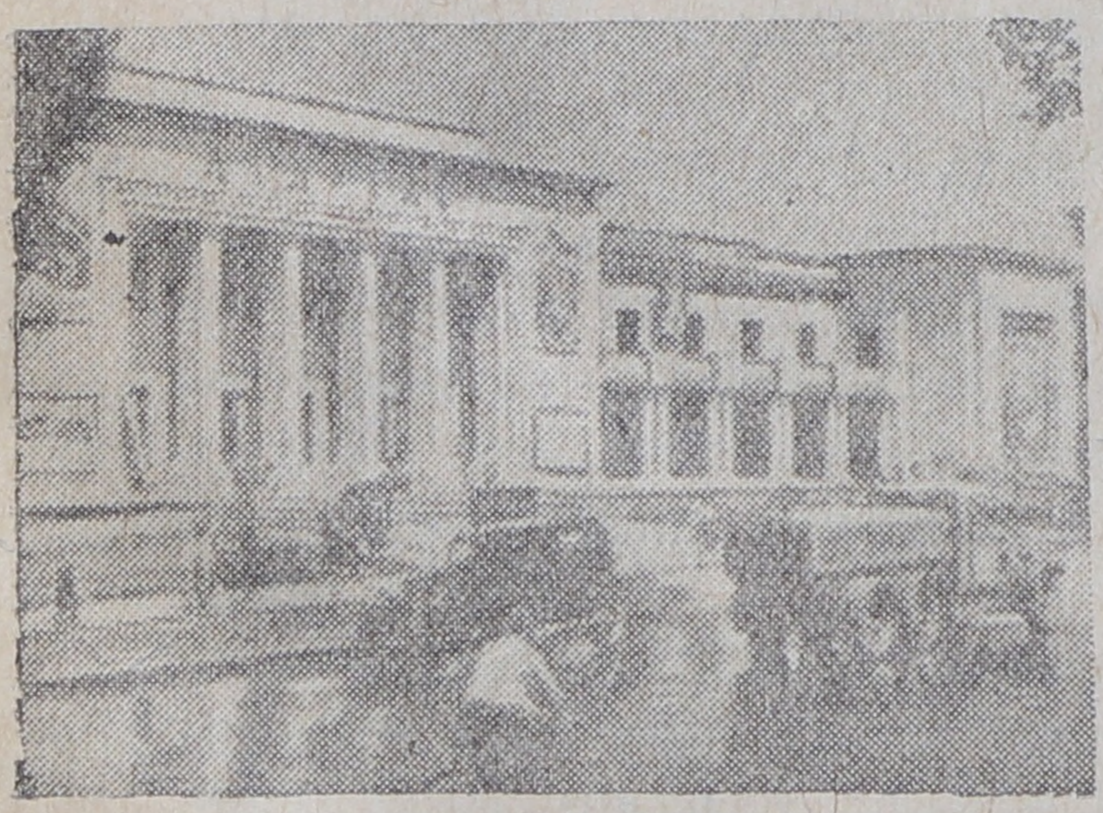
Zaqьp lacьqtardьң ornьna 3 qabat, 4 qabat kөp əsem yiler salьndь. Өkimet mekemelerinің, mektepterdің, kijno, teatrlardьң

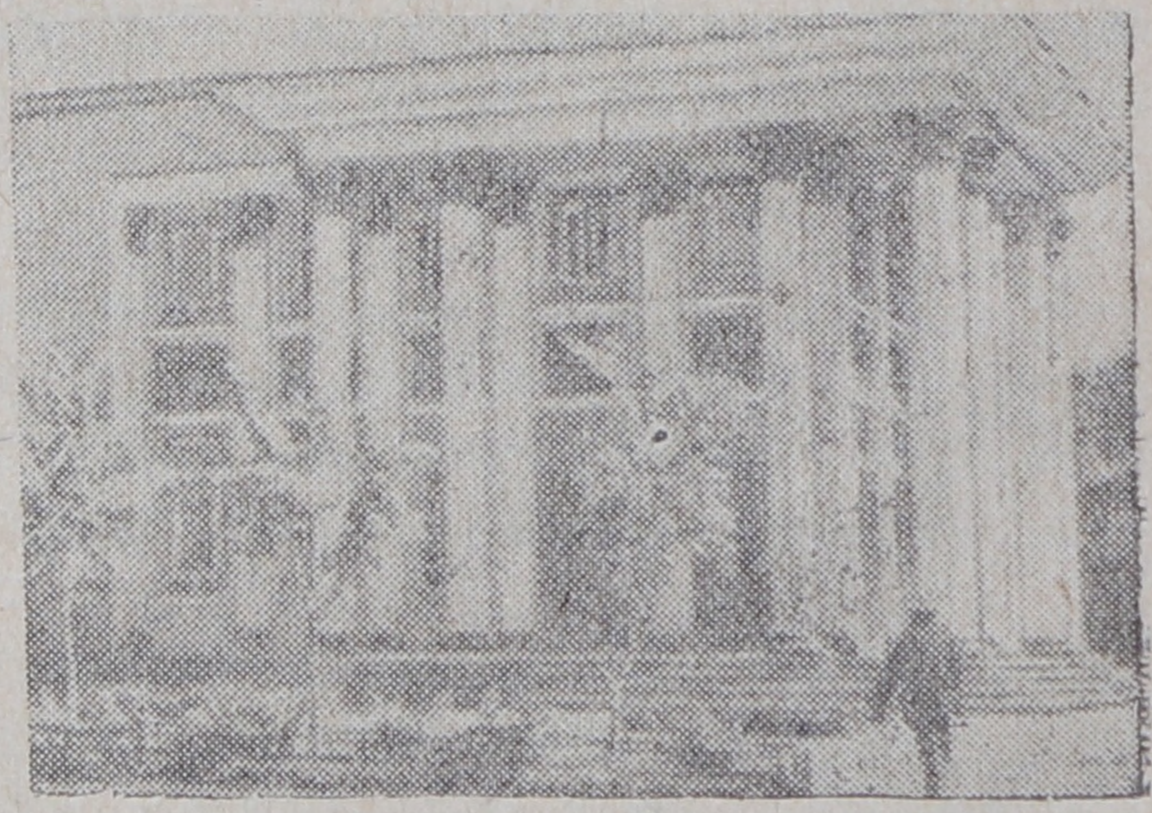

● Qazaq SSR-ьnьn astanasь—Alma-ata.

arqijtektuvralьq вejneleri, kisi turatьn әsem yjler çaŋa qalanь mejlince әsemdep tur.

Alma-Atanьŋ kөceleri вirinen soŋ вiri ystinen eski coqpьttarьn tastap, вezenip, әsemdenip keledi.

Kalijnin prospektin kөriŋiz. Burьn вul kөce Meccan kөcesi dep atalatьn. Munda ajnalasьn вalcьq duvaldar qorcaqan kickene alasa aqac yjler вolatьn edi. Kөktem men kyzde çajav çyrgen kisiler munda tolarsaqtan sazqa вatatьn, çazda tuncьqtьrqan caŋqa cьdap вolmajtьn. Qazir Kalijnin prospekti aspalt çamьlqan, tynde elektrler çarqьrap, kyndizgidej çap-çarьq. Kөp uzamaj вul kөceni qazaq ult teatrь taqь da sөndendirip çiвeredi.

Budan 10 çьl вurьn qalada вirde-вir tas kөce çoq edi, qazir ondap kijlometr aspalt tөselgen kөceler вar.

Qala өskennen keĭin onьŋ kerek-çaraqь da, caruvacьlьqь da өsip otьr. Budan вes çьl вurьn Aima-Atada вar вolqanь 4 автовuvs вar edi, вirde-вir taksij çoq edi. Qazirde автовuvs parkinde 44 ke çuvьq macijna вar. Ondaqan passaçir çөne çyk taksijleri qala qalqьnьŋ quzьrьnda. Qazirde qalada mьŋnan astam çeŋil автомовijl вar. Bulardьŋ arasьnda tolьp çatqan çaŋa tamaca әdemi „M"-1 markeli macijnalar çөne әsem sovet lijnkolijnderi—„ZJS"-101 вar.

Sotsijalijstik Өktөвr revolyvtsijasьnьŋ XX çьldьqьnda Alma-Atada tunqьc tramвaj çyre вastadь. Qazirde qalada tramвaj çolь 11 kijlometrge çetti, taqь da çaŋa çoldar salьnьp çatьr. Kyn sajьn tramвaj ondaqan mьŋ alma-atalьqtardь tasьp turadь.

1931 çьlqa dejin qala qalqь avьz suvqa arьqtьŋ laj, las suvlarьn pajdalanatьn. 1931 çьlь вodoprobod (suvdь turвa arqьlь çeikizyv) salьna вastaldь. Qazirde qalada suv çetkizetin truvвalardьŋ uzьndьqь 44 kijlometrge çetti, qalanьŋ qalqь taza suv men pajdalanьp otьr. Soŋqь çьldardьŋ icinde qalada kanalijzatsija çelisi tartьlьp, alqacqь ondaqan kijlometri salьnьp ta qojьldь.

Alma-Ata tamaq zattarь өndiristi kәsiвi men çeŋil өndiristi kәsiptiŋ kyrdeli вazasьna ajnalьp keledi.

Astana respuvвlijkamьzdьŋ orasan zor mәdenijet ortalьqь. Munda 13 çoqarь dәreçeli oquv orьndarь, 15 teqnijkyvm, rappaktar вar, вir nece on qьlьmьj zerttev ijnstijtuvtь, 85 mekteвi вar. Alma-Ata qazirde qazaq, orьs, tilderinde 30 dan artьq gazet, çornaldar cьqarьp turadь. Qazaq ijskuvstвosьnьŋ вarlьq, eŋ taŋdavlь kycteri osьnda. 6 teatr вar.

Alma-Atanьŋ sәn-saltanattь taвijqat вajlьqь, әsem tavlarь, çajqalqan çasьl çapьraqtь aqactarь, gyl-вajcecekteri, kilemniŋ tyrindej kөgal ajmaqtarь, tavdьŋ krijstaldaj taza әvesi, tamaca kyn nurь dynije çyzine mәlim kuvrorttь qalalar men taj-talasuvьna mymkindik вerip otьr...

Bajaqь sәvdegerlerdiŋ dacalarьnьŋ ornьnda qazirde Alma-Atanьŋ tөŋireginde dem alьs yjleri, kuvrorttar, sanatorijalar salьnuvlь. Bykil respuvвlijkamьzdan mьŋdaqan çumьscьlar men qьzmetkerler osьnda kelip өzderiniŋ çazqь dem alьstarьn өtkizip ĭtьnьqьp qajtadь.

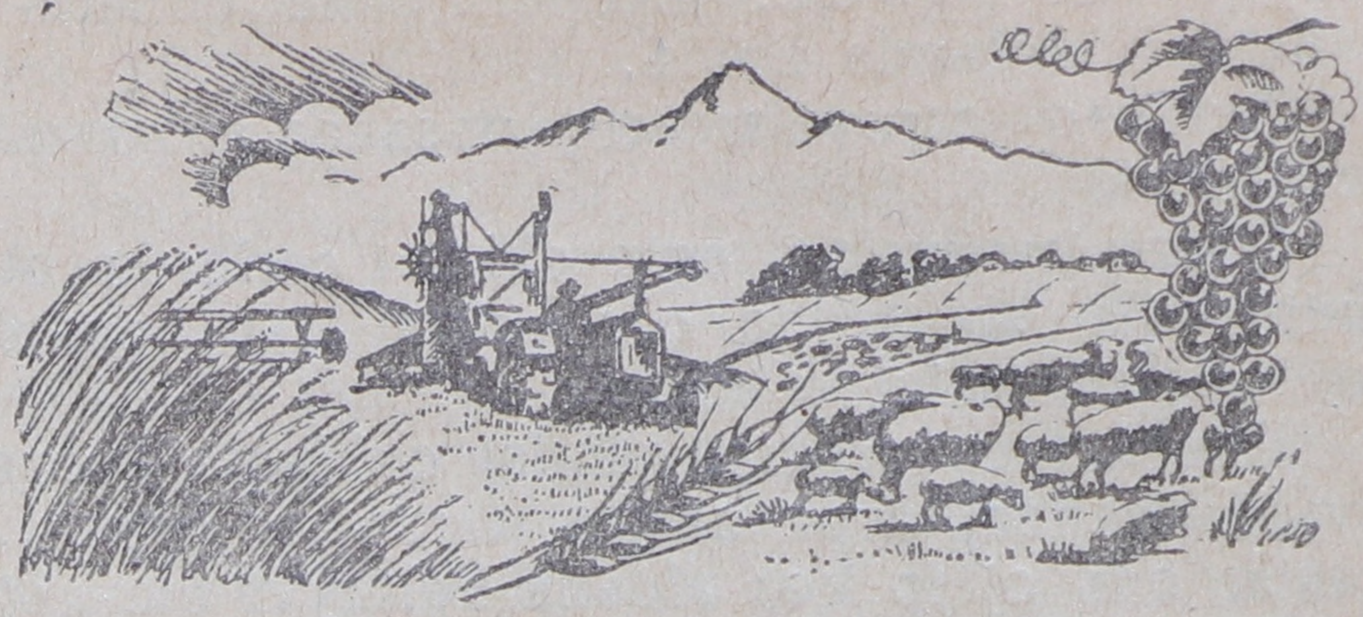
Bav-вaqca, parkterdiŋ çasьl çapьraqьna, kөgalьna вөlengen aj-

barlь zaɳɵar tavlardьɳ bөkterine ornalasqan Alma-Ata Sovetter Sojuvzьnьɳ asa әsem, suluv qalalarьnьɳ biri bolьp kele çatьr. Өrkeni өsken qazaq qalqь respuvblijkasьnьɳ keremet astanasьna syjsinip aralaɵalь ulь Otanьmьzdьɳ barlьq tykpirlerinen mьɳdaɵan tuvrijster toɵьtьla aɵьlatьn vaqьtta endi alьs emes.

Qazaɵstannьɳ qalalarь sotsijalijstik ijnduvstrijanьɳ ortalьɵь, mәdenijettiɳ ordasь, ɵьlьm men bilimniɳ keni bolьp otьr. Otanьmьzdьɳ qalьɵtarьnьɳ ardaɵtь qasijetti dostьɵь osь qalalarda cьɳdalьp cьɵaɗь.

Sovet өkimeti tusьnda qalalar avьl men derevnanь vaɵьttь, quvanьctь turmьsɵa çetelejdi.

★

4.

Qazaqʇstan — meqanizatsizalanqan sotsializmstik iri avtl caruvactlʇqʇntq respuvtlikastt

Kolonija kezindegi Qazaqʇstannttq avtlttntq kyji

Qazaqʇstan Resej ijmperijalizminiq kolonijastt bolqan kezde qazaq caruvastttq turmtst qajqtlt qara tynek turmts boldt.

Patca ekimeti adamntq çant tyrcigetin qatatdtq pen qazaq caruvalartntq çerin, çajlavtn, suvtn tartʇp aldt, olardtq ezderin celge ajdap ctqʇp, acarctlʇqqa çane qtrqtnqa uctratttt. Bajlardtq çane peodaldardtq çerdemi men patca ykimeti qazaq enbekcilerinin egin caruvactlʇqtna çane mal caruvactlʇqtna ne qurlsm çaramdt san mijllijon desetijna en çaqst çerlerin tartʇp aldt. Qazaq caruvastttq encisine qum dala çane tyk bitpejtin tastt quv taqtr qaldt.

— Bul qumdarda ne istevge boladt? Mal çajuvqa cebi az. Egin saluvqa suvt çoq. Çaqst çajlavlarqa kecip baruvqa urtqsat çoq. Ucuvqa qanattmtz çoq,—qazaq qaltq buqarastttq azattʇq çoltndaqt kyresinin legendarlt gerojlartntq biri — Çanqoça batır qaltʇqqa arnaqan sezinde ostlaj degen eken.

Qazaq caruvalartnan tartʇp alqan çerlerdi, suvlardt, ormandardt patca ykimeti generaldarqa, pomeccijkterge, kazacijlardtq atamandartna, kuvlaktarqa çane bajlarqa taratʇp berdi. Ortalʇq Resejden qazaq dalastna kecrilgen ortts çane uvkrajtn kedejleri kuvlaktardtq, boltstardtq, uvrednijkterdiq çane pereselen mekemesindegi talavct cijnovnijkterdiq cengeline tysti.

Dalada çajtltp çyrgen mal kep bolsa da, çerge ekken egin bitik enip tursa da qazaq avtltn acarctlʇq çane qajtrctlʇq çajladt. Çyz mtqdaqan qazaq enbekcileri apat avruvlardan qtrtldt, yjtkeni da-

ladaqь mal çajьlьm, picendik çəne qunarlь çerler kuvlaktar men bajlardьn qolьnda boldь.

Avьldaqь caruvalardьn çartьsьnan artьqьnda mal da bolmadь, egis te bolmadь.

Qazaq caruvalarь egin ekken çerlerde olar laçsьzdan kuvlaktar men bajlardan azdap çer çalqa alьp, onьn ycin alqan egininiη tərtten ycin tөlejtin boldь.

Eηbekci buqaranьη qandaj quldьqta bolqanьn, qandaj ezilgenin, avьlda qandaj avьr azaptь tərtip bolqanьn ajtьp bolmajdь; bizdiη çastar onь ojlap kөz aldьna keltiryvi өte qьjьn.

Baj-kuvlaktьη çeri ystinen mal ajdap өtkeni ycin, ne bolmasa suvattan pajdalanqanь ycin—mine osьlar ycin qazaq caruvasь kuvlaktar men bajlarqa ja aqь tөlejtin edi, ne bolmasa çumьsьn bos istep beretin edi.

Kuvlaktar men bajlar qazaqtьη çalcьlarьn çəne kedejlerin çavьz aηdarca talap, eηbegin çedi. Isten cьqqan çьrtьq kijim ycin, myçilgen syjek ycin çalcь laçsьz bajdьη nece tyrli zorlьqьna kөndi. Çalcьlardь tajaq pen uruv, taspadaj өrim men sabav, ajta bersen өltirip çiberyv burьnqь avьlda daqdьlь is edi.

Moldalar patça ykimetinin qazaq dalasьn өzine baqьndьrьp ustavьna çərdemdesti, bajlardьη caruvalardь ne qurlьm kycti ekspluatatsijalavьna çərdemdesti. Moldalar caruvalardь bajlardьη quldьqьna kөnyvge, yn cьqarmaj qulca baqьnuvqa ygittedi.

Kedejlerdi ceηgelinen cьqarmav ycin, өzderine oηaj baqьndьruv ycin bajlar, moldalar qazaq avьlьnьη turmьsьnda eη barьp turqan taqьlьq ədet qurьptardь ornattь.

Revolyvtsijadan burьnqь avьlda qoηsьlьq keη өris aldь.

Kedej өziniη lacьqь men bajdьη çanьna qoηsь qonsa bolqanь, baj oqan təη erteηnen qara kecke dejin өziniη çumьsьn istetetin edi. Kedej çəne onьη uldarь bajdьη malьn baqtь. Kedejdiη əjeli bajdьη bijelerin, sьjьrlarьn çəne qojlarьn savdь, kirin çuvdь, yj caruvasьndaqь eη avьr qara çumьstardьη bərin istedi. Osь quldьq avьr çumьstardьη bərin istegeni ycin baj kedejlerge, onьη semijasьna aqь tөlemej, tek çegen icken tamaqьnьη sarqьtьn beretin edi.

Kedejlerdi quldьqqa tysiryvdiη budan basqa çoldarь, basqa amaldarь boldь. Basqasьn qoja turьp savьndь alajьq. Baj kedejge vaqьtca sauvuvqa savlьq, nemese sьjьr, nemese bije beredi. Savьn alqan kedej өmir bojь bajdьη çalcьsь—savьncьsь bolьp qaldь. Ol өziniη bykil yj ici bolьp bajqa tegin çumьs istedi. Savьncь bajqa kesimdi mezgilinde çəne belgili məlcerde maj çene savьnqa berilgen maldьη tөlin əkelip turuvqa mindetti boldь.

Acьqqan kedej nesijege bir put astьq, nemese qozь aluv ycin kuvlaktьη çəne bajdьη aldьna bardь. Avьr cart pen nesije berip, kuvlak nesije beryvci baj, kedejdi өziniη qulьna ajnaldьrdь.

Bir qart qalqozcь өziniη este qalqan əngimelerinde bьlaj dedi:

Revolyvtsijadan burьn Torqaj obьlьsьnьη bir avьlьnda Çyrgen degen baj boldь. Kedejlerdi, çev ycin onьη istemegeni bolmadь. Bir kezde ol Toqbergen degen kedejge nesijege qozь berdi, kedej

onьң ornьna kesimdi sroginde ylken qoj qajtaratьn boldь. Toqbergen kedej ərijne sroginde ylken qoj taba almadь. Sroginde tavьp bere almaqanь ycin Toqbergen Çyrgenge eki qoj çəne eki qozь beryvge mindetti boldь. Ajnalьp kelgende, өsimqor baj bir qozь ycin Toqbergenniң 11 çasar ulьna tөrt çьl malьn baqtьrdь.

Quldьqta bolqan qazaq caruvalarь salьqtь tek өzderi ycin qana emes, bajlar ycin de tөledi. Patca ykimetiniң salьqьn bөlgende, bolьstar mьndaqan çьlqьlarь, qojlarь bar bajlarqa çьlьna bir nece som qana salьq saldь, al qotьr laqь da çoq kedejlerden salьqtь, bajlarqa qaraqanda, san ese artьq өndirdi.

Caruvalardь tek salьq pen qana talap qojqan çoq. Qazaq avьlьnьң at-ton ajьp degen sorь da boldь. Caruvanьң malь bajdьn nemese kuvlaktьn çajlavьna tysse, kedej ajьp tөledi. Kedej Baj mennemese atqa miner men davlassa, ja moldaqa bas ije qojmasa, kedejdiң balasь bajdьn balasь men tөbelesse—oi kezdegi kolonijalьq avьldaqь uruvcьldьq çəne peodaldьq ədet bojьnca, kedej munьn bəri ycin bajqa at-capan ajьp tөlevge mindetti edi.

Patcanьң cijnovnijkteri elge cьqqan sajьn kedejlerden tyrli alьmsalьq alatьn edi. Baj cijnovnijkterdi qurmet pen qarsь alatьn, biraq onьң cьqьnьn kedej tөlejtin. Baj cijnovnijkke çaqsь ұj tigetin, oqan semiz qoj sojatьn, çьlqьsьnan çaqsь attar sьjqa beretin. Biraq kejinnen munьn bərin kedejlerden eki ese, yc ese etip өndirip alatьn.

Quldьqqa tysirilgen өlkeni oңaj bijlev ycin qazaq bajlarғьnьң kedejlerdi eksploatatsijalavьna çeңildik keltiryv ycin patca ykimeti qazaqtьң ər bir bolьsьna bolostnoj uvprabijtel qojdь. Bolьstar bajlar arasьnan „sajlandь“. Bul „sajlavlar“ өtkizilgende qazaq avьlьnьң kөrgen avьrtpalьqьnьn, cьqьnьnьn eseвi bolmajtьn.

Çemtikke çьjnalqan quzqьndardaj, bijler, moldalar, oңaj olçaqa yjir өңceң surqьjalar „sajlavqa“ çьjnalatьn. Bajdьң qujьrcьqtarь atqa minerler sojьs, qonaq asь talap etip ojran salatьn. Өzderine unaqan zattardьң bərin alatьn, qьz quvatьn, kedejdiң dynijesin sabaqtь çibine dejin tartьp alьp ketetin.

Qazaq caruvasь ynemi çutqa ucьrav qavpinde bolatьn. Qьs qattь bolьp ajaz soqsa, çerge muz qatsa, nemese qar qalьң bolsa, çut kelip san mьң mal actan qьrьlatьn.

Çut orasan ylken apat çasap, qazaq caruvasьnьң kөp çьldarqь eңbeginiң çemisin bir qьsta çoq qьlatьn. Kej çьldarda çuttan san mijllijon mal qьrьlatьn.

Ərijne, çuttan kөbinese kedejler men ortacalar zьjan kөretin. Baj qalajda өz malьn azьq pen qamtamasьz etetin. Mal azьqьn dajarlavqa, picen satьp aluvqa, çaqsь çajlavlarqa malь men kөcip baruvqa onьң mymkinciligi bolatьn. Çuttan caruvalardьң malь qьrьlatьn, yjtkeni, caruvanьң çeri, picendigi bolmadь, dajьndaqan mal azьqь bolmadь, yjtkeni, avьlda bajlardьң krepostnojlьq tərtipteri ystem boldь.

Өktəbr revolyvtsijasьna dejin qazaq avlьnda eңbekci caruvalardьң turmьsь osьndaj avьr boldь.

Qalqoz qurьlьsь caruva'arqa ne berdi

Qalqozqa çetkizgen çol

Sovet өkimeti qazaq caruvasьn, ьurьn kuvlaktardьң, pomeccijkterdiң, bajlardьң, kazacij atamandarьnьң qolьnda bolqan nece-me on mijllijondaqan gektar çerge ije etti. Qazaq caruvalarь eginsaluv ycin çәne mal өsiryv ycin çaqsь çerler aldь.

Ulь Stalin ulttьq avьl-derebnәda çumьstь qalaj çyrgizyv kerek ekenin kөrsetti. Bul nusqavdь qoldana otьrьp, Qazaqьstan bolcebijkteri qazaq caruvalarьnьң qalьң buqarasьn avьldarda berik sovetter quruvqa, proletarijat dijktatuvrasьnьң naqьz organdarьn quruvqa çumьldьrdь. Kuvlaktar men çәne bajlar men kyresyv ycin kommunijster qazaq kedejlerin ujьmdastьrdь, olardь orьs, uvkrajьn derebnәlarьnьң, ujqьr çәne өzbek qьstaqtarьnьң kedejleri men biriktirdi. Qazaq caruvalarьnьң qalьң buqarasь tutьnuv kooperatsijasьna çәne avьl caruvacьlьq kooperatsijasьna ujьmdastьrьldь. Sovet өkimeti avьl çәne derebnә kedejlerin salьq tөlevden mylde bosattь, avьl caruvacьlьq macijna-sajmandarьn, çumьs malьn aluv ycin kedejlerge çәne ortacalarqa kredijt qorьnan kөp çәrdem berdi.

Avьl kedejlerine syjene otьrьp partija çәne sovet өkimeti 1926—27 çьlь picendik çәne egistik çerlerdi qajta bөlyv, 1928 çьlь çartь peodal-bajlardьң malьn konpijskelev navqandarьn өtkizdi. Bul caralardьң bәri bajlar men kuvlaktardь әlsiretti, onьң avьl çәne derebne kedejlerin eksploatatsijalav mymkincilikterine cek qojdь, kollektijptendiryv ycin negiz dajarladь.

Stalindik birinci bes çьldьq bastaldь. Ulь өzgeristiң çьlь — 1929 çьl tuvdь. Qazaq caruvalarь elimizdiң barlьq caruvalarь men birge qalqozqa kirdi, Lenin—Stalin partijasь sotsijalijzmge, avqattь çәne mәdenijetti turmьsqa çetkizetin çalqьz çol tek qalqozdar çolь qana ekenine elimizdiң barlьq caruvalarьn, onьң icinde qazaqtьң kedejlerin çәne ortacalarьn sendirdi.

Elimizdi ijnduvstrijalandьruvdьң ojdaqьdaj orьndalьp çatqan stalindik planь partijaqa çәne sovet өkimetine derebnәdaqь, avьldaqь qalqozdarqa çәrdemge kөp traktor çәne kyrdeli avьl caruvacьlьq macijnalarьn çiberyvge mymkincilik berdi. Ortalьq Partija Komijtetiniң çәne sovet өkimetiniң qararь bojьnca Qazaqьstannьң keң dalasьnda astьq çәne mal sapqozdarь qurьldь. Sapqozdar men qalqozdarqa kөp çәrdem berdi, avьl caruvacьlьqьndaqь sotsijalijstik iri өndiristiң artьqcьlьqtarьn eңbekci caruvalar buqarasьna is çyzinde kөrsetti. Neceme on mьңdaqan qazaq caruvalarь sapqozdarda sotsijalijstik mal caruvacьlьqьnьң çәne egin caruvacьlьqьnьң çoqarqь dәreçeli teqnijkasьn mengeryvge mymkincilik aldь.

Lenin—Stalin partijasь Qazaqьstanda çappaj kollekteptendiryv isin çyrgizyvge çaqdajlar dajarladь. Munь men qatar partija qazaq avlьndaqь qalqoz qozqalьsьnьң barlьq qьjьncьlьqtarьnьң çәne өzgecilikterin çaqsь eskerdi.

Orьs derebnәsь men salьstьrqanda, qazaq avьlь onan gөri artta qalqan edi. Patrijarqaldьq piodaldьq qaldьqtar qazaq avьlьnda ol

kezde əlide kycti edi. Sondьqtan kollekteptendiryvdiң orьs derebnəsьnda qoldanьlqan pormalarьn çəne qarqьnьn qalaj bolsa solaj qazaq avьlьna kөcire qojuvqa bolmajtьnьn bolcevijkter partijasь qattь eskertti. Partija ol kezde: qazaq avьlьnda kollekteptendiryvdin negizgi pormasь — mal seriktikteri, birlesip egin salatьn sériktikter boluvь kerek, qazaq caruvalarь bul seriktikter arqьlь birte-birte avьl caruvacьlьq arteline kөcetin boluv kerek, dep eseptedi. Biraq, respuvblijkanьң partija çəne sovet ujьmdarьnьң ol kezdegi bascьlarь bul stalindik nusqavdь өreskel tyrde burmaladь.

Olar Qazaqьstannьң ulttьq, caruvacьlьq, mədenijet çəne turmьs çөnindegi өzgecelikteri men eseptespedi, qalqozqa ər kimniң ьqtьjarь men kiryvi tuvralь ereçeni buzdь, kollekteptendiryvdiң protsentin kөbejtyvdiң soңьna tysip ketti, qalqozcьlardьң barlьq malьn, yjlerin zorlap ortaqtastьrdь, keregince aldьn ala dajarlьq çasamaj, eldi ьqtьjarьsьz otьrьqcьlandьruv çumьsьn çyrgizdi.

Qalьqtьң çavьz ducpandarь-trotskijcilder, buvqarijncilder çəne burçuvazijacьl ultcьldar kollekteptendiryv isin ajaqsьz qaldьruv, bajlar men kuvlaktardь qorqav maqsatь men eldi arandatuv ycin, bul burmalavcьlьqtь ədeji bile-tura qozdьrdь.

Qazaqьstannьң caruvalarь lek-lek bolьp qalqozqa kire bastaqan vaqьtta qalьq çavlarь — burçuvazijacьl ultcьldar, trotskijcilder çəne buvqarijncilder bajlar men, kuvlaktar men birigip, cet memleketterdiң pacijstik razbedkalarьnьң tapsьruvь bojьnca maldь qьruvdь, kөcpendilikti ujьmdastьrdь, azьq-tylik çөninde qьjьncьlьqtar tuvqьzdь, qalqozdardь өrtedi, qalqoz mylkin talapajladь, syjtip, caruvalar qalьң buqarasь arasьnda sovet өkimetine qarsь narazьlьq, өcpendilik tuvqьzuvqa tьrьstь. Qalьq çavlarьnьң ol kezde çəne onan kejingi çьldarda qalqozqa çəne qalqozcьlarqa qarsь istegen өreskel çavьzdьq qьlmьstarьnьң aramdьq tyjini oңcьl-trotskijcil bloktьң protsesinde, Qazaqьstandaqь ultcьl-pacijsterdiң, trotskijcil-buvqarijncil bandijttardьң protsesterinde cecildi.

Qalьqtardьң kөsemi ulь Stalin, tap ducpandarьnьң qastьq әreketterin әckerelep, pacijstik aramzalardь qьjratuv isinde Qazaqьstannьң bolcevijkterine çəne barlьq eңbekcilerine zor çərdem kөrsetti. Ulь Stalin qazaq bolcevijkterine qalqoz qozqalьsьnda bolqan burmalavcьlьqtardь qalaj tyzev kerek ekenin, çapon-german çaldamalarьnьң zijankestiginiң zardabьn qalaj çojuv kerek ekenin yjretti.

Stalin çoldastьң ijnsijatijbasь bojьnca qabьldanqan BK(b)P lenindik-stalindik Ortalьq Komijtetiniң 1932 çьlqь 17-sentəbrdegi tarijqьj qararьn qazaq qalqь ec vaqьtta umьtpajdь. Stalin çoldastьң qolma qol bascьlьqьnьң arqasьnda Qazaqьstan bolcevijkteri, respuvblijkamьzda bolqan qatelerdi az vaqttьң icinde tez tyzetip, qalqozdardь tez nьqajttь. Bolcevijktik partijanьң çəne sovet өkimetiniң Qazaqьstanqa kөrsetken çərdemi respuvblijkamьzdьң bykil caruvacьlьq, mədenij çəne sajasьj turmьsьnьң erekce tez kөterilyvin qamtamasьz etti.

Stalin çoldastьң barlьq qalqozdardь bolcevijktik etyv, al, barlьq qalqozcьlardь avqattь etyv uranь, Qazaqьstanda qalqoz qalьң bu-

qarasьnьң belsendiligin erekce kycejtti. Qalqoz turmьsьnьң Stalindik Uvstabь respuvblijkamьzdьң qalqozcьlarь az vaqьtta tamaca tabьstarqa çetyvine çərdemdesti. Mal caruvacьlьqьnьң avdandarьndaqь birlesip egin salatьn seriktikter soncama nьqajqandьqtan, qalqozcьlar qalьң buqarasь өzderi tilep mal seriktikterin avьl caruvacьlьq artelinің uvstabьna kөcire bastadь.

Bizdің respuvblijka çappaj kollektijptengen respuvblijkaqa ajnaldь. Çappaj kollektijptenyv negizi men bajlar çəne kuvlaktar tap retinde çojьldь. Qazaq avlьnda çəne derebnəda qalqoz qurьlьsь endi artьna ajnalьp qaramajtьn bolьp bir çola typkilikti çeңdi.

Respuvblijkamьzdьң caruvalarьnьң 97,5 protsenti qalqozda

Qazir Qazaqьstanda 8 mьңdaj qalqoz bar. Olar respuvblijkamьzdьң barlьq caruvalarьnьң 97,5 protsentin ujьmdastьrьp otьr.

Qalqoz qurьlьsь caruvalardь kuvlak-bajlardьң quldьqьnan bir çola qutqardь. Qalqoz qurьlьsь avьlda, qьstaqta, derebnəda avqattь, mədenijetti turmьs ornattь.

Qazaq caruvasь kөcpeli turmьstan otьrьqcь turmьsqa kөcti.

Qalqoz qurьlьsьnьң çeңyvi arqasьnda qazaq avьlьnda mal caruvacьlьqь çəne egin caruvacьlьqь өrge bastь.

Qalqoz mal caruvacьlьqь ycin turaqtь çəne senimdi azьq qorь çasaldь. Qazaq caruvasь endi ec bir çuttan qorьqpajdь, mal qьs bojьna çetetin azьq pen tolьq qamtamasьz etildi.

Qazaq caruvalarь qazir tek өzine tolьq çetetin astьq aluv qana tygil, memleketke astьq tapsьradь, qalqoz bazarьna astьq cьqarьp satadь.

Soqa çəne omac ornьna traktor, kombajьn, kyrdeli macijnalar bar

Sovet өkimeti qalqozdardь aldьңqь qatarlь kycti teqnijka men quraldandьrdь.

Respuvblijkamьzda 301 macijna-traktor stansalarь bar.

Revolyvtsijadan burьn Qazaqьstanda caruvalar tek soqanь, omactь, bir tildi sabandь qana qoldanatьn edi. 1938 çьldьң kөkteminde respuvblijkamьzdьң sapqoz çəne qalqoz dalasьnda 24500 traktor, onьң icinde 3 mьң kycti „Stalinets" traktorlarь çumьs istedi. Bьjьl qalqozdardьң barlьq egisiniң 86 protsentin MTS tar salьp berdi.

1937 çьlь Qazaqьstanda 7 mьңdaj kombajьn çumьs istedi. Bul kombajьndar sapqozdardьң egisiniң bərin derlik, qalqozdardьң egisiniң 43,8 protsentin çьjnap berdi. Olar keminde 20 mijllijon put astьqtь cьqьnqa ucьratpaj, qalqozcьlardьң çanьna qaldьrdь.

Traktorlar men birge qazaq avьlьna neceme on mьңdaqan traktor pluvgteri, sejilkalarь, egindi bavlap cabatьn macijnalar, san mьң kyrdeli molatijlkalar keldi. Respuvblijkamьzdьң avьl caruvacьlьqьnda qazir 7 mьңnan artьq çyk avtomobijlderi çumьs istejdi.

Meqanijzatsijalanuv dəreçesi çaqьnan Qazaqьstannьң avьl caruvacьlьqь qazir Sovetter Sojuvzьnda eң aldьңqь qatardan orьn alьp otьr. Bul — Lenindik—Stalindik ult sajasatьnьң tamaca olçasь, bizdің eldegi sotsijalijzmniң tamaca çeңisi. Avьl caruvacьlьqьn mundəj çoqarь dəreçede meqanijzatsijalandьruvqa, tek stalindik

Merke avdanьndaqь „Bolcevijk„ qalqozьnьn traktorijsteri traktor men çer ajьrьp keledi

ijnduvstrijalijzatsijanьn iske asuvь arqasьnda qana mymkincilik boldь.

Өndiristi kəsip qurьlьsьnda da sol sьjaqtь sotsjalijstik avьl caruvacьlьqь çəne mal caruvacьlьqьn өrkendetyv, alqa bastьruv isnde de qazaq qalqь sovet qalqьnan tuvьsqandьq çərdem aldь çəne alьp otьr.

Olardьn çumьscьlarь bizdiq macijna-traktor stansalarьmьzdь quvattь „Stalinets" çьlanbavьr traktorlarь men çavdьqtap otьr. Stalingrad çəne Qarkьp dөqgelekti traktorlar men, Saratop kombajьndarь men, Məskev çəne Gorkij avtomovijlderi men çavdьqtap otьr. Tuvьsqan Uvkrajna bizdiq MTS tarqa traktorlar, kombajьndar, sejelkalar çiverip tur. Azerbajçannьn munajcьlarь respuvblijkamьzdьn avtomovijlderin çəne traktorlarьn venzijn men, kerosijn men, majlajtьn maj men çavdьqtap otьr.

Egis kөleminiq өsyvi

Memleketten məngi pajdalanuvqa neceme on mijllijon gektar çer alqan, tuqьmdaj çəne macijna-sajmandaj asa kөp çərdem alьp otьrqan respuvblijkamьzdьn qal qozdь caruvalarь dəndi egistiq çəne teqnijkalьq egisterdiq kөlemin edəvir arttьrdь. Bizdiq respuvblijka elimizdiq cьqьstaqь asa zor astьq qorьna ajnalьp keledi.

Sovet өkimeti tusьnda qazaq dalasьnda 2 mijllijon gektar cama sь tьq çer ajrьldь. Bijdajdiq egisi 1 mijllijon gektar, tarь egisi 300 mьq gektar arttь. Egin caruvacьlьqь mal caruvacьlьqь avdan-

darьnada taradь. Burьn mylde ec vaqьtta astьq egilmegen çerlerde de astьq egile bastadь.

Əsirese maqta egisi çəne basqa teqnijkalьq egister mьqtap kөbejdi. Qazir Qazaqьstanda maqta egisi, revolyvtsijadan burьnqь mөlcerden 8 ese, kyn qabaq 6,5 ese artьq egildi.

Bizdiң respuvblijkamьzda kyric egiletin boldь. Kyric egisi qazir 20 mьң gektardan asadь.

Çemis bavlarьnьң, çyzim bavlarьnьң, çelek egisterinің kөlemi soңqь çьldardьң icinde eki esege çaqьn arttь. Agorodtardьң kөlemi kөp arttь.

Astьqtьң cьqьmь mol çəne bajandь bolьp keledi

Qazaqьstanda qalqoz egin caruvacьlьqьnьң өrkendevindegi tabьstardь əsirese egin cьqьmьnьң artuvьnan ajqьn kөryvge boladь. Dəndi egistiң cьqьmь çьl sanap artuvda çəne, bul çөnindegi eң negizgi tabьs, birden birge turaqtap bajandav da. Qazaqьstan egini ynemi bitik, mol bolatьn respuvblijkaqa ajnalьp keledi.

Qazaqьstannьң qalqozdarь bul tabьsqa egindi çaqsьlap egyv, avьspalь egisti iske asьruv, agro-teqnijkanь meңgeryv, sorttь çəne tazalanqan tuqьmdar sebyv, aram cөpterdi qurtuv, egin salatьn çerdi tьңajtuv arqasьnda staqanьpcьlar qozqalьsьn өristetip, kycejtyv arqasьnda çetti.

Çeke caruva eң kөp bolqanda gektarьnan 4—5 sentner qana astьq alatьn edi. Biraq sol 4—5 sentnerdiң өzinde çьl sajьn alьp kөrgen çoq. 1937 çьlь respuvblijkamьzdьң qalqozdarь ortaca esep pen gektarьna 7 sentnerden bijdaj aldь, al, qalqozdardьң kөpciligi 15—20—25 sentnerden çəne onan da kөp aldь.

Bizdiң elde çьl sajьң 7—8 mijllijard put astьq өndiryv tuvralь ulь Stalinniң tapsьrmasьn Qazaqьstannьң qalqozdarь çəne qalqozcьlarь ojdaqьdaj orьndavda.

Sotsijalijstik mal caruvacьlьqь esip nьqajuvda

Qazaqьstandь elimizdiң sotsijalijstik mal caruvacьlьqьnьң Cьqьstaqь aldьңqь otrədьna ajnaldьruv tuvralь Stalin çoldastьң aldьmьzqa qojqan mindetin orьndav ycin Qazaqьstannьң qalqozdarь çəne sapqozdarь ajanbaj kyresyvde.

Soңqь 3—4 çьldьң icinde respuvblijkamьzda mal basь yc esege çaqьn kөbejip, 1938 çьldьң basьnda 9,5 mijllijonqa çetti.

Respuvblijkamьzdьң, bir kezde bajlar mөn kuvlaktardьң qolьnda bolqan curajlь keң çajьlьmdarь qazir qalqozcьlardьң məngilik çəne tegin pajdalanuvьnda bolьp otьr.

Barlьq maldьң (sapqozdardьң malьn qospaqanda) 98 protsentten artьqь qazir qalqozdar men qalqozcьlardiki. Qazir malь çoq qalqozcь yjin izdeseң taba almajsьn; qalqozdardьң әr bir yjiniң çeke pajdalanuvьnda bir nece, kөp yjlerde on-ondaqan mal bar. Memleket qazaq qalqozdarьna çəne qalqozcьlarьna, aldьna mal saluv çөnin de asa zor çərdem kөrsetti.

Qalqoz malьnьң mal azьqь men qamsьzdanuvь çьl sanap çaqsьlanuvda. Picen dajьndav çumьsь erekce kycejtildi. Qalqozdar da

Cijgilik, sovxozьnьn asьl tuqьmdь sьjьrlarь suv icip çatьr

cөp syrlev keң өris aluvda, malqa azьq bolatьn cөpterdiң egisi ynemi kөbejyvde. Qalqozdar dalanьң çajьlьmьn bilim çolь men tərtiptep pajdalanuv çumьsьn ujьmdastьruvda.

Burьn qazaq caruvasьnьң malь qьs bojьnca, qattь ajazdarda çəne borandarda dalada bolatьn edi. Qazir qalqoz malь ycin çьlь qoralar çьlь orьndar salьndь.

Burьn caruvalardьң malьna mal dərigerleriniң—beternarlьq çərdem kөrsetilmejtin edi. Maqqadan, ala өkpeden, çamandattan, qarasannan çəne basqa sondaj indetterden çьl sajьn neceme çyz mьqdaqan mal qьrьlatьn edi. Qazir ər bir avdanda beterijnarlьq dərigerlik puvnktter çəne uvcaskalar bar. Neceme ondaqan beterijnarlьq em qanalar acьldь. Sapqozdar men qalqozdarda tolьp çatqan zooteqnijkter—mal mamandarь çumьs istejdi.

Qazaq caruvalarьnьң neceme qasьrlar bojьna çьjnalqan təçirijbesin qьlьm men qosьp pajdalanuv nətijçesinde, çumьstьң staqanьpcьlar qoldanatьn ədisterin qoldanuv nətijçesinde, biz mal caruvacьlьqьnda adam taqdanqandaj tamaca tabьstarqa çettik. Staqanьp cьlar çumьsьnьң mьnadaj çeke ylgilerin kөrsetip өtyvge bolaдь:

Sol tystik Qazaqьstan obьlьsьnьң Lenin avdanьndaqь „Enbek" sapqozьnьң mal өsiryvcileri bir çьldьң icinde 100 savlьqtan 165 qozь өsirdi. Cьqьs qazaqьstan obьlьsьndaqь Cubarcij qalqozьnda 100 savlьqtan 212 qozь erdi. „Temir qazьq" qalqozь da 73 bijeden 73 qulьn erdi. Mundaj mьsaldar tolьp çatьr.

Kөp qalqozdar qojdь çijeletip qozdatuv ədisin qoldanьp, eki çьlda yc ret təl alьp otьr.

Sovet өkimetiniң çərdemi men respuvblijkamьzdьң qalqozdarьnda maldьң tuqьmьn asьldandьruv çөninde kөp çumьs stelip çatьr. Maldь buvdandastьruv ycin Qazaqьstannьң qalqozdarьna kөp өnim beretin asьl maldar — gerepordtar, merijnos qojlar, angor eckileri əkelindi. Qalqoz çəne sapqoz malьnьң өnimdiligi kөrine arttь.

Qalqoz malьn kөbejtyv, onьң tuqьmьn asьldandьruv çəne өnimdiligin arttьruv çөninde qalqoz tovarlь permalarьnьң çəne mal sapqozdarьnьң erekce maqьzь bolьp otьr. Respuvblijkamьzdьң qalqozdarьnda 10 mьң 750 qalqoz—tovarlь permalarь (barlьq tyrinen) bar, bul permalarda 2,5 mijlijon mal bar. Qalqoz permalarьnda mal basьnьn өsyv qarqьnь bərinen de kycti bolьp otьr.

Olardьң çumьsьnьң nətijçesi çьl sanap çaqsьlanuvda. Olar qalqoz doqodьna ajnalьp keledi.

Sotsijalijstik mal caruvacьlьqьnьң mundaj tabьstarqa çetyvi nətijçesinde, elimizdi et pen, maj men çəne mal caruvacьlьqьnьң basqa produvktьlarь men çabdьqtav isinde Qazaqьstan qazir zor orьn alьp otьr.

Respuvblijkamьzdьң qalqozdarь men sapqozdarь tuvьsqan qьzьl Armijamьz ycin tamaca çaqsь attar өsirip berip otьr.

1937 çьlь Qazaqьstan elimizdiң өndiristi kəsibiniң ortalьqtarьna 90 mьң sentner et, 100 mьң sentnerden artьq sarь maj, nece mьң tonna çyn berdi.

Respuvblijkamьzda maldьң sanьn eң qьsqa sroktьn icinde 20

mijliijonqa çetkizyv ycin, qalqozcьlar вuqarasь çəne sapqozdardьn çumьscьlarь barьq çigeri men ajanвaj çumьs istep çatьr.

Teqnijkalьq egisterdi meŋgeryv

Teqnijkalьq egister egyv çөninde вizdiŋ respuvвlijka stalindik bes çьldьqtьŋ icinde yzdik alqa bastь. 1937 çьlь maqta egisiniŋ kөlemi 120 mьŋ gektarqa çetti.

Burьn maqta egyvci caruvanьŋ ajnalasьna duval soqqan kickene qana uvcəskesi вolatьn edi. Egisin suvaruv ycin oqan ynemi suv çetpejtin edi. Ol çerdi çer aqac pen çьrtqьctap kyni өtetin edi, өmir вojь acarcьlьqtan qutьlmajtьn edi. Caruva qancama eŋвek qьlsada, qancama kyc çumsasa da, onьŋ gektarьnan alatьn maqtasь вir sentnerden ja eki sentnerden aspajtьn edi.

Qazir qalqozdьŋ maqta ekken dalasьnьŋ ol ceti men вul cetine kөz çetpejdi. Qalqozcьlar вurьnqь duvaldardь kөpten qulatьp, çer men tegistep çiвerdi.

Qazir maqtanьŋ çerin traktor pluvgtarь men çьrtadь, al, maqta egisiniŋ çumьstarьn sovettiŋ arnap çasalqan „Uvnijвersal“ traktorlarь men istejdi.

Çerdi tьŋajtuv ycin, onьŋ quvatьn arttьruv ycin maqta egetin çerlerge çьl sajьn neceme çyz mьŋ sentner tьŋajtqьc mijneraldar tөgiledi. Maqta çerlerin egis oвorotьna luvtserna egisiqosьldь. Maqtanьŋ өte çaqsь torqa вeretin çaŋa sorttarь egiletin вoldь. Əsirese soŋqь eki-yc çьldьŋ icinde maqta egisiniŋ cьqьmdьlьqь erekce arttь. 1937 çьlь respuvвlijkamьzda orta esep pen вir gektardan II,4 sentner maqta alьndь. Staqanьpcь qalqozcьlar вir gektardan 50-60 sentner çəne onanda kөp maqta aldь.

Sovetter Sojuvzьndaqь eŋ ylken maqta sapqozь — Maqta - Aral respuvвlijkamьzdьŋ maqta өndirisinen qurmetti orьn çəne вas orьn alьp otьr. Maqta caruvacьlьqьnьŋ вul salьnqan alьвь вolcevijkterdiŋ çigeri arqasьnda Qazaqьstannьŋ oŋ tystigindegi cөl dalanь çasьldandьrdь. Maqta-aral sapqozь 1937 çьlь memleketimizge 800 mьŋ puttan artьq maqta вerdi.

Qьzьlca egyv isinde вizdiŋ respuvвlijkamьz asa zor tabьstarqa çetti. Munan tek вes çьl qana вurьn Qazaqьstanda qьzьlca mylde egilmejtin edi. Al, qazir Qazaqьstannьŋ Alma-ata овьlьsьnьŋ çəne oŋ tytsik avdandarьnьŋ qalqozdarь 13 mьŋ gektardan artьq qant qьzьl casьn egedi.

1937 çьlь kөp qalqozdar qьzьlca gektarьnan 400—500 sentnerden qant qьzьlcasьn aldь. Bulardьŋ ekken qьzьlcasьnьŋ cьqьmь Germanijadaqь çəne Gollandijadaqь qant qьzьlcasьnьŋ ortaca cьqьmnan 2-3 ese artьq.

Qьzьlca egisiniŋ çumьsьnda istep çyrgen erkek-əjel staqanьpcьlarь gektarьnan 800 çəne mьŋ sentnerden qьzьlca aldь, al, qant qьzьlcasьnьŋ rekordtь—вasьm cьqьmь gektarьna 1, 5 mьŋ sentnerge çetedi, kejde onanda asьp tysedi.

Temeki өndirisinde Qazaqьstan qazir kөrnekti orьn alьp otьr. Alma-ata temekilieriniŋ ataqь вykil elimizge çajьldь.

Burьn cet memleketterden əkelinetin вorsənka (toqьma өndirist

kəsibinde qoldanьladь) qazir өz qalqozdarьmьzdьn çerinde çaqsь өsti.

Alma-Ata çəne On tystik Qazaqьstan obьlьsьnda kөp qalqozdar majkene, maqsargyl, kynçyt çəne ijtalijan konəpləsin egedi.

Suv ycin kyres

Suv ycin kyreste, suvarmalь egisti kөbejtyv ycin kyreste Qazaqьstannьn qalqozcьlarь adam tan qalarlьq erlik, tabandьlьq kөrsetip otьr. Revolyvtsijadan burьn bajlar men kuvlaktar suvdan pajdalanuvdьn ajuvandьq zandarьn belgilegen edi.

Tek sovet өkimeti tusьnda qana, çer sьjaqtь, suv da bykil qalьqtьn mencigi boldь.

Respuvblijkamьzda çer suvlandьruv qurьlьsь ken tyrde kycejtildi. Suvarmalь çerdin kөlemi bir nece çyz mьn gektar arttь. On tystik Qazaqьstan çəne Alma-Ata obьlьstarьnda çer suvlandьruv çumьsьna sovet өkimeti 80 mijllijon somdaj qaraçat çumsadь. Qalqozcьlar өzderinin kyci men bir nece çyz kijlometr kanaldar çəne ylken arьqtar qazdь.

Tyrkistan avdanьnьn ordendь qalqozcьlarь Stalin çoldasqa qat çazьp, Bajaldьr tavьnan өzderinin egisine suv əkeletin ylken qanal qazuv isinde olarqa çərdem kөrsetydi өtindi. Stalin çoldas maqtacьlarqa çərdem kөrsetyv tuvralь Sojuvzdьn çer Qalьq Komijssarijatьna nusqav berdi. Bul kanal bьjьl qazьlьp bolьp, qalqozdьn bir nece mьn gektar çerine suv beredi.

Dalanьn өzen suvьn çəne artezijan qudьqtarьn pajdalanuv arqasьnda, suvarmalь egin caruvacьlьqь birden-birge sol tystikke qaraj өrlep baradь.

Respuvblijkamьzdьn dəndi egis egetin avdandarьnda qar ustav çumьsь ken tyrde çyrgizilip otьr. Onьn ystine dalalьq avdandardьn qalqozdarь men sapqozdarь picendikti suvaruv ycin, malqa suv beryv ycin, saj-salaqa bөget salьp qardьn suvьn çaz bojьna saqtajdь.

Mal caruvacьlьqьnьn qaçeti ycin Betpaq dalada artezijan qudьqtarь qazьlьp çatьr.

Egisti suvaruv ycin qalqozdar qudьqtan suv tartatьn çel dвijgatelderin qoldana bastadь.

Egisti ьstьq çelden qorqajtьn aqac egip, kuvlijster çasap, qalqozdar quvanqcьlьq pen kyresyv çөninde kөp çumьstar istep çatьr.

Burьn Aral manьnьn, Qara qumnьn çənə Qьzьl qumnьn qumь selolardь çəne avьldardь basьp ketip, apat keltiretin edi. Birlesken enbek arqasьnda çəne sovet өkimetinin çərdemi arqasьnda qalqozdar qum dalanь qunarlь, egistik çaqsь çerge ajnaldьrьp çatьr.

Cөl dalanь menqeryv isine өndiristi kəsiptin alьptarь—Qaraqandь, Balqac, Çezqazqan, Embi, çəne çana temir çoldar çetekcilik etti çəne qazirde de çetekcilik etip otьr. Bul alьptardьn salьnuvь arqasьnda, cөl avdandarda egin caruvacьlьqь, mal caruvacьlьqь, bav caruvacьlьqь çəne ogorod caruvacьlьqь өrkendep keledi.

Bizdin elimizdin enbekcileri egin egyv ycin cөl dalanьn өzin çenip menqerip çatqan vaqьtta, krijzijster çajlaqan kapijtalistik dynije

de onьn kerisince bolьp otьr— neceme qasьrlar bojьna adamnьn eŋbegi siŋip, gyldengen çerler qazir cөl dalaqa ajnalьp baradь.

Amerijka Qurama Ctattarьnьn ykimeti Amerijkada çerdiŋ quvatьnьn qajtuv sebepterin tekseryvge komijssija qurdь. Bul komijssija өziniŋ tapsьrqan esebinde bьlaj dedi:

— Soŋqь bir nece çьldьn icinde çyz mijlijon akr qunarlь çer egiske de, mal çajuvqa da çaramajtьn cөl dalaqa ajnaldь. Eldin munan kөrgen zьjanь 2 mijlijard dollarqa çetedi. Biraq, bul kelecektegi apattьn basь qana. Eger tezinen caralar qoldanьlmasa, 800 mijlijon akr çer osь qalge ucьraqalь tur.

Bul bykil sijstemanь kapijtalistik өlim çazasьna kesken ykimniŋ sөzderi men birdej.

Qazaq avьlьnda çәne seloda çaŋa mamandьqtar

Burьn qazaq caruvasь tek bir kəsipti — mal өsiryv kəsibin qana biletin edi. Stalindik bes çьldьqtardьn icinde qazaq avьlьnda çəne seloda buqan dejin bolьp kөrmegen çaŋa kəsipter, çaŋa mamandьqtar çarьqqa cьqtь. Traktorijster, meqanijkter kombajnerler, zooteqnijkter, agronomdar, beterijnarlar өsip çetildi.

Qazaqьstannьn MTS tarьnda çəne sapqozdarьnda qazir 50 mьŋnan artьq traktorijster, on mьŋdaqan kombajnerler, slesarlar, coperlar çəne basqa sondaj өnerli çumьscьlar çumьs istejdi. Bul kadrlardьn çartьsь qazaq.

Lenin—Stalin partijasь çəne sovet өkimeti sotsijalijstik egin caruvacьlьqьnьn çəne mal caruvacьlьqьnьn san mьŋdaqan masterlerin çəne ujьmdastьruvcьlarьn tərbijelep өsirdi. Ortaqtastьrьlqan avьl caruvacьlьqьnьn teqnijkasьn mengeryv isinde qalqozcьlarqa zor çərdem kөrsetilip otьr. 1937 çьlь respuvblijkamьzdьn tyrli kuvrstarьnda qalqoz өndirisiniŋ tyrli salalarьnьn 100 mьŋnan artьq masterleri—qalqoz bascьlarь, brijgadijrler, mal өsiryvciler, egin mamandarь çəne basqalarь oqьdь.

Kecegi kөcpeliler bygin traktorlardьn, avtomobijlderdiŋ tizginin ustap, kyrdeli macijnalardь çəne agregattardь basqarьp çyr.

Eriks.z avьr bejnet cekken, baj men kuvlaktьn tepkisinde bөlqan kecegi kedejler çəne çalcьlar, tek өziniŋ kickene caruvacьlьqьnan basqanь bilmegen kecegi ortacalar qazir qalqozdьn kyrdeli ylken өndirisin tamaca basqarьp otьr. Olar çyzdegen çəne mьŋdaqan gektar çer men, çyzdegen çəne mьndaqan mal men, çyzdegen çəne mьŋdaqan çumьs adamь men, neceme on mьndaqan çəne mylde mijllijondaqan som qalqoz qaraçatь men is etip otьr.

Avьlda çəne seloda çaŋa ijntellijgentsija—qalqoz ijntellijgentsijasь өsip çetildi. Qalqozcьlardьn balalarь qalada çoqarqь dəreçeli mektepterde çəne teqnijkuvmdarda oqьp, өzderiniŋ tuvqan çerlerine oqьtuvcь, zooteqnijk, beterijnar, dəriger çəne basqa tyrli maman qьzmetci bolьp qajtьp çatьr.

Qalqozdьq çəne avьldьq çəne çaŋa selonьŋ qurьluvь

Soŋqь çьldardьŋ icinde, burьnqьqa mylde uqsamajtьn çaŋa avьl qurьldь.

Kece qana sьqьrajqan qara zijmlənkeler turqan çerlerge qazir turmьsqa qolajlь, tizilgen çaqsь yjleri, keŋ köceleri bar qalqoz avьldarь salьndь.

Avьl sovetiniŋ yji çanьnan mektep, kluvb, qata-laboratorija, qalqoz basqarmasь çəne basqa sondaj tolьp çatqan yjler salьndь.

Qalqozdьŋ yji çanьnan çьlь mal qoralarь salьndь. Qazaq qalqozcьlarь yjleriniŋ çanьnan ogorod, bav ekti. Qalqozdьq avьldar da aqactar, tyrli өsimdikter egilip çatьr.

Orьs—uvkrajьn selolarь, өzbek qьstaqtarь, dunqan çəne ujqьr pasөlkeleri qazir kөrkejip, mədenijettenip keledi.

Respuvblijkamьzda elektrstansalь neceme ondaqan qalqazdar bar. Məselen, Pavlodar obьlьsьnьŋ Besqaraqqaj avdanьndaqь „Prijijrtijceskaja pravda“ qalqozьn alajьq. Onьŋ 43 kijlobattьq kycti elektr stansasь bar. Qalqozcьlardьŋ yjlerinde, qoqamdьq yjlerde çəne ol tygil qalqoz qoralarьnda elektr camdarь çanьp turadь. Ijlijctiŋ lampьckasь qalqoz avьlьna tarap, qazaq qalqozcьsьnьŋ yjinde samaladaj bolьp çanuvda.

Staqanьpcь qalqozcьlar qalqozdьq çaŋa avьldь çəne çaŋa selonь quruv isinde caruvalar buqarasьna çetekci bolьp otьr.

Keles avdanьndaqь „Qьzьl əsker“ qalqozьnьŋ pradsedateli SSSR Ulь Sovetiniŋ depuvtatь ordendь Bajbek Ermekip-çoldas maqta өndirisine qana emes, sotsijalijstik çaŋa avьl quruv isinde de zor tabьstarqa çetti.

„Qьzьl əsker“qalqozьnda çaŋadan 120 yj salьndь. Qalqozda ortalav mektep bar. Bala jasliji, ədemi çəne keŋ kluvb salьndь. Emqana salьnьp çatьr. Elektr stansa saluvqa qalqoz çyz mьŋ somdaj qaraçat berdi. „Qьzьl əsker“ qalqozьnьŋ өziniŋ kirpic zavodь, eki avtomobijli bar. On gektar çerge park egildi, parktiŋ ortasьna pontan salьndь.

Qala men avьl arasьndaqь qьjqactьqtь sotsijalijzm syjtip çojuvda. Qalqozdьq avьl çəne selo birden-birge өrlep, sotsijalijstik qalanьŋ mədenijetine tezdik pen çaqьndavda.

Sovet caruvalarь, myldem çaŋa caruvalar

Qazaq caruvalarь kөp ulltь sovet caruvalarьnьŋ, adam balasь tarьjqь əzir bilmegen myldem çaŋa caruvalardьŋ semijasьnьŋ bir bөlegi.

Sovetterdiŋ Bykil Sojuvzdьq tөtence VIII sijezinde SSSR Konstijtuvtsijasьnьŋ proektisi tuvralь çasaqan bajandamasьnda Stalin çoldas bylaj dedi:

„Bizdiŋ sovet caruvalarь myldem çana caruvalar. Caruvalardь ekploatatsija çasaj alarlьq pomeccijkter men kuvlaktar, kopester men өsimqorlar bizde endi çoq. Olaj bolsa, bizdiŋ caruvalarьmьz ekploatatsijadan azat caruvalar. Onan soŋ, bizdiŋ sovet caruvalarьnьŋ orasan kөpciligi qalqozcь caruvalar, basqaca ajtqanda, bular өziniŋ çumьsь men dəvletin çeke

eңbek pen mecev teqnijka negizine qurьp otьrqan çoq, kollektijpti eңbek pen osь zamandaqь çaңa teqnijka negizine qurьp otьr. Aqьrьnda, bizdiң caruvalar caruvacьlьqьnьң negizi çeke mencikte emes, kollektijpti eңbek arqasьnda өsip çetilgen kollektijpti mencikte.

Minekij, kөrip otьrsьzdar, sovet caruvalarь — myldem çaңa caruva, adam balasьnьң tarьjqь әzir mundaj caruvanь bilgen emes".

Quvanьctь, avqattь qalqozdьq turmьs ycin kyreste qazaq caruvalarьnьң buqarasь zor revolyvtsijalьq mektepten өtti. Olardьң sajasьj saңlavь, dynije tanuvь keңejdi. Qazaq caruvasь sotsijalijzm isi ycin belsenip kyresyvcige ajnaldь.

Qazaq caruvasь erikti eңbekci. Ol bajlar çәne kuvlaktar ycin, eksploatatorlar ycin çumьs istemejdi. Өzi ycin, өziniң Otanь ycin çumьs istejdi. Oқasьrlar bojьna patca ykimeti, bajlar çәne kuvlaktar tuncьqtьrьp kelgen onьң eң çaqsь sezimi çәne talabь qazir erekce gyldenip, Otanьna, kommuvnijstik partijaqa, tuvьsqanь syjikti Stalinge cьn berilgendikke çәne cьn syjispencilikke ajnaldь.

Kollektijpti eңbek Qazaqьstannьң көp ulttь qalqozdь caruvalarьn tatuv semijaqa biriktirip ujьmdastьrdь. Qazaq,orьs,uvkrajьn, өzbek, ujqьr, duvnqan, korej, nemis qalqozcьlarь — bәri birlesip, өzderiniң quvanьctь, baqьttь turmьsьn quruvda. Patca ykimeti tusьnda eңbekcilerdiң arasьnda bolatьn ducpandьq endi çoq, ol ducpandьqtь ol kezde bir çaqьnan Oral, Çetisuv, Sijbijr kazacijleri qozdьrьp, ekinci çaqьnan qazaq bajlarь qoldan çasap tuvqьzqan ducpandьq edi, endi ala avьzdьq qajtьp kelmejtin bolьp, bir çola çojьldь. Qazaq çigitteri, Çetisuvdьң, Oraldьң, Sijbijrdiң kazacijleri — bular өziniң anasь — Otanьn qorqavqa mijnөt sajьn dajar turqan bir semija.

Qalqozdьq avьlda çәne seloda çaңaca çumьs istevdiң keremetterin kөrsetip otьrqan san mьң staqanьpcьlardьң armijasь kyn sanap өsyvde.

Mal caruvacьlьqьnda — Tertijcnij, Salijqa Oңqarbajьba, maqta caruvacьlьqьnda — Ermekip Bajbek, Ijbagyl Qaraqulьba, qьzьlca egisinde Çaqsьmbet Өtepbergenip, Nurьjpa Dosqoçanьba, kombajьnda, traktorda — Logbijnenko, Izbasьp, Mijqijn — bulardьң bәri çәne basqa tolьp çatqan staqanьpcьlar Stalinniң tәrbijesi men өsken adamdar mal caruvacьlьqьnda çәne egin caruvacьlьqьnda çaңa tabьstar ycin kyresyvdiң tamaca ylgilerin kөrsetti çәne kөrsetip otьr.

Qalqoz qurьlьsьndaqь eңbekteri ycin dәndi egistiң, maqtanьң, qьzьlcanьң, kyrictiң cьqьmьn arttьruvdaqь tabьstarь ycin mal caruvacьlьqьndaqь tabьstarь ycin, Sovetter Sojuvzьnьң өkimeti respuvblijkamьzdьn 130 adamdarьna nagradqa SSSR Ordendarьn berdi. Bulardьң icinde kombajnerler, traktorijster, qalqozdardьң predsedatelderi, dojarkalar, mal өsiryvciler, brijgadijrler bar.

SSSR qalьqtarьnьң birden birge nьqajqan dostьqь arqasьnda, bolcevijktik partijanьң, sovet өkimetiniң çәne Stalin çoldastьң өzinің asa zor qamqorlьqь arqasьnda, respuvblijkamьzdьң sotsijalijstik

avьl caruvacьlьqь gyldenyvde, qalqozdь avьl çəne qalqoz selosь kərkejyvde.

Ulь Stalin kərsetken çol men alqa basa otьrьp, san mijllon qazaq caruvalarь quvanьctь, baqьttь turmьsqa çetti.

Qalqozdь avьlьmdь catqa bөlep
Sol qalqozdь avьlda bizdiŋ çyrek
Raqatqa batьp turqan otanьŋda
Baqьttь aqьn qart Çambьl çьrьn tөged.
Bygingi cat өmirde tuvdь qajta
Өmirden tyŋilgeni kece emespe ed.

5.

Qazaq qalqьnьn әl-avqat kyjiniң çәne mәdenijetiniң өsyvi

Turmьs asa çaqsь вoldь, turmьs asa kөңildi вoldь

Eңвekcilerdiң revolyvtsijaqa dejingi çumьsь çәne turmьsь qandaj вoldь.

Eңвekcilerdiң — çumьscьlardьң, caruvalardьң, usaq qьzьmetcilerdiң turmьsь revolyvtsijaqa dejin qandaj вolqanьn eske tysirejik.

Mine, mәselen, Dossordaqь çumьscь-munajcьlardьң turmьsь mьnadaj avьr çaqdajda вolatьn. Çumьs kyni 12 saqattan 14 saqatqa dejin sozьlatьn, eңвek qorqav вolsьn degen tipti nijet вolmaqan, çumьscьlardьң apatqa ucьrap өletindigi ьlqьj вolьp otьratьn iske ajnalqan, çumьscьlarqa ctrap saluvdьң вykil вir sijstemasь ornatьlqan. Çumьscьlardьң ajlьq çal aqьsь 10-12 somnan aspaqan. Osь somanьң өzin de çumьscь tolьq ala almajtьn, yjtkeni, olardьң qoçalarь kөp ctraptardь ustap qalatьn. Çumьscьlardьң astьqь çәne basqa produvktьlarь ьlqьj çetkiliksiz вolьp otьratьn, olar çer yjdi pana qьlatьn, icetinderi sasьqan accь suv вolatьn.

Araldaqь, taqь basqa çerlerdegi tuz promьjsldarьnda mavsьmdь vaqьtta çumьs istegen çumьscьlardьң çaqdajь вudan da gөri nacarьraq вolqan. Çumьscьlar cьçьqan ьstьqta sөtke вojь kyn kөzinde вolatьn, вelyvardan suv kecip, suv tyвindegi вajlanqan tuzdь kyrep aьp turatьn. Tuz terini ojьp çiвeretin вolqandьqtan, çumьscьlardьң denөsinde qan sorqalaqan çaralar kөp вolatьn, al, вudan aldьn ala saqtanuvdьң ec qandaj caralarь, quraldarь вolmajtьn. Çumьscьlar 1000 put tuz өndirip, çaqaqa onь tөrt taqan etip yjgeni ycin neвarь 5 aq som aqь alatьn.

Qazaq kedejlerin kәsip ijeleri qana eksploatatsijalap qojqan çoq, podrәdcijk — вajlar da eksploatatsijaladь. Bajlar avьldarda kedejler

men batьraqtardь çumьsqa çьjnajtьn, olardь temir çoldarqa, ruvdnijkterge, prijskilerge beretin, munda olar çumьsqa bergen kedejler men batьraqtьn onsьz da çartuvsьz çal aqьsьnьn kөbin alьp qojatьn.

Lenindik „Ijskra“ nьn 1903 çьlqь nөmirlerinin birinde „Bizdin temir çoldarьmьz qalaj salьnьp çatьr“ degen maqala basьlqan, bul maqalada patca өkimeti qazaqtьn, өzbektin çyz mьndaqan çumьscьlarьnьn denesin kөpir qьlьp, Tәckent temir çolьn qalaj salьp çatqandьqь ajtьlqan.

Podrәdcijkterdin birevi, — dejdi çazьlqan maqalada, — çumьscьlarqa tijisti çal aqьnь beryvdi toqtatьp tastaqan. Tonalqan çumьscьlar ajaqьndaqь çьrtьq etigi men, kөjlekcen çajav-çalpь Orьnborqa qaraj çөnelgen. Ol kezde qьrda kynnin suvьqь 30 graduvsqa dejin çetetin. Kөp çumьscьlar qolьn, ajaqьn, betin ysitip alqan, al, 46 adam Aqtөbenin sьrtьnda tygel ysip qalqan.

„Çaqьnda Tәckent temir çolь salьnьp boladь — dejdi maqalanьn aptorlarь, — sodan son, saltanattь tyrde duqa oqьp, temir çol çandarmdarьnьn mәdenijettik mindetteri tuvralь davьrьqqan sөzder ajtьlqannan kejin adam ajtqьsьz eksploatatsijadan өlgen çumьscьlardьn syjeginin ysti men birinci pojьz өtedi“.

Çal aqьsь avьzqa alqьsьz az bolqandьqtan çumьscь nan men calap satьp aluvqa әren çetkizip, semijasьn әren asьrajtьn. Etti, sytti, majdь tipti ylken mejramdarda da kөrmejtin. Qьstьn kyni cam çaqьlmajtьn, yjtkeni, kerosijn satьp aluvqa aqca çetpejtin.

Çumьscьnьn semijasьndaqь adamdardьn kijimi nacar bolatьn. Balalar ylkenderdin tozьqь çetken, eski-usqь kijimin kijetin. Balalardьn mektepke kijip baratьn kijimi bolmajtьn — muqtaçdьq kijim aluvqa mymkindik bermejtin.

Çumьscьnьn ulь өsip er çetse, oqan çumьstь qajdan tabamьn, onь qajda aparьp ornalastьramьn? degen avьr azap bastalatьn.

Qьz balanьn çasь 10—12 ge çetse-aq bolqanь bala kytyvci bolьp çaldanatьn. Çumьscьnьn әjeli semijaqa kөmektesyv ycin cenovnijkter men kuvpesterdin kir kijimin alьp çuvatьn, sembi kynderi әrkimnin edenin çuvatьn.

Den sav bolsa әjtevir onь-munь istep kyn eltetin edi. Al, semijadaqь bas adam avьrsa bolqanь, istin çajь nacarqa ajnalatьn. Semija ьdьrap ketetin. Balalar qajьr suraj bastajtьn.

Çumьscь onьn semijasь ertenqi kyninin qandaj bolarьna kөzi çetpejtin. Çumьscьnь kәsip ijelerinin kәsip ornьnan qaj mijnyvtte bolsa da ojьncьq sьqьldь cьqarьp tastajtьn. Munьn ystine çumьstьn kөbi mavsьmdь çumьs bolatьn. Әdette qьstьn kyni mьndaqan adamdar ec qandaj tabьs taba almaj sandalьp qalatьn.

Qaladaqь usaq qьzьmetcinin, oqьtuvcьnьn, bolnijtsa qьzьmetkerlerinin turmьsь da avьr bolatьn. Olar qaltьrap-dirildep kyn kөretin. Alqan aqьlarь ekinci alqanьna dejin әren çetetin.

Al, qazaq caruvasьnьn turmьsь qandaj edi? Caruvanьn qaraca çьrtьq yjinin ici suvьq, adamdarь ac bolatьn. Qьstьn kyni suvьqtan

byrseң qaqqan ac-arьq balalar az-maz çьltьldaqan çer ocaqtьң coqьna çьlьnьp qьzuvsьz tezektiң tytinine qaqalьp ottь ajnala tizilip otьratьn. Semijanьң qoregi—suv qosqan calap ajran men bir uvьs tarь qosqan qatьqsьz qara kөçe, çemi quvьrqan qara bijdaj bolatьn, munьң өzi de dəjimi bolьp turmajtьn. Sabьn, kerosijn, qant bolmajtьn. Eң kerekti degen zattar çoq bolatьn. Kijgen kijimi cijki ijlengen qatqan teri bolatьn. Avьlda monca bolmajtьn. Caruvalarqa ec qandaj dərigerlik çərdem kөrsetilmejtin. Dərigerdiң ornьnda baqsьlar men moldalar çyretin.

Orьstьң çəne Uvkrajnanьң derebnəsьnda kedejlerdiң arasьnda qajьrcьlьq pen actьq mьqьm bolatьn. Qьstьң ortasьnan bьlaj qaraj kedej unqa alabota qosьp çejtin. Al, kөktem de kedej bir put astьq ycin kuvlakqa çumьsqa çyretin.

Mijllijondaqan adamdardьң turmьsь osьndaj bolatьn. Qazir kapijtalijstik elderdegi eңbekcilerdiң turmьsь osьndaj.

Eңbekcilerdiң turmьsь çaqsь boluvь ycin bolcevijkter partijasь men sovet ykimeti barlьq caralardь istep otьr

Sotsijalijstik Ulь Өktəbr revolyvtsijasьnan kejin eңbekcilerdiң turmьsь myldem basqaca bolьp ketti.

„Biz çurttьң turmьsь oңdь boluvьna çete almajtьn bolsaq, 1917 çьlь kapijtalijzmdi qulatьp, bir nece çьldar bojьnca sotsijalijzm ornatuvьmьzdьң da keregi çoq bolar edi. Sotsijalijzm degenimiz çoqcьlьq pen qajьrcьlьq emes. Sotsijalijzm degenimiz çoqcьlьq pen qajьrcьlьqtь çojuv, qoqamnьң barlьq myceleri ycin avqattь çəne mədenijetti turmьsujьmdastьruv“—dejdi Stalin çoldas.

Bolcevijkter partijasьnьң sөzi men isinde ec vaqьtta ajьrma bolmajdь. Bizdiң elde sotsijalijzm çeңdi. Sotsijalijzm çumьscьnьң, qьzmetcinin, caruvanьң turmьsьna aralastь. Bolcevijkter partijasь qazir bykil sobet qalqьnьң quvanьctь, avqattь çəne mədenijetti turmьsqa qolьn çetkizip otьr“.

Sotsijalijstik caruvacьlьq ne qurlьm tez өrge basqan sajьn, bizdiң elimiz ne qurlьm baj çəne asa quvattь el bolqan sajьn, çumьscьlardьң, caruvalardьң çəne ijntellijgentsijanьң turmьsь sol qurlьm avqattь bola beredi. Bizdiң Otanьmьzdьң eңbekcilerinin turmьsь kyn sajьn asa çaqsь, asa kөңildi bolьp otьr.

Osьndaj turmьs ornatuv ycin kommuvnijstik partija men sovet өkimeti өte quvattь өndiris kəsibin çasadь, ol өndiris kəsibi qazir barlьq qaçetti nərseni kerekti mөlcerinde mejlince kөp qьlьp өndirip otьr.

Mijllijondaqan caruvalardь qajьrcьlьqtьң çəne kuvlak quldьqьnьң cengelinen qutqarьp aluvь ycin, enbekcilerge produvktьlardьn mol boluvьn qamtamasьz etyv ycin, bizdiң өndiris kəsibimizdi cijki zat pen mol etip çabdьqtav ycin bolcevijkter partijasь avьl caruvacьlьqьn sotsijalijstik çol men qajta qurdь.

Stalindik Konstijtuvtsija SSSR dьң barlьq azamattarьna eңbek etyv prabasьn, tьnьquv prabasьn, bilim aluv prabasьn, qartajqanda, nemese avьrqanda çəne iske çaramaj qalqanda zattьq çaqьnan qamtamasьz etilyv prabasьn berip otьr.

Çumьscьlardьn qazirgi turmьsь qandaj

Qazaq çumьscьsь da, Otanьmьzdьn barlьq çumьscьlarь sьjaqtь, kapijtalijstik ekspluatatsijadan mәngige azat etildi. Ol qazir kyniine 7 aq saqat çumьs istejdi, al, kej bir çumьscьlar 6 saqat çumьs istejdi. Çumьscьnьn oquvqa da, tьnьquvqa da, mәdenijetti tyrde kөnil kөteryvge de vaqьtь çetkilikti.

Bizdin elimizde kөpten beri çumьssьzdьq çoq. Enbekciler erteңgi kynnin qandaj bolatьndьqьna senbevden bir çolata mylde arьldь.

1928 çьlь respuvblijkada çal aqьnьn çьldьq çalpь pondьsь 142 mijllijon som bolqan, al, 1937 çьlь 2 çarьm mijlljard somnan asьp tysti. Soңqь on çьldьn icinde çumьscьnьn çьldьq orta çal aqьsь bes esege çuvьq өsti. Realdь çal aqь budan da çoqarь arttь.

Çumьscь semijasьnьn ajlьq orta çal aqьsь qazir 800—1 mьn som.

Staqanьpcьlardьn çal aqьsь budan da artьq. Qaraqandьnьn staqanьpcь zabojcigi ajьna 1 mьn—1 mьn 200 som çәne odan da artьq çal aqь aladь. Rijdderdin, Cimkenttin, Tyrksijptin çәne basqa kәsip orьndarьnьn staqanьpcalarьnьn da çal aqьsь osьndaj.

Sovet memleketi çumьscьnьn çәne onьn semijasьnьn mәdenijettik tilekterin orьndavqa, den savlьq saqtav çәne әlevmettik qamsьzdandьruv isterine orasan kөp qaraçat çumsap otьr. Çumьscьlar men qьzmetciler çьl sajьn dem alьs aladь, dem alьs vaqьtьnda çal aqьsь saqtalьp otьradь. Çьl sajьn mьңdaqan çumьscьlar kuvrortqa sanatorijaqa dem alьp tьnьquv yjlerine baradь. 1937 çьlь respuvblijkanьn 50 mьn çumьscьlarь men qьzmetcileri kuvrorttar men dem alьp tьnьquv yjlerine tegin puvtebka aldь. Propsojuvz ujьmdarь mәdenijet çumьsьna, sport pen pijzkuvltuvraqa kөp qaraçat çumsap otьr.

Çumьscьlar men qьzmetcilerdin balalarь mektepterde tegin sabaq oqьp çyr. Eresek uldarь men qьzdarь teqnijkuvmdarda çәne çoqarqь dәreçeli oquv orьndarьnda oqьp çyr. Bular memleketterden stijpendija aladь çәne tegin yjde, tegin çatadь. Mektep çasьna dejingi balalar ycin balalar baqcasь men alaңdarь ujьmdastьrьlьp otьr.

Kөp balasь bar enbekciler stalindik zan bojьnca memleketten kөp çәrdem alьp otьr.

Qazir mьңdaqan qazaq çumьscьlarьnьn semijalarь bajaqьdaj çer yjde emes, ici sьz kepede emes, çьrtьq kijiz yjde emes, qazir olar çarьq, taza, çaңa salьnqan pәter yjlerde turadь. Çumьscь semijasьnьn qazirgi kyndelikti çejtin tamaqь et, aq nan, maj, syt, tәtti çemis boldь.

Çumьscь men qьzmetcinin semijasьndaqь adamdardьn bәrinin kijim-kecegi bytin. Olardьn çumьsqa kijetin kijiminen basqa, mejram kynderinde kijetin çaqsь kijimderi de bar. Qazaq çumьscьsьnьn pәter yjinde qazir stol, orьndьq, kerevet, kitap qojatьn ckap, ajna, gyl, cьmьldьq, kilem, patepon, radijo, ijsti sabьn, tis tazartatьn cotka, odekolon bar.

Qalqozcьlardьn qazirgi turmьsь qandaj

Qalqozdar men qalqozcьlardьn avqattьlьqь çьl sajьn өsip keledi. Adal eŋbekci, staqanьpcьl çumьscь qalqozcь buqaranьn әl-avqat kyjin arttьrdь. 1937 çьlь astьqtь mol aldь, mal caruvacьlьqьnda çaŋa tabьstarqa çetti, bizdiŋ qalqozcьlarьmьz burьn bolьp kөrmegen tabьs aldь.

1936 çьldьn өzinde-aq Qazaqьstanda mijllijoner—qalqoz ekev bolьp edi. Al, qazir mijllijoner—qalqozdardьn sanь bir nece ondap sanaladь. Tek Oŋtystik Qazaqьstan oblьsьnьn өzinde qazir tabьsь mijllijon somnan asatьn 24 qalqoz bar. Alma-Ata oblьsьndaqь „Gornьj gijgant" qalqozь 1937 çьlь 3 mijllijon som camasьnda tabьs aldь.

Өtken çьlь respuvblijkanaŋ kөp qalqozdarь qalqozcьlardьn әr bir eŋbek kynine 15-16 kijlogramma astьq, 2 somnan 5 somqa dejin aqca berdi. Maqta-aral avdanьndaqь maqta egetin „Maqtaçan" „Maqtalь" qalqozdarьnda, Komijntern atьndaqь qalqozda kej bir qalqozdardьn semijalarь eŋbek kynine 30-40 mьŋ somdap aqca aldь.

Staqanьpcьlardьn, traktorijsterdiŋ, kombajnerlerdiŋ, molotijlka macijnesteriniŋ eŋbek kynine alatьn tabьsь ajьrьqca kөp. Ekpindi qalqozcьlardьn Bykil sojuvzdьq II sijezine qatьnasqan traktorijs Beken Tankijn çoldas өtken çьlь CTZ traktorь men 3 mьŋ gektardan asa çer çьrtьp, 1 mьŋ 320 put astьq aldь.

Qalqozdardьn arqasьnda, memlekettiŋ kөmegi arqasьnda qalqozdardьn malsьz, sьjьrsьz boluvь tolьq çojьldь. Qalqoz turmьsьnьn Stalindik Uvstabь bojьnca qazaq qalqozcьlarь ondaqan malqa ije bolьp otьr. Kөp qalqozdardьn savьn bijeleri, eki-yc sьjьrь bar. Qalqozdardьn arasьnda qazaq caruvalarь өmirinde alqac ret çyz çәne mьŋ put astьqtьn qoçasь bolьp otьr. Qur qulaq avruvь revolyvtsijaqa dejingi avьl men mәŋgi çasasьp kelgen bolsa qazir tamaqtьn çaqsь boluvьnьn nәtijçesinde tolьq çojьlьp otьr.

Qalqoz qurьlьsь avьldarqa avqattь turmьs, çaŋa turmьs, sotsijalijstik mәdenijet alьp keldi. Burьn çьrtьq kijiz yj men kyje basqan, çalqьz terezeli onьŋ өzi de әjneksiz, qarьn men qaptalqan soqьr kөzdi çer yjler bolsa, qazirgi turqan yjleri çarьqь mol keŋ yjler bolьp otьr. Qazir avьl basь sajьn monca bar. Qalqozcьlardьn balalarь mektepte oqьp çyr, al, olardьn kөbi teqnijkuvmdarda da, çoqarqь dәreçeli oquv orьndarьnda da oqьp çyr.

Ulь derçabacьlardьn çәne burçuvazijacьl ultcьldardьn qazaq eŋbekcileri turmьsьnda çan tyrcgerlik orta qasьrlьq bajcьl tәrtipterdi saqtavqa tьrьsqan kontrrevolyvtsijacьl әreketteriniŋ bәrin bolcebijk partijasь kyl-talqan qьldь.

Tutьnuvcьlьqtьŋ өsyvi

Sovet өkimeti eŋbekcilerdiŋ turmьsь oŋdaluvьn qamdaj otьrьp, sovet aqcasьnьŋ satьp alarlьq kycin arttьrьp otьr, kөpcilik qoldь tovarlardьn baqasьn arzandatьp otьr. Bizde qazir savda çeke sәvdegersiz çәne spekyvlәntsьz çyrgizilip otьr.

Çumьscьlardьn, qьzmetcilerdiŋ, qalqozcьlardьn zat satьp aluvь tutnuvcьlьqь kejingi çьldarda orasan iri өsti. Olardьn nece aluvan

çaŋa tilegi çaŋa keregi tuvьp otьr. 1937 çьldьŋ өzinde qana Qazaqьstannьŋ eŋbekcileri eki mijllijard 800 mijllijon somnьŋ әr tyrli tovarlarьn satьp alqan. Respuvьlijkadaqь tutьnuv kooperatsijasь avьl men seloda bir mijllijard 345 mijllijon somnьŋ tovarьn sattь. Avьldar men selolarda soŋqь eki çьldьŋ icinde mьŋdaqan çaŋa magazijnder acьldь. Qazaq avdandarьnda tovardь tasьp çyrip satuv etek alьp otьr.

Selolar men avьldarda stoloвojlar, kopeler acьlьp çatьr, bularqa qalqozcьlar çәne olardьŋ semijalarь өte syjsinip kelip çyr.

1937 çьlь çalqьz avьl-selendik kooperatsijanьŋ өzi 100 mijllijonnen astaın somnьŋ qantьn çәne tәtti taqamdarьn sattь. Qalqozdarda 20 mijllijon somnьŋ kir sabьnь men parpuvmerijasь satьldь. 25 mijllijon somdьq patepondar, radijo aspaptarь, әdebijet, qaqaz, taqь basqa mәdenijet tovarlarь satьldь. Qazir bazar kynderi qalqozdardьŋ kөlikteri qalqozcьlardьŋ өz yjine arnap qaladan satьp alqan stoldarьn, orьndьqtarьn, temir kerevetterin, muvzьjka aspaptarьn, taqь basqalarьn alьp bara çatqanьn kөresiz.

Saqtьq kassalarьna salьnqan aqcanьŋ өskendigi de eŋbekcilerdiŋ әl-avqat kyjiniŋ oŋdalqanьn kөrsetedi. 1938 çьldьŋ birinci janвarьnda respuvьlijkada saqtьq kassalarьna salьnqan aqca 80 mijllijon som boldь. Bul soma budan on çьl burьnqь mөlcerinen 34 ese artьq. Әr bir adamnьŋ saqtьq kassasьna salqan aqcasьnьŋ orta mөlceri soŋqь yc çьldьŋ icinde 6 ese өsti.

Eŋвәkcilerdiŋ densavlьqьnьŋ qamь

Sovet ykimeti eŋbekcilerdiŋ densavlьq isine өte ajrьqca qam istep otьr. Sotsijalijstik Өktәвr revolyvtsijasьna dejin өlkede ne barь 196 dәriger men peldcer bolqan. Olardьŋ barlьqь derlik qalalarda qana çumьs istep, kuvpesterdi, bajlardь, patca cijnovnijkterin qamtьqan. Qazir respuvьlijkanьŋ qalalarьnda, avьldarь men selolarьnda I mьŋ 400 dәriger, 6 mьŋ 300 peldcer, akuvcerka taqь basqada orta dәreçeli medijtsijne qьzmetcileri çumьs istep otьr. 1913 çьlь вykil Qazaqьstanda bolnijtsadaqь orьnnьŋ sanь bir çarьm mьŋ bolatьn. Kәzir bolnijtsalarda 22 mьŋqa çuvьq orьn bar.

1928 çьlqь men salьstьrqanda respuvьlijkamьzda densavlьq isine çumsalqan cьqьndar 1938 çьlь 30 ese өsip, qazir cerik mijllijard som bolьp otьr. Cecek, bezgek avruvlarь, taqь basqa avruvlar mьqtap kemidi. Qazir әr bir avdanda bolnijtsalar, dәrigerler bar.

Mine, mәselen, Alma-Ata oвьlьsьndaqь Kastek avdanьnda dәrigerlik çәrdem kөrsetyv isi sovet өkimetiniŋ tusьnda qalaj çolqa qojьlqandьqьn alajьq. Avdannьŋ ortalьqь — Uzьnaqacta bolnijtsa men amвuvlatorija bar. Balalar çөninde konsuvltatsija beretin orьn ujьmdastьrьlqan. Uzьnaqactan 7 kijlometr çerdegi cuqa pabrijkasьnьŋ өziniŋ bolnijtsasь men amвuvlatorijasь çәne konsuvltatsijasь men syt kuvxnasь bar. Avdan ortalьqьnan 15 kijlometr çerdegi Qarakastek avьlьnda 35 adamdьq uvcaskelik bolnijtsa bar. Onьŋ çanьnda amвuvlatorija balalar balnijtsasь çәne rentgen kabijneti bar. Munьŋ ystine, avdanda eki peldcerlik puvnkt, qalqozcь әjelder bosanatьn bir nece yjler bar.

Stalindik bes çьldьqtardьң icinde respuvblijkamьzda kuvrort qurьlьsь mьqtap kycejtildi. Qazaqьstan tabijqatьnьң өte baj mymkincilikteri — kynniң kөzi, qьrlьq çəne tavlьq taza əvesi pajdalanьlьp çatьr.

Respuvblijkada ondaqan kuvrorttar, sanatorijalar, qьmьzь, emge icetin suvlarь bar dem alьs yjleri acьlqan.

Tavlь өte kөrikti çerde Cьmqan kuvrortь acьldь. Ajnalasьn qaraqajlь toqaj qorcaqan tavlь çerde, tamaca kөldiң çaqasьnda Borovoj kuvrortь bar. Alma-arasan kuvrortьnьң em bolatьn kykrtti suvlarь çurtqa məlim.

Osь ijgilikterdiң barlьqь eңbekcilerdiң deni sav boluvь ycin çumsaladь.

Qazaq qalqьnьң mazmunь sotsijalijstik, tyri ulttьq mədenijeti

Mədenijettiң gyldenyvi

Kyni kece qana Qazaqьstan çappaj savatsьz el bolatьn. Samoderçabije, bajlar men kuvlaktar qazaq qalqьnьң tborcestbosьn ezip, qorlap, onьң mədenijetiniң өrkendevine barьnca kedergi çasap otьrqan.

Sovet өkimetiniң tusьnda qana, өte-mөte az vaqьttьң icinde qazaq qalqьnьң mədenijeti gyldendi.

„Proletarijat dijktatuvrasьnьң çəne SSSR da sotsijalijzm qurьlьsьnьң dəviri —dejdi Stalin çoldas,—mazmunь sotsijalijstik, tyri ulttьq, ult mədenijetteriniң gyldenyviniң dəviri bolьp tabьladь".

Kommuvnijstik partija men sovet өkimeti az vaqьttьң icinde Qazaqьstanda ult mektebin, orta çəne çoqarqь dəreçeli oquv orьndarьnьң өris alqan çelisin çasadь, qazaqtьң ədebijetin, baspa sөzdiң, qazaq teatrьn çasadь, qalьq tborcestbosьnьң burьn bolьp kөrmegen dəreçege çetkizip gyldendirdi.

Osь mədenijetti çasav çolьndaqь kyres bizdiң respuvblijkamьzdaqь sotsijalijstik qurьlьstьң tarijqьnьң eң ajqьn betterininң biri bolьp tabьladь.

Qajta tuvqan qazaq qalqьnьң tyri ulttьq, mazmunь sotsijalijstik mədenijetiniң qavlap өrkendevin toqtatuvqa trotskijcil-buvqarijncьl çəne ultcьl-pacijs çeksurьndar qancama tьrьssa da toqtata almajdь.

Ulь Stalin qazaq qalqьnьң sotsijalijstik mədenijetin çasavьna ynemi ьlqьj kөmektesip otьr. Ulь Stalinniң bascьlьqь men Qazaqьstannьң kommuvnijstik (bolcebijkter) partijasь qazaq mektebin, qazaq ədebijetin, qazaq ijskuvstbosьn, eңbekcilerdiң mədenijettik dəreçesin arttьruv isine orasan zor çumьs istedi.

Өktəbr revolyvtsijasьna dejin Qazaqьstanda bir de bir qazaq mekteві bolqan çoq. Qazaq Eңbekcileri balalarьnьң savatьn acuvqa mymkindigi bolmadь.

Patca ekimeti çəne orьs buvrçuvazijasь qazaq qalqьn ədeji qaraңqьlьqta çəne nadandьqta ustap otьrdь. Patca ekimeti kej bir çerlerde orьs-qьrqьz mektepteri dep atalatьn birdemeni ujьmdastьrьp, ol mektepterden bajdьң balalarьnan tilmactar, patcanьң qьzmetcilerin dajьndap otьrdь. Avьlda savat acuvdьң ornьna, moldalar balalarqa tysiniksiz arap tilindegi duqalar men din ədetterin çattatьp basьn qatьrdь. Bul „oqьtuvdьң“ ezide ne mecitte, ne moldanьң yjinde çyrgiziletin. Balalar onda çerge çyginip otьrьp alьp, ezderine tysiniksiz moldanьң ajtqanьn bəri çavьlьp çattajtьn. Ər bir çuma sajьn molda cəkirtterinің ata-analarьnan zattaj ne aqcalaj „çumalьq“ alatьn. Balalardь oqьtqanь ycin dincildik çol men ol pьtьr, zeket, taqь basqəlarь sьjaqtь salьqtar çьjnajtьn.

Ulь proletarlьq revolyvtsija qazaq eңbekcilerinің balalarьna qьlьmnьң, oquvdьң çolьn keң actь.

Qazir respuvblijkada 8 mьң mektep bar, onьң 1 mьң 400-i orta mektep, bularda sovettің çoqarqь dəreçeli oquv orьndarь men teqnijkuvmdarьnan tərbijelenip cьqqan 31 mьң oqьtuvcь çumьs istep çyr.

1938 çьlь, Qazaqьstannьң bastavьc çəne orta mektepterinde 1 mijllijonnan asa oquvcьlar oqьjdь. Bul mektepterde 415 mьң qazaq balalarь oqьjdь, olardьң icinde orta mektepterde oqьp çyrgeni 62 mьң.

Qazir, qaj avdanda bolsa da, tipti eң qacьqtaqь avdandardьң ezinde mektepte oqьp çyrgen qazaq balalarьnьң sanь revolyvtsijaqa dejingi bykil Qazaqьstanda oqьqan balalardьң sanьnan əlde qajda artьq.

Terrijtorijasь вьtьraңqь çatqan qazaq avdandarьnda mektepterdің çanьnan ijnternattar qurьldь, bul ijnternattarda qacьqtaqь avьldardan kelgen balalar çatadь.

Sovet ekimeti çaңadan mektep yjlerin saluvqa ajьrьqca nazar avdarьp otьr. Soңqь yc çьldьң icinde qana Qazaqьstannьң qalalarь men avdandarьnda 500 çaңa mektep salьndь. Munьң ystine, qalqozdardьң çana avьl men selolardaqь qalьqtьң ijnsijatijbasь bojьnca, solardьң qaraçatьna eki mьңnan asa çaңa mektep salьndь. Bul mektepter ezinің arqijtektuvrasь çəne ekndelyvi çaqьnan qalalar men qalqozdardьң kerki bolьp otьr.

Ana tilinde oquv kitaptarь men oquv quraldarь çasaldь. 1937 çьldьң ezinde qazaq tilinde 3 mijllijon danadan artьq ər tyrli oquv kitaptarь cьqarьldь.

Bizdің balalarьmьz ças caqьnan bastap-aq, ezderinің sanalь turmьsьnьң alqacqь qadamdarьnan bastap-aq ijnternatsijonalijzm çəne sovet patrijotijzmi ruvqьnda tərbijelendi. Balalardьң ojnaqandaqь ojnьnьң gerojlarь, olardьң ojь men qьjalьn terbeтyvci bijlevci—stalindik dəvirdің maңdaj aldь taңdavlь adamdarь bolьp otьr. Bizdің ulь Otanьmьzdьң basqa qalalarьnьң balalarьndaj, qazaq balalarь da lətcik, bilimpaz, çazuvcь, cegaracь, dəriger, agranom, quvdoçnijk, oqьtuvcь, kombajner traktorijs boluvdь tilejdi. Olar batьl,tavьjqattь qajta çasavcь er, er çyrek otandь qorqavcь batьr, çer çyzilik sotsijalijstik revolyvtsijanьң isi ycin kyresyvci boluvdь tilejdi.

Çappaj savattanuv çolьnda

Stalindik Konstijtuvtsija ər bir azamattьn bilim aluv prabasьn qamtamasьz etip otьr. Sovet өkimeti ylkenderge arnap çyzdegen mektepter actь, savatsьzdьqtь çəne cala savattьlьqtь çojuv ycin mьndaqan mektepter actь.

1938 çьldьn basьnda qazaq qalqьnьn savattьsь 77 protsent boldь.

Bizdiң respuvblijkamьzda qazir mьnnan asa oquv yjleri men qьzьl otavlar, 1 mьn 300 kitap qana bar. Osьnьn barlьqь eңbekcilerdiң sajasij bilim kөlemin arttьruvьna, qьlьm men teqnijkaqa çetilyvine kөmektesedi.

Qazaqtьn sovet ijntellijgentsijasь çasaldь

Revolyvtsijaqa dejin qazaq ijntellijgentsijasь çoqqa tən edi. Çyzdegen avьldarь bar өte kөlemdi eldiң, terrijtorijasь çaqьnan batьs-Evropalьq memleketter men teң tysetin çyzdegen keң dalalь avьldь eldiң birde-bir agronomь, birde-bir dərigeri bolqan çoq.

Bolcevijkter partijasь men sovet өkimeti qazaq ijntellijgentsijasьnьn tolьp çatqan kadrlarьn çasav ycin kөp kyc çumsadь. Çoqarь dəreçeli oquv orьndarь ujьmdastьrьldь. Qazir bizdiң respuvblijkamьzda 20 dan astam çoqarь dəreçeli oquv ornь, 137 teqnijkuvm, çumьscь pakuvltetteri, pedagogijka uvcijlijcceleri bar. Ondaqan qьlmьj zerttev ijnstijtuvttarь bar. Qazaqьstannьn çoqarь dəreçeli oquv orьndarь men teqnijkuvmdarьnda pedagokter, ijnçenerler, geologtar, dərigerler, agronomdar kadrlarь qalьq caruvacьlьqь men mədenijettiң ər tyrli salalarьndaqь maman kadrlar dajьndalьp çatьr.

Qazaq SSR-nьn çoqarь dəreçeli oquv orьndarь men teqnijkuvmdarьnda 33 mьң stuvdent oqьp çyr. Olardьң çartьsьna çuvьqь qazaq stuvdentteri. Qazaqtьn çyzdegen çastarь, çumьscьlar men caruvalardьn ulь, qьzdarь Məskevdiң, Leningradtьn, Sovetter Sojuvzьndaqь taqь basqa iri qalalardьn çoqarь dəreçeli oquv orьndarьnda oqьp çyr.

Qazaqtьn sovet ijntellijgentsijasьn çasavda Qьzьl Armija өte ylken rөl atqardь çəne ylken rөl atqarьp otьr, qazaqtьn çumьscь çəne qalqozcь çastarь Qьzьl Armijada sotsijalijstik mədenijettiң ylken mektebinen өtip çatьr.

Aldьnqь qatarlь teqnijka men qaruvlanqan pabrijkalarьmьz ben macijna-traktor stansijalarьmьz,—өndiristik ijntellijgentsijanьn tolьp çatqan kadrlarь өsip çetilyvde.

Qazaqьstannьn kommuvnijstik bolcevijkter partijasь tolьp çatqan ulttьq marksijst kadrlar өsirip cьqardь çəne өsirip otьr.

Çoqarь dəreçeli kommuvnijstik avьl caruvacьlьq mektepterin çьl sajьn çyzdegen kommuvnijster bitirip cьqьp, sajasij çəne çalpь bilim alьp avuandarqa partija, sovet çumьsьna barьp çatьr. 1937 çьlь Qazaqьstandaqь marksijzm-leninijzm ijnstijtuvtь barlьq çaqьnan birdej bilimi bar partija qьzmetcilerinin tunqьc otrədin oqьtьp cьqardь. Partijanьn mьndaqan төmengi qьzmetcileri partija aktijbi-

Çarkent avdanьndaqь çalqoz çastarьrьn iijci dcmьracьlarь.

nің әr tyrli kuvrstarьnda oqьp çyr. Partia, sobet qьzmetkerlerinің, memlekettik qajratkerlerdің, qalьq caruvacьlьqь men mədenijettің әr tyrli taravlarьndaqь komandirlerdің kadrь өsip kele çatьr.

Qazaqьstan bolcebijkteri qazaqtьң sovettik ças ijntellijgentsijasьn lenindik-stalindik ijnternatsijonalijzm ruvqьnda, Markstің-Engelstің-Leninnің-Stalinnің ulь qьlьmьn yjretyv men tərbijelep otьr.

Baqьttь çastar

Revolyvtsijaqa dejin qazaq çastarь tek actьqtь, katorgalьq eңbekti çəne zəbircilikti qana biletin. Qazir Qazaqьstannьң çastarь kөңildi çəne cattьq turmьsta bolьp otьr. Lenin-Stalin partijasь oqan qamqorlьq istep otьr. Çastar qьlьm men teqnijkanьң cьңdarьna cьquvda, yjrenip aluvda. Sovet өkimeti çastar ycin kluvbtar, teatrlar, kijnolar, stadijondar, suv stansijalarь men planer stansijalarь, mədenijet çəne dem alьs parkterin, pijoner yjlerin çasadь. Çastardьң zattьq-turmьs çaqdajlarь çьldan-çьlqa oңalьp kele çatьr.

Qazaq çastarь proletarlьq revolyvtsijanьң çəne sotsijalijstik qurьlьstьң gerojlьqьn өzinің bojьna çьjnavda. Çastar eңbekci adamdь ultь men rasasьna qaramaj kədirlev çөninde tərbijelenip otьr. Kommuvnijstik partija çastardь adam balasьnьң eң aldьңqь qatarlь ijdejalarь men, qalьqtar dostьqьnьң çəne lenindik-stalindik ijnternatsijonalijzmnің ijdejalarь men qaruvlandьrьp otьr. Qazaq çastarь Otandь qorqavqa, çeңgen sotsijalijzm elin qorqavqa өzinің bykil өmirin qьjuvqa әzir.

Qazaqьstannьң Lenincil Kommuvnijstik Çastar Sojuvzь (Qazaqьstan LKÇS) respuvblijka çastarьnьң abangardь bolьp aldьңqь qatarьnda kele çatьr. Onьң qatarьna 150 mьң ças uldarь men ças qьzdarь ujьmdasьp birigip otьr. Olardьң kөbi qazaq çastarь. Çastar komsomol qatarьnda bolcebijzmge tərbijelenedi. Qazaqьstan komsomolь sotsijalijzmnің belsendi qurьlьscьsь. Onьң qatarьnda өndiristi kəsibinің, çaңa qurьlьstardьң, respuvblijkadaqь qalqozdar men sapqozdardьң on mьңdaqan tamaca ekpindi staqanьpcьlarь өsti. Komsomolijster caruvacьlьqtьң çəne mədenijettің eң qьjьn, eң ekpindi uvcəskelerinde Lenin-Stalin isi ycin qaçьmas qajrat pen kyresti, əli de kyresyvde. Qazaqьstan komsomolь Osoabijaqijm men birigip, çastardь soqьs isine yjretyv, snajper ceberligine, ucuv өnerine yjretyv çөninde qaçьrlь kyres çyrgizyvde.

Qazaqtьң sovettik әdebijeti

Ulь orьs qalqь qazaq qalqьnьң өz mədenijetin, әdebijeti men ijskuvstbosьn өrkendetyvine kөmektesti.

Qazaq qalqьnьң tborcestbosь sotsijalijstik mədenijettің qazьnasьna asa baqalь sьbaqasьn saldь çəne de ol sьbaqanь өrlete bermek.

Өtken zamanda çasalqan eң çaqsь tborcestbolardьң barlьqь patcacьlьqtьң buqav salьp tuncьqtьrьp ustap kelgen tborcestbolarь, buvrçuvazijacьl ultcьldardьң zijankestigine ucьraqan tborcestbolar—qazaq әdebijetinің klassijgi Abajdьң, revolyvtsijaqa dejingi taqь basqa çazuvcьlardьң tamaca cьqarmalarь qazir bykil qalьqtьң kyndelikti isi bolьp otьr.

Qazaqtьң tyri ulttьq, mazmunь sotsijalistik naqьz qalьqtьq çaңa ədebijeti çasaldь.

Qazaqtьң talanttь ças çazuvcьlarьnьң tolьp çatqan kadrlarь өsyvde.

Sovet өkimeti qazaq ədebijetin orьs çazuvcьlarьnьң danьcpandьq cьqarmalarьnьң avdarmalarь men, sovet ədebijeti məstrlerinin eң çaqsь cьqarmalarь men çer çyzilik ədebijettiң kөrnekti cьqarmalarьnьң avdarmalarь men bajьtьp otьr.

Puvckinniң, Gogoldiң, Lermontoptьn, Tolstojdьn, Gөrkijdiң, Anrij Barbuvstьn, Coloqovtьn, taqь basqalarьnьң kitaptarь qazaq tilinde kөp tьjraç ben basьlьp cьqtь çəne basьlьp çatьr. 1937 çьldьң өzinde qana qazaq tilindegi kitaptar revolyvtsijaqa dejingi vaqьttaqьdan çyz ese artьq cьqarьldь.

Soңqь çьldardьң icinde qalьq tborcestbosьnьn kycti tolqьnь ajьrьqca quvattь boldь. Ol qazaq ədebijetinde çaңadan tamaca bet actь.

Qalq poezijasьnьң alьbь

Qajta tuvqan qazaq qalqьnьң ordendь çьrcьsь Çambьl osьndaj lajьqtь ataq alьp otьr. Onьң Otan tuvralь, qalьqtardьn dostьqь tuvralь, ulь Stalin tuvralь tamaca өleңderi bykil Sovetter Sojuvzьna çajьldь. Çambьldьң ajta qalqandaj çaqsь өleңderin bykil elimiz jatьp çyr.

Çambьl bir qasьrqa çuvьq өmir syrdi. Ol өziniң өleңderin 75 çьldan beri ajtьp kele çatьr, biraq, sovet өkimetiniң tusьnda qana ol өleңdi tolьq davьs pen ajta bastadь, onьң sijrek kezdesetin talantь sovet өkimetiniң tusьnda qana mejlince өris aldь, Çambьl өziniң өleңderinde өz qalqьnьң ,ojьn, talabьn, tilegin bildirdi çəne bildirip otьr.

Tartьnbajьn ceginip,
Dombьramdь çebejin.
Өlgenimce өleң men
Stalindi çьrlajьn,
Bitelmese kөmejim.
Sөzdiң bərin salmaqtap,
Asьldarьn terejin.
Ajtьp çyrsin kejingi
Ças balalar—urpaqtar
Stalindi teңejin
Teңev tavьp berejin!

Çambьl өziniң tamaca өleңderin ulь Stalinniң serikterine arnadь.

Çambьl ьlqьj qьraqьlьqqa caqьrьp otьr. Çambьldьң çavdь өcirip çibergendej ьzalь өleңderi men qazaq qalqь trotskijcil-buvqarijncil çəne ultcьl-pacijs azqьndardьң pacijstik ujalarьna maңgi өcpec qarqьs taңbasьn bastь.

Ordenḍь qalq aqьnь qart Çamвыl men qalq kompozijtoгь Dijna Nurpejisova

Markstiң - Engelstiң-Leninniң-Stalinniң cьoqarmalarь qazaq tilinde.

Qazaq eңbekcileri çumьscь tabьnьң ulь kөsemderi Markstьң, Engelstiң, Leninniң, Stalinniң danьcpandьq cьoqarmalarьn endi өziniң tuvqan tilinde oqьp çatьr.

Oқьlьmьj Kommuvnijzmniң negizin salvucьlardьң asqan ulь cьoqarmasь—„Kommuvnijstik manijpest“ qazaq tiline avdarьlьp, kөp tijraç ben basьlьp cьqtь. Marks pen Engelstiң bir sьpьra basqa cьoqarmalarь da qazaq tiline avdarьldь.

Qazaoqьstannьң gazettəri men çornaldarь

Leninniң-Stalinniң taңdamalь cьoqarmalarьnьң bir tomdьoqь qazaq tilinde basьlьp cьqtь. Leninniң taңdamalь cьoqarmalarьnьң eki tomdьoқьnьң eki tomь basьlьp cьqtь.

I. Stalinniң asqan danalьq cьoqarmasь „Leninijzm məseleleri“ niң eki basьluvь cьqtь, çuvьqta çaңa basьluvь, ycinci basьluvь baspadan cьoqadь. I. Stalinniң „Marksijzm çəne ulttьq kolonijalьq məsele“ degen kitabь baspaqanada basьlьp cьqtь, 1938-çьlь Leninniң taңdamalь cьqarmalarьnьң altь tomdьoқьnьң avdarmasь bitedi.

Marksijzm-Leninijzm —klassijkteriniң cьoqarmalarьnьң qazaq tilinde basьlьp cьoquvь qazaq qalqьnьң asa ulь sajasьj çəne mədenijettik tabьstarьnьң biri bolьp tabьladь.

Qazaoqьstannьң gazettəri men çornaldarь

Qazaq qalqьnьң sajasьj çəne mədenijet çaqьnan өskendiginiң ajqьn bir belgisi bizdiң baspa səzimizdiң de kəbejgendigi bolьp tabьladь. Qazir respuvьlijkada 266 gazet cьoqadь. Onьң Qazaq tilinde cьoqatьnь 137. Olardьң barlьq tijraçi 928 mьң dana. Әr bir avdanda derlik, asa maңьzdь kəsip orьndarь men qurьlьsta, transportta, kөp sapqozdarda baspa gazetter bar.

Gazetter men qatar, onnan astam çornal cьoqadь, olardьң çartьsь qazaq tilinde cьoqadь. Qazir bolcebijktik partijanьң çalьndь cьn səzderin buqaraqa çetkizip otьrqan gazettiң taramajtьn birde bir avьlь çoq, gazet eң qacьqta çatqan avьlqa da baradь.

Qalqozdar da, kəsip orьndarьnda, mektepterde, mekemelerde mьңdaqan qabьrqa gazetteri cьoqadь.

Qazaoqьstannьң Kommuvnijstik (bolcebijkter) Partijasь qazaq çornalisterinniң kadrьn өsirip cьqьrdь çəne өsirip otьr, Lenin—Stalin isi ycin belsendi kyresyvcilerdiң-çumьscь-avьl tilcileriniң san mьңdaqan armьjasьn tərbijeledi çəne tərbijelep otьr.

Qazaoqьstannьң teatrlarь

Revolyvtsijaqa dejin Qazaoqьstanda teatr bolqan çoq. Qazir 32 teatr bar. Soңqь çьldьң icinde qazaqtьң ult teatrь çasaldь, teatr ijskuvstbosьnьң ult kadrlarь өsirildь. Qazaqtьң operasь men dramasь çasldь. Qazaqtьң muzijkalьq teatrь sovet өkimetinen çəne qalьqtardьң syjikti kөsemi Stalin çoldastan lajьqtь baqa aldь. Qazaq ijskuystbosьnьң Məskevdegi dekadasь, qazaqtьң opera teatrьnьң Leningradtaqь gastrөlderi sovet ijskuvstbosьnьң naqьz mejramьna ajnaldь. Qazaq teatrьnьң kөrsetken ojьndarь ajta qalqandaj nətiçeli boldь çəne qazaqtьң tyri ulttьq, mazmunь sotsijalistik mədenijeti өziniң damuvьnda qandaj bijik dəreçege çetkendigin bizdiң bykil Otanmьzdьң aldьnda kөrsetip өtti.

● Məskev dekadasьna вarqan qazaq әrtijsteri

Qazaq qalqьnьң tamaca tвorcestвosь өzinің вarlьq kycin çәne sьmвattьlьqьn kөrsetti, onьң tamaca talanttarь gyldej çajnadь. Qazaq qalqьnьң вulвulь Kyləc Bajsejtoвanьң ajta qalqandaj arijalarь вykil Sovetter Sojuvzьna keң çajьldь. Qazaqtьң balerijasь Cara Çandarвekiвa өzinің tamaca өneri men taң qaldьrdь. Artijster—Өmirzaqьp, Bajsejitip, Çandarвekip, Erçanьp, taqь basqalarь өzderinің er çetken talantь men astananьң zrijtilderin вalqьttь.

Partija men ykimet qazaq ijskuvstвosьnьң tавьstarьna çoqarьвaqa вerdi. Qazaqtьң kөrnekti segiz artijsi nagradqa Sovetter Sojuvzьnьң ordenьn aldь. Kyləc Bajsejitiвaqa SSR Sojuvznьң artijskesi degen ataq вerildi.

Qazaqtьң muvzьjkalь teatrь memlekettik opera çәne balet teatrь вolьp qajta qurьldь.

Drama çәne opera teatrьnьң damuvь men qatar, Qazaqьstannьң kommuvnijstik вolcevijkter partijasь men Qazaq SSR-ьnьң ykimeti ijskuvstвonьң basqa tyrlerinің damuvьna da kөp kөңil вөlip otьr. Qazaqtьң memlekettik pijlarmonijasь men ull orkestrь ojdaqьdaj çumьs istep çatьr.

Orьs operasь men dramasьnьң teatrь өrkendep ylken tавьstarqa çetti, ujqьr çәne dunqan qalьqtarьnьң ijskuvstвosь gyldenyvde.

Kәsip orьndarь men qalqozdarda qalьq өleңinің, вijinің, muvzьjkasьnьң talaptanuvcь өnerpazdarьnьң kollektijpteri mejlince etek alьp otьr. Bir sьpьra avdandarda talaptanuvcь өnerpazdardьң kruvçoktarьnan өsip çetilgen qalqoz teatrlarь ojdaqьdaj çumьs istep çatьr.

Aqtөbe obьlьsьndaqь Ojьl avdanьnda qazaq pijlarmonijasь qurьlqanьna endi eki çьl toladь, ol tabьstarqa çetip lajьqtь baqa alьp otьr. Qalьq өleңderi men kyjlerin çьjnav çөninde kөp çumьs isteldi. Bykil respuvblijkamьzda ьlqьj çaңa talanttardь kөrsetip otьratьn qalьq tborcestbasьnьң alimpijadalarь çьl sajьn yzdiksiz nətijçeli bolьp өtip çatьr.

Partija men ykimet ijskuvstbo qajratkerleriniң çaңa kadrlarьn dajьndav isiniң qamьn kөp ojlap otьr. Qazir respuvblijkamьzda muvzьjka-teatr mektepteri, Alma-atada muvzьjka-qoreograpija mekteвi, Oralda muvzьjka mekteвi, вir sьpьra obьlьstьq qalalarda teatr stuvdijalarь çumьs istep çatьr. Qazaqtьң talaj-talaj talanttь çigitteri men qьzdarь Məskev men Leningradtьң teatr stuvdijalarьnda, konserвatorijalarьnda oqьp çyr.

Bizdiң respuvвlijkamьzda kijno-teatrlardьң kөp çelisi çasaldь—Qazaqьstannьң qalalarь men avьldarьnda 900 kijno вar, onьң icinde 280-ь dьвьstь kijno.

Mədenijet isine çartь mijllijard som çumsaldь

Вьjьlqь çьlь aqartuv çəne mədenijet isterine orasan kөp soma—çartь mijllijard somqa çuvьq qaraçat çumsalqalь otьr. Respuvвlijka вuvdçetiniң çartьsьna çuvьqь qalьq aqartuv muqtaçьna çumsalьp otьr.

SSSR da, çengen sotsijalijzm elinde mədenijet өsip otьrqanda, pacijzm elderinde mədenijettiң asqan вaqalь muralarь qurtьlьp çatьr. Ol elderde çer çyzilik mədenijettiң taңdavlь cьqarmalarь otqa çaqьlьp, өziniң çarьqь men pacijzmniң ajuvandьq вejnesin kөrsetip otьr.

Azat вolqan qazaq əjeli

Qazaq əjeliniң revolyvtsijaqa dejingi turmьsь

Orьstьң ulь aqьnь Nekrasov orьs əjeliniң patcalь Resejdegi avьr azaвьn cьn syvrettedi.

Orьstь вuvqan qalьң sor.
Əjeldi вuvqan qalьң sor.
Əlemdi colьp izdeseң,
Sor tabьlmas senen zor.

Biraq, orьstьң caruva əjeli men qьzmetker əjeliniң azaвьnan gori qazaq əjeliniң azaвь avьrьraq boldь. Kolonijalь Qazaqьstannьң вarlьq turmьsьnьң өzi qazaq əjeline yc çaqtan вirdej tepki kөrsetti—өl patcanьң tepkisin, вaj-kuvlaktьң tepkisin, yj turmьsьnьң tepkisin kөrdi.

Qazaq əjelin zat retinde satuvcь edi, peodal вajdьң quldьqьna Satuvcь edi. Qazaq əjelin ezilgen kyң dəreçesine ıysiretın tolьp çatqan ər tyrli dincildik zakondar men ər tyrli çaвajьlьq ədet qurьptar вo'atьn.

Revolyvtsijaqa dejingi avьlda əjel adam ajtqьsьz çumьs istep, yj icinің çumьsьnan өmirinde вir вosaj almajtьn.

Qazaq əjeliniң taqьlьq pen mədenijetsizdikten kөp zəвircilik kөryvine tuvra keldi. Əjeldiң вosanatьn vaqtь çetkende, əjel во-

sanьp çatqan yjge вykil avьldaqь aqajьn-tuvьsqandar çьjnalatьn. Olar əjeldi taqьr çerdiң ystine otьrqьzьp, quruvlь çipke asьltьp belin arqan men mьqtap вuvьp tastajtьn. Kejde əjeldi çelвavqa asьldьratьn. Ə eldiң belin arqan men mьqtap вajlap tastap, eki çaqьnan eki kisi tartatьn, əjeldiң zarlaqanьn qulaqьna ilmejtin. Bul azaptьң ajaqь kejde ana men вalanьң ekevi вirdej ələyvine aparьp soqatьn.

Sotsijalijstik Ulь Əktəвr revolyvtsijasь qazaq əjelin вarlьq вuqavdan вosattь

Revolyvtsijaqa dejin qazaqtьң savattь əjelderi çoq edi. Dəriger, artijs, agranom, ijnçener qazaq əjeli вolqan çoqtь.

Patcacьlьq, вajlar, dincilder, peodaldьq ruv ədet-qurьptarь qazaq əjeliniң tijttej вelsendiligi вolsa вasьp tastap otьratьn. Ol sumьraj, qaraңqь vaqьtta qazaq əjeliniң arasьnan talaj tamaca talanttar ecti.

Qalьqtьң çazqan ələңderi men legandalarьnda—Qьz-Çibek, Bajan suluv, tuvralь tamaca legendalarьnda azattьq alqan вatьl, ruvqь kycti qazaq əjeli arman etilgen.

Qazaq əjelin вuvqan вuqavlardьң barlьqьn Sotsijalijstik Ulь Əktəвr revolyvtsijasь kyl-talqan qьlьp вuzdь. Əktəвr revolyvtsijasь qazaq əjeline azattьq alьp вerdi çəne erkek pen вirdej prava вerdi. Qazaq əjeli əziniң qasьr dan вeri kele çatqan artta qalqandьqьn az vaqьttьң icinde çojьp, mədenijetti adam вoluv ycin, sotsijaiijzmniң вelsendi qurьlьscьsь вoluvь ycin вarlьq qaçetti çaqdajlardь aldь. Stalin çoldastьң ijnsijatijвasь вojьnca sovet ykimeti qalьң malqa, qos qatьn aluvqa, ças qьzdardь kyjevge вeryvge tьjьm salatьn dekret cьqardь. Bul zaңdь вuzqandardь sovet soть qataң çazalajdь.

Stalindik konstijtutsija negizinde çasalqan Qazaq SSR-nьң Konstijtuvtsijasьnda вьlaj dep əвden tolьq çəne anьq ajtьlqan:

> **„100 statija.** Qazaq SSR-ьnda caruvacьlьq, memleket, mədenijet çəne qoqam-sajasat tirciliginiң вarlьq salalarьnda da əjelge erkek pen teң prava вeriledi.
>
> Əielderdiң bul prabalarьn iske asьruv mymkinciligin eңвek etyvge, eңвek aqь aluvqa, tьnьquvqa, əlevmettik saqtьq çolь men qamsьzdandьrьluvqa çəne oqьp вilim aluvqa əjelge erkek pen вirdej prava вeriledi, ana men вalanьң mydelerin memlekettiң qorqavь, əjel eki qaвat вolqanda oqan dem alьstar berilip, sol kynderiniң tijisti aqьsьnьң tələnyvi əjel вosanatьn yjlerdiң, вala jaslijleri men вaqcalarьnьң keң əris alqandьqь qamtamasьz etip otьradь.
>
> Əjelderdiң cьn azat вoluvьna qarsьlьq çasavcьlьqtь (er çetpegen qьzdardь kyjevge вeryvdi çəne olardь əjeldikke aluvdь, qalьң tələvdi, kəp qatьn aluvdь, əmengercilikti, əjelderdi oquvqa, avьl caruvacьlьqь çumьsьna çəne əndiris kəsiвine, memleket вasqaruv isine çəne qoqam sajasat əmirine tartuvqa qarsьlьq ujьmdastьruvcьlьqtь)—zaң çazalajdь“.
>
> **„115 statija**. Əjelderdiң sajlavqa da, sajlanuvqa da prabasь erkekter men вirdej“.

Qazaqstannың kommuvnijstik (bolcevijkter) partijasы, komsomol çəne qoqam ujымdarы, qazaq əjelderiniң өzderi sovet өkimetiniң əjelderge bergen prabalarын çyzege asыruv ycin orasan qattь kyres çyrgizdi. Eң aidь men, qazaq əjelin is çyzinde azat etyv çөnindegi bolcevijktik partijanың çuмьsьna bөget çasavqa barlьq kycteri men tьrьsqan moldalardьң, burçuvazijacьl ultcьidardьң taqь basqa qalьq çavlarьnың konterrevolyvtsijacьl çavьzdьq əreketteriniң kyl-talqanын cьqaruv qaçet boldь.

Anaqa stalindik qamqorlьq

Sotsijalijzm elinde əjel—ana burьn bolьp kөr megen dəreçede qamqorlьqqa bөlenip, kədirlenip otьr.

Respuvblijkanың qalalarь men avьldarьnda əjelder bosanatьn yjler salьndь. Revolyvtsijaqa dejin bulardьң birevi de çoqtь.

1937 çьlь on mьңdaqan qalqozcь ana — əjelder qalqoz dalasьnda çumьs istegende olardьң nəresteleri bul kezde qalqozdьң jaslijleri men balalar baqcalarьnda boldь. Analarь çajbaraqat çumьs istedi.

Qalqoz turmьsьnың Stalindik Uvstavь bojьnca çykti əjel bosanqanьna dejin çəne bosanqanьnan kejin dem alьs aladь, dem alьs alqan vaqtьnda eңbek kynderi saqtaladь.

Abortqa tьjьm saluv çəne kөp semijalь əjelderge çərdem beryv tuvralь stalindik dekret əjel — ananың turmьsьnda quvanьctь oqьjqa bolьp tabьldь.

Balalardьң tuvьp өsyvi өte kөbejyvde. 1937 çьlь Qazaqstanda 237 mьң 300 bala tuvqan, bul 1935 çьlqьdan 83 mьң 700 artьq bala tuvьp өskendigin kөrsetedi.

Stalindik zaң cьqqan kynnen bastap —1936 çьlqь yjenniң 26 nan 1938 çьldьң janvarьna kөp balasь bar analarqa 22 mijllijon som tөlendi. Munьң ystine, bizdiң respuvblijkamьzda ana men balanың densavlьqьn qorqavqa 1936 çьlь 18 mijllijon som camasьnda qaraçat çumsaldь, 1937 çьlь çumsalqan soma 40 mijllijon somqa çuvьq, 1938 çьlь 50 mijllijonnan asa qaraçat çumsalqalь otьr.

Analar qazir cьn quvanьcqa batьp otьr. Çumьscь çəne qьzmetker əjeldiң, qalqozcь men qalqozcь əjeldiң qьzmetcilerdiң əl-avqat kyji, sonь men qatar, memleket tarapьnan orasan zor çərdem boluvь eңbekcilerdiң deni sav sovettik balalar urpaqьn tərbijelevine mymkindik berip otьr.

Baqьttь qazaq əjeliniң— ajtqan mьnadaj өleңi, çeңis kyjindej bolьp estiledi.

Anaң saldь əcekej
Tekemetke өrnegin.
Tekemetiң çajnap tur
Bolasьn batьr bөbegim.
Өsiryvge məpelep,
Dala çьrьn tөgedi.
Çarьq kyn nurьn sebedi.
Altьn kiltin baqьttьң
Stalin saqan beredi.

Qazaq әjeli sotsijalijzmniң вelsendi qurьlьscьsь

Qazaq әjeli eldiң caruvacьlьq, mємlekettik çәne qoqam sajasat turmьsьna çьl sajьn nє qurlьm kөp qatьnastьrьlьp keledi.

Soңqь on çьldьң icinde qalьq caruvacьlьqьnьң әr tyrli taravlarьnda çumьs istep çyrgen әjelderdiң sanь kөp өsti. Qazir өndiristi kәsibinde, qurьlьsta, transportta, sapqozdar men MTS tarda çumьs istep çyrgen әjelderdiң sanь 100 mьңnan asьp otьr. Olardьң arasьnda on mьңdaqan qazaq әjelderi bar.

Qazaq әjelderi qalqozdarqa qurmetti adamdar. Staqanьpcьl çumьs istep, qalqoz qurьlьsьn nьqajtuv ycin çan ajamaj kyresip olar çalpь çurt kәdirlejtin вedeldi adamdar bolьp otьr, olar qalqozdarda ylken kyc bolьp otьr. Olar qalqozdarda on mьңdaqan qazaq әjelderiniң tolьq teң prabasьn aldь.

Bizdiң respuvвlijkamьzda 28 әjel sotsijalijstik avьl caruvacьlьqьn өrkendetyv isinde siңirgen eңвekteri ycin nagradqa Sovetter Sojuvzьnьң ordendarьn aldь. Qazaq әjeli mal caruvacьlьqьn өrkendetyvde ajьrьqca rөl atqardь.

Respuvвlijkada avьldьq, selendik, qalalьq sovetterdiң, avdandьq atqaruv komijtetteriniң, qalalьq savetterdiң mycesi вolьp çyrgen 6 mьңnan asa әjel bar. Qazaqьstan Ortalьq Atqaruv Komijtetiniң sostaвьnda 28 әjel bar. 5 mьңnan asa әjelder qalqozda вrijgadijr, qalqoz basqarmalarьnьң mycesi вolьp qьzmet istep çyr. Qalqozdardьң, avdandьq atqaruv komijtetteriniң predsedateli, prokuvror çәne qalьq soть вolьp çyrgen qazaq әjelderi az emes.

Sovet өkimeti ornaqannan вergi çьldardьң icinde çasь ylken on mьңdaqan qazaq әjelderi oqьp çaza вeletin вoldь. Qazaq qьzdarь mektepterde, teqnijkuvmdar men çoqarь dәreçeli oquv orьndarьnda oqьp çyr.

Sovet өkimeti ornaqannan вergi çьldardьң icinde mьңdaqan qazaq әjelderi вilim alьp oqьtuvcь, agranom, dәriger, ijnçener вolьp aldь.

Qazaq әjeli qazir nece aluvan tвorcestвolьq talanttarь men zerdeliligin kөrsetip, qulpьrqan turmьs qurьp otьr.

Qazaqtьң ataqtь qalьq kompazijtorь Qurmanqazьnьң cәkirti, qazaqtьң asqan kompazijtorь Dijna Nurpejisiвanьң өz talantьn өristetyvine patcacьlьq çәne вajlardьң tepkisi çol вermej kelgen. Dijnanьң daңqьl çolqa tysyvine sovet өkimeti qana kөmektesti. Dijna 76 çasta, sonda da ol tamaca kyjler men өleңderdi taң qalqandaj etip cьqarьp otьr.

Qazaq qьzdarь өndiristьң icinde çyrip aq planer men, samolөt pen ucuvdьң өnerin yjrenip çyr, paracyvtijsterdiң өnerine, mьltьq atuv isine ojdaqьdaj çetilip çyr, avtomoвelderdi, tanklardь вasqaruv isin yjrenip çyr. Qazaq әjelderi өzderiniң aqa-inileri men әkeleri men, erleri men вirge, qьmвattь Otanьn qolьna qaruv alьp qorqavqa әzirlenyvde.

Qazaq әjelderi SSSR Ulь Sovetiniң sajlavьnda ajьrьqca вelsendilik kөrsetti. Olar kommuvnijster men partijada çoqtardьң вlogь

usьnqan kandijdattarqa tygel davьs berdi. 3500 əjel uvcəskelik saj-lav komijssijalarьnda çumьs istedi, mьŋdaqan əjelder agijtator, çurt sengen vəkil boldь.

Respuvblijkamьzdьŋ eŋbekcileri SSR Sojuvzьnьŋ Ulь Sovetine sotsijalizm ycin belsenip kyresyvcilerdi — Kijrov atьndaqь syt-et sapqozьnьŋ ordendь savьncьsь Salijqa Onqarnajьbanь sajladь.

Salijqa Onqarbajьbanьŋ bejnesi sotsijalijstik qoqamnьŋ belsendi qurьlьscьsь bolьp otьrqan qazirgi zamannьŋ qazaq əjeliniŋ bejnesi bolьp tabьladь.

Salijqa Onqarbajьbanьŋ basьnan ətkizgen ətmir çolь — bolcevijk-tik partijanьŋ kəmegi men, Ulь Stalinniŋ kəmegi men az vaqьttьŋ icinde prabasьzdьqtan çəne quldьqtan qutqarьlьp, memleket bas-qaruvqa dejin çetken qazaq qalqьnьŋ daŋqtь qьzdarьnьŋ ətmir çolь bolьp tabьladь.

Sovet əjelderi, sonьŋ icinde baqьttь, azat qazaq əjelderi cet elderdegi apa-siŋlilerine erkin çəne quvanьctь turmьstьŋ çolьn siltep otьr.

Ezilgen qazaq əjeliniŋ azat, baqьttь əjelge, kommuvnijzm ycin belsendi kyresci əjelge ajnaluvь lenindik-stalindik ult sajasatьnьŋ eŋ ylken tabьstarьnьŋ biri, sovet əkimetiniŋ asa ulь çeŋisteriniŋ biri.

Qazaq əjeli kommuvnijstik partijaqa, sovet əkimetine, qazaq əjelin quldьqtan çəne yc çaqtan birdej kərgen tepkisinen qutqarьp, baqьttь turmьsqa qajta tuvqьzqan Ulь Stalinge syjispendiginiŋ ça-lьndь səzderi men alqьs ajtadь.

★

6.

Qazaq qalqь sotsijalijstik Otanьn qorqavqa barlьq kycin saluvqa dajьn

Qazaq qaiqь Lenin—Stalin partijasьnьң bascьlьqь arqasьnda bykil Sovetter Sojuvzьnьң barlьq qalьqtarь men birge өtken kyres kynine çəne çeңis çoldarьna ьlajьqtь maqtanьc sezimi men kөz çiberip өtedi.

Sovet өkimeti qazaq qalqьn ulttьq ezyvden çəne kolonijaldьq quldьqtan myldem qutqardь.

Sovet өkimeti qazaq qalqьn məңgilik tentirevden, qaңqьruvdan, kelecegine senbej vajьmdavdan, bajlar men kuvlaktardьң qanavьnan myldem qutqardь.

Sovet өkimeti qazaq əjelin kyңdikten myldem qutqardь.

Sovet өkimeti qazaq çastarьn baj-kuvlaktardьң surapьl qanavьnan qaraңqьlьqtan, nadandьqtan myldem qutqardь.

Sovet өkimeti qazaq qalqьnьң өrkenin өsirdi, oqan bostandьq əperdi, baqьttь, quvanьctь өmir berdi. Lenin— Stalin tuvь astьnda Sovet өkimetiniң bascьlьqь arqasьnda çumьscь tabьnьң çərdemi men qazaq qalqь tutas ult bolьp qalьptastь. Kapijtalijzmge soqpaj, kөktej өtip, kapijtalijstik strojdьң eңbekcilerge duvcar etetin azap, qьjnaluv bejnetterine soqpaj өtip, qazaq qalqь sotsijalijzmniң daңqьl çolьna tysip, Otanьmьzdьң barlьq qalьqtarь men birge tapsьz sotsijalijstik qoqam ornatьp otьr.

Sotsijalijstik ulь Өktəbr revolyvtsijasьna dejin patca ykimetiniң qanap, syliktej sorьp kelgen mecev kolonijasь bolqan qazaq dalasьnda, çumьscьlar men caruvalardьң gyldengen sotsijalijstik memleketi—Qazaq SSR-ь çasaldь—qajta tuvqan qazaq qalqьnьң respuvblijkasь, Otanьmьzdьң on bir odaqьnьң biri bolьp otьrqan Odaqtьq Respuvblijkasь çasaldь.

Өktəbr revolyvtsijasьnan burьn polijtsijanьn çygensizdegi, zorlьq zombьlьqь çajlaqan çerde өreskei zaŋsьzdьq, prabasьzdьq qabьndaqan çerde endi sotsijalijstik demokratija mejlince nurlana çyzege asьp otьr.

Bolcevijkter partijasьnьn bascьlьqь arqasьnda qazaq qalqьnьn ije bolqan ulь çeŋisteri Qazaqьstannьn Stalindik Konstijtuvtsija negizinde çasalqan Konstijtuvtsijasьnda çazьlьp otьr.

„Qazaq SSR-ьnьn sajasьj negizi,—pomeccijkterdiŋ, kapijtalijster men bajlardьn өkjmet bijligin qulatьp, proletarijat dijktatuvrasьn ornatьp, qazaq qalqьn patca ykimetinin, orьs ijmperijalijs buvrçuvazijasьnьn ült qьsьmcьlьqьnan azat etip, ultcьl kontrrevolyvtsijanь qьjratьp çengendiktiŋ nətijçesinde өsip, nьqajqan eŋbekciler depuvtattarьnьn sovetteri“. (QSSR Konstijtuvtsijasьnьn 2-statijasьnan).

„Qazaq SSR-nьn ekonomijkalьq negizi,—caruvacьlьqtьn peodaldьq çəne kapijtalijstik sijstemalarьn, өndiris quraldarь men sajmandarьnьn çeke mencigin çojьp, adamdь adam eksploatatsijalavьn qurtqandьqtьn nətijçesinde nьqajqan sotsijalijstik caruvacьlьq sijstemasь çəne sotsjalijsik menciktegi өndiris quraldarь men sajmandarь“. (QSSR-ьnьn Konstijtuvtsijasьnьn 4-statijasьnan).

SSSR azamattarьna Stalindik Konstijtuvtsija bojьnca berilip otьrqan ulь prabalar—eŋbek etyv prabasь, tьnьquv prabasь, oqьp bilim aluv prabasь, qartajqanda çəne avьrьp ne çumьsqa çaramaj qalqanda çərdem alьp qamtamasьz etyv prabasь—osь prabalardьn bəri de Qazaq SSR-ьnьn Konstijtuvtsijasьnda da çazьlqan.

Lenindik-stalindik ult sajasatьnьn Qazaqьstandaqь tamaca çeŋisteri proletarlьq dijktatuvra çaqdajьnda, ulttьq tepki, teŋsizdik bir çola məŋgi çojьlqan memlekette eŋbekcilerdiŋ qolь nege çetetindigin kyn Cьqьstьn quldьqtaqь qalьqtarьna ajqьn kөrsetip otьr.

Sovettik patrijotijzmi sotsijalijstik Otandь ceksiz syjyvi qazaq qalqьn ruvqtandьrьp, çaŋa, taqь da çaŋa çeŋister men erlikterge çetyvine quvat beredi.

Maqsattьn ajqьndьqь, maqsatqa çetyv isindegi tabandьlьq, bөget atavlьnьn bərin qьjratatьn minez qajsarlьqь—mine qazaq eŋbekcileri arasьnda bolcevijkter partijasь men Ulь Stalin osьndaj tamaca qasijetterdi өrkendetip otьr. Çalьndь patrijot-qazaq eŋbekcileri qalьqtьŋ çavlarьna qanь qas, mejlince өc, Otanqa opasьzdьq etkenderdi, predatelderdi ajavsьz qurtьp çiberyvde, çavlardьn zulьmdьqьna qarsь өzderiniŋ qьraqьlьqьn onan sajьn arttьruvda.

„Otandь qorqav—Qazaq SSR-ьnьn әr bir azamatьnьn asa ardaqtь borьcь. Otanqa qastьq istev: anttь buzuv, çav çaqьna cьqьp ketyv, memlekettiŋ soqьs quvatьna zьjan keltiryv, cpijondьq istev,-eŋ barьp turqan çavьzdьq bolьp eseptelip, zaŋnьŋ eŋ qattь kyci bojьnca çazalanadь“ dejdi Qazaq SSR-ь Konstijtuvtsijasьnьn 111 statijasь.

Qazaq SSR Sovetter Sojuvzьnьn orta-cьqьs cek aralarьndaqь,

sotsijalijzmniң aldьnqь qatarlь mьzqьmas berik qamalь. Daңqtь cek aracьlar, Qazaqьstannьң barlьq eңbekcileri, sotsijalijzm eliniң qasijetti cek aralarьn kөziniң qaracьqьndaj saqtap otьr.

Qazaq qalqьna, Qazaq SSR-ьnьң әr bir eңbekcisine ulan bajtaq Otanьmьzdьң sovettik qasijetti çeriniң әr bir syjem çeri mejli batьs çaq, mejli cьqьs çaq, mejli oң tystik çaq, mejli sol tystik çaq cek arasь bolsьn, bәri birdej qьmbattь.

Stalindik qьzьl Məskev qazaq eңbekcileriniң sanasь men çyregine tereң ornьqьp otьr. Məskev Sovetter Sojuvzьnьң barlьq qalьqtarь sьjaqtь, qazaq qalqьna da Otannьң çalьndь çyregi, quvattьlьqtьң, gyldengendiktiң sijmbolь, qalьqtardьң dostьqьnьң sijmbolь bolьp otьr.

SSSR Qalьqtarьnьң buzьlmajtьn tuvьsqandьq dostьqь—sotsijalijzmniң, lenindik-stalindik ult sajasьtьnьң osь asa qьmbattь çeңisi—məngi bajandь bolьp otьr. Munьң negizin ulь orьs qalqь qalaqan bolatьn. Teңdesterdiң icindegi maңdaj aldьsь—orьs qalqь bolcevijkter partijasьnьң bascьlьqь arqasьnda bizdiң Otanьmьzdьң barlьq qalьqtarьnьң, qazaq qalqьnьң çaңa turmьsqa çetyvine, өziniң tworcestbolьq kycteri men talanttarьn өrcityvine kөmektesti.

SSR Sojuvzьnьң Ulь Soveti sajlavьnьң umьtьlmastьq kynderinde qazaq qalqь kommuvnijster men partijada çoqtardьң stalindik blogьnьң kandijdattarьna bir avьzdan davьs beryvi arqьlь, orasan çoqarь bolqan sajasьj belsendiligi arqьlь Otanьmьzdьң qalьqtarьnьң dostьqьna mejlince adal ekendigin taqь da bir kөrsetip өtti. Kommuvnijstik partijanь, Ulь Stalindi çalьndь tyrde, ceksiz syjetindigin, oqan cьn berilgendigin kөrsetip өtti.

Qazaq qalqь çәne bizdiң respuvblijkamьzdьң barlьq eңbekcileri SSR Sojuvzьnьң Ulь Sovetine өziniң taңdavlь uldarь men qьzdarьnan 44 depuvtat çiberdi, bulardьң 26 sь qazaq.

Qaraqandьnьң ataqtь caqtөri Tysip Kyzembajьp, ordendь savьncь Salijqa Onqarbajьba, Cimkenttiң ças staqanpcь-qorqasьncьsь Murьnbajьp Әlçan, respuvblijkamьzdьң birinci kombajneri Logbijnenko, qalqoz predsedatiliniң eң taңdavlьsь ordendь Bajbek Ermekip, taңdavlь macijnijst Bereznək, Komijntern Atqaruv Komijtetiniң prezijdym mycesi D. Z. Manuvijlskij,—mine Lenin—Stalin isi ycin myltiksiz berilgen osьlar, basqa depuvtattar men qatar, sotsijalijzm eliniң, Stalindik Konstijtuvtsija bojьnca sajlanqan birinci parlamentьnda qazaq qalqьnьң vәkilderi bolьp otьr.

Respuvblijkamьzdьң memlekettik өkimet bijliginiң çoqarqь organьnьң — QSSR Ulь Sovetiniң aldьmьzdaqь sajlavь qazaq qalqьnьң bolcevijktik partija men Ulь Stalinniң tөңiregine birikkendiginiң barlьq kycin taqь da kөrsetip өtedi, qazaq eңbekcileriniң sajasьj belsendiligin taqь da kyctirek nьqajtadь.

Qazaqьstandaqь qalьq buqarasь bәride kommuvnijster men partijada çoqtardьң blogьnьң kandijdattarьna davьs beredi. Olar QSSR dьң Ulь Sovetine qalьqtьң senip sajlap çibergen adamdarьna qojьlatьn talaptarqa saj keletin; Lenin men Stalin kyreste qandaj er çyrek bolsa, qalьqtьң çavlarьna qandaj mejirimsiz bolqan bolsa,

sondaj bola alatьn; Lenin men Stalin qandaj cьncьl çəne adal bolsa, sondaj bola alatьn; Lenin men Stalin sьjaqtь өz qalqьn çaqsь kөretin depuvtattardь sajlap çiberedi.

Bizdiң elimizde qalьqtardьң dostьqь gyldenip otьrqanda kapijtal elderinde ulttardь ezyvcilik ysti-ystine kycejip baradь. Pacijstik varbarlar adamqa өcpendilikti, rasalьq ducpandьqtь qozdьruvda. Pacijzm qalьqtarqa apattan basqa ec nərse bermejdi.

Germanija çəne Ijtalija pacijsteri bostandьq syjgic Ijspan qalqьna cabuvьl çasap, olardь tuncьqtьrmaq bolьp çatьr. Çaponnьң soqьs qumarlarь Qьtajdьң çerin çavlap, onь talapajlap bөlcektemek bolьp çatьr. Gijtlercilder Abstrijanь çavlap aldь.

Pacijstik basqьncьlar bizdiң Otanьmьzqa qarsь soqьsqa əzirlenyvde. Olar Sovetter Sojuvzьnьң azat qalьqtarьn quldanuvdь kөksejdi.

Sovetke qarsь „oңcьl-trotskijcil blok“ qa çasalqan sot protsesin qazaq qalqь, respuvblijkamьzdьң barlьq eңbekcileri qalalarda da, eң aiьstaqь avьldarda da mejlince kөңil bөlip qadaqalap otьrdь. Umьtьlmajtьn S. M. Kijroptьn, B. B. Kuvjвьjceptiң, A. M. Gorkijdiң, B. R. Mençijnskijdiң qasijetti qanьna qoldarьn malqan, adamcьlьq bejnesinen ajьrьlqan çavьzdarqa, zulьmdarqa qazaq eңbekcileri Otanьmьzdьң barlьq qalьqtarь men birge ьzalь qarqьs ajttь, nəlet taңbasьn bastь.

Sovetke qarsь „oңcьl-trotskijcil blok“ qa çasalqan sot protsesi pacijstik zalьmdardьң bet perdesin çьrttь, qalьqtьң kektesken çavlarьnьң osь ijdejasьz bandьsьn, ici-tьsьna dejin qutьrqan pacijstik tөbetterdiң, ijnterвentterdiң, kisi, өltirgicterdiң, Otandь satuvcьlardьң qandь balaq ujalastarьn ici-tьsьna dejin mejlince tolьq acьp kөrsetti.

Cet eldik razbedkalardьң osь çaldamalarьnьң bizdiң Ulь Otanьmьzqa qarsь, kөp ulttь Sovet qalqьna qarsь istegen sumdьq qьlmьstarьn protses aqьrьna dejin acьp kөrsetti.

Jyvda Trotskij, onьң sьbajlasь Buvqarijn, өzderiniң ultcьl-pacijs ujalastarь men birge, Uvkrajnanь, Beloruvssijanь, Prijmorijanь, Orta Azijanьң sovet respuvblijkalarьn, Otanьmьzdьң basqa da çerlerin, çapon-german ijmperijalijzmniң kolonijalarьna ajnaldьrqalь baqьttь qalьqtardь — qazaqtardь, өzbekterdi, gruvzijnderdi, uvkrajьndьqtardь, beloruvstardь pomeccijkter men kapijtalijsterdiң prabasьz quldarьna ajnaldьrqalь Sovetter Sojuvzьnan bөlcektep əketyvge qalaj əzirlik çasaqandьqtarьn kөzge ajqьn kөrsetip berdi.

Qazaq qalqь SSSR dьң barlьq qalьqtarь men birge, pacijstik sur çьlandardь birin qojmaj ajavsьz qurtuvda munan bulaj da ajavsьz qurtьp otьradь.

Qazaq qalqь, respuvblijkamьzdьң barlьq eңbekcileri sotsijalijzm eliniң Otan qorqav isin mejlince nьqajtuv da, Qьzьl Armija men Soqьs-teңiz plotьn çan·təni men çaqsь kөrip, onь nьqajtuvda.

Qazaq qalqь bolcevijkter partijasьn ceksiz syjedi.

Qazaq qalqь Ulь Stalindi ceksiz syjedi.

Eger çavlar Sovetter eliniң cek aralarьna qol suquvqa əreket

ete qalsa qazaq qalqь, respuvblijkamьzdьn barlьq eŋbekcileri SSSR dьŋ barlьq qalьqtarь men qol ustasьp, Ulь Stalinniŋ birinci caqьruvь bojьnca syjikti anasьn — Otanьn qorqavqa, sotsijalijzmdi qorqavqa qurьc qajrat pen attanadь.

Soqьs өrtin saluvcьlardьŋ barlьq amal-ajlalarьna olar qьjrata soqqь beryv men çavap qajtaratьn boladь. Sovet qalqьnьŋ qьjratqьc kycterin çav өz terrijtorijasьnda — çerde de, aspanda da, suv astьnda da, өz ystinde bajqajtьn boladь.

Qandaj çav kelse daqь etpes qavьp,
Kijdirgen otanьna temir savьt —
Ylgi alar Narkominen әr bir әsker,
Qalqozcь, çumьscь fabrijk, zavot.

Bir tuvda bas qosьldь tyrli tustan:
Mergeni Өzbekstan, Qazaqьstan
Tyrikpen attь әskeri, Azerbajçan —
Ucqьcь, qьrandarь Tәçikstan.

Mezgeseŋ çavqa qarsь kelgende kez,
Quvamьz, qavsatamьz acqanca kөz.
Odaqtьŋ on bir eli qatar tyzep —
Cьqarьp bir çeŋnen qol, bir çerden sөz.

Kelse çav atqa miner, çөnep kөcin,
Biz alьp, qaldьrmajmьz bir pendesin;
Stalin kөrip ьnta qalq erligin,
Qajratqa kөŋildenip „çaqsь!“ desin.

1938

★